

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingol University
Journal of Social Sciences Institute**

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year: 4 Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 7 Bahar/Spring 2014

Ebsco HOST PUBLISHİNG

ASOS INDEX

Tarafından Full Text Taranmaktadır.

Bingöl

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingol University
Journal of Social Sciences Institute**

ISSN: 1309-6672

Yıl/Year: 4

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue 7

Bahar/ Spring 2014

Sahibi / Owner:

**(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol Universty Social Sciences Institute)
Prof. Dr. Gıyasettin BAYDAŞ**

Editörler / Editors:

Doç.Dr. Sait PATIR
Yrd. Doç. Dr. Yaşar BAŞ
Yrd.Doç. Dr. Mehmet GÜVEN
Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief:

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK

Yayın Kurulu / Editorial Board:

Prof. Dr. Kâzım YOLDAŞ
Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ
Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ
Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN
Doç. Dr. Sait PATIR
Yrd. Doç. Dr. Abdullah AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAYINTU
Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖSMAN
Yrd. Doç. Dr. Kasım TATLILİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA

Kapak Tasarım / Cover Design:

Ali OFLAZ

E-Dergi Sorumlusu / Contact Person of e-Journal:

Öğr. Gör. Özgür AYDIN

Dergi Sekreteryası ve İletişim / Secretary of Journal and Communication:

Bingöl Üniv. Sos. Bil. Enst. Sekreteryası: sosbil@bingol.edu.tr

İngilizce Redaktör / English Redactor:

Arş. Gör. Önder ÇAKIRTAŞ

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Adress:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL
Tlf: 0 (426) 215 00 72 **Faks :** 0 (424) 215 10 17 **e-posta:** sosbil@bingol.edu.tr

Basım Yeri / Place of Publication:

Serhat Kitap Kırtasiye ve Matbaacılık Sivas Cad. Şehir Pasajı NO: 11
Tlf: 0(422)353 35 66 **e-posta:** egemen.44@hotmail.com – serhatdigital@hotmail.com

- Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, **yılda iki kez yayımlanan, Ulusal Hakemli, bilimsel** bir dergidir. Dili Türkçe ve İngilizcedir.
- Yayımlanan yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Derginin her hakkı saklıdır. Dergide yayımlanan yazılar kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.
- Dergimizin PDF formatına Enstitümüz Web sayfasından ulaşılabilir.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD:

Prof. Dr. Ali Yılmaz GÜNDÜZ	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNBAŐI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet BeŐir AŞAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa UÇAR	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŐIK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Turan ÖNDEŐ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut KARABEY	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet UÇ	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Engin DENİZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Bilgehan PAMUK	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Doğan KARACOŐKUN	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Üzeyir OK	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup BULUT	Mustafa Kemal Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi

TEŞEKKÜR

Bu dergi, değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. İlgilerinden ve desteklerinden dolayı teşekkür eder, saygılar sunarız.

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Said KİNGİR
Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Prof. Dr. Orhan BATMAN
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Doç.Dr. Sait PATIR
Doç. Dr. Ümit KOÇ
Doç.Dr. Veli ATMACA
Doç.Dr. Mustafa KIRGIZ
Doç. Dr. M.Cengiz YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz IRMAK
Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ
Yrd. Doç. Dr. Husain ASWAD
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜVEN
Yrd.Doç.Dr. Fahri HOŞAB
Yrd. Doç. Dr. Fagani BAYLAROV
Yrd. Doç. Dr. Birol AZAR

İÇİNDEKİLER

Salih YEŞİL, Mehmet GÜVEN Are the Turkish Companies Ready for the Global Business? Cultural Challenge and Its Management	1
Veysel ÖZDEMİR Dönüştürücü (Transformasyonel) Liderliğin Kaynağı Olarak Hz. Muhammed (S.A.S.)	27
İbrahim USTA Klasik Arap Edebiyatında Platonik Aşk (Kays b. Zerîh ve Lübnâ Örneği)	53
Dilşad GÜZEL, Kadir DELİGÖZ Uyap Bilişim Sisteminin Türk Yargı Sisteminde Kullanılmasının Toplam Kalite Yönetimi Açısından İncelenmesi	63
Halim TATLI Bingöl Üniversitesi Öğrencilerinin Bingöl Ekonomisine Katkısı	79
İsmail ÇALIK, Fazıl KAYA, Ali KÖSTEPEN, Sedat BOSTAN New Regional Destinations Waiting To Be Discovered In Fast- Growing Medical Tourism Market: Trabzon Sample	95
Abdurrahman GÜNEŞ Dinin Bazı Sosyal Kurumlarla İlişkisi	113
Mutlu KÖSELİ, Murat Erkan EREN Süleyman the Magnificent as a Modern Leader and Developments in Ottoman Empire	131
Ömer Faruk ELALTUNTAŞ Parmak Uçlarındaki Kültürel Hazine: Tespih	145

ARE THE TURKISH COMPANIES READY FOR THE GLOBAL BUSINESS? CULTURAL CHALLENGE AND ITS MANAGEMENT

Türk Şirketleri Küresel İşletmecilik İçin Hazırlar Mı? Kültürel Engeller ve Yönetimi

Doç. Dr. Salih YEŞİL¹

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜVEN²

ABSTRACT

Globalisation, increasing competition and rapid advances in information technologies have affected the business worldwide and forced the companies to adapt to changing business conditions. Under these changes and development, companies need to be creative, innovative and produce global products and strategies in order to survive. Companies are striving to engage in international business activities to increase their market presence in global markets and improve their competitiveness. Turkish companies also are trying to catch up with business world by involving international business activities.

This article presents the main challenges facing Turkish companies abroad. The article particularly tries to answer two fundamental questions: What are the cultural differences and associated challenges for Turkish companies in cross-border business interactions and how to deal with these challenges and how to turn them into competitive advantage? This article also outlines other possible challenges that Turkish companies may confront abroad and additionally discusses the role of Turkish managers in cross-border business relationship. The study concludes with some recommendations to for Turkish companies.

Keywords: *Turkish Companies, Cultural Differences, Cultural Challenges, Management of Cultural Challenges.*

ÖZET

Küreselleşme, artan rekabet, bilişim teknolojilerinde hızlı değişim ve birçok faktör günümüzün iş dünyasını etkilemekte ve değişimi gerekli kılmaktadır. Yaşanan değişimler çerçevesinde şirketlerin ayakta kalmaları, onların yaratıcı ve yenilikçi küresel ürünler ve stratejiler geliştirmelerine bağlı olacaktır. Bu bağlamda işletmeler küresel anlamda pazarlara açılmakta ve rekabetçi güçlerini artırmaya çalışmaktadırlar. Yaşanan bu gelişmeler çerçevesinde, Türk şirketleride uluslararası pazarlara açılma eğilimine girmiş olup, değişen iş dünyasına ayak uydurmaya çalışmaktadırlar.

---

1 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi, syes66@hotmail.com

2 Bingöl Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, mguven44@hotmail.com

Bu çalışma, öncelikli olarak uluslararası pazarlarda iş yapan Türk şirketlerinin karşılaşılabilecekleri engeller ve bu engellerin yönetimi üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, iki önemli soru cevaplandırılmaya çalışılmaktadır. Birincisi, Türk şirketlerinin uluslararası pazarlarda karşılaşılabilecekleri kültürel farklılıklar ve onların yarattığı engeller nelerdir? İkincisi ise, bu engellerin hangi metot ve stratejiler kullanılarak yönetilebileceği ve rekabetçi avantajlara dönüştürülebileceğidir? Yine bu çalışmada uluslararası pazarlarda iş yapan şirketlerin karşılaşılabilecekleri diğer engeller ortaya konup, uluslararası faaliyetlerin başarısında Türk yöneticilerin rolleri açıklanacaktır. Son olarakta Türk şirketlerine tavsiyelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Şirketleri, Kültürel farklılıklar, Kültürel Engeller, Kültürel Engellerin Yönetimi.*

1. Introduction

One of the most important factors that affect the business world and management is the globalisation (Koçel, 2003). In the face of increasing globalization, rapid technological development, competition in the business environment, companies have to follow international strategies and to engage in international business in order to survive and grow (Koçel, 2003). In response to these changing conditions, the number of companies involving in business activities in various countries as well as regions has increased tremendously (Mutlu, 1999).

Czinkota et al., (1996:4) explained the need for international business activities of companies. Crossing the border provide companies several strategic advantages, some of which are opportunities for expansion, growth and income. International business causes the flow of ideas, services, and capital across the world. As a result, innovations can be developed and disseminated more rapidly, human capital can be used better, and financing can take place more quickly. It can permit the acquisition of a wider variety of products both in terms of quantity and quality. Woldu et al., (2006) argue that managing in an international context seems to have become an imperative due to the increasing levels of globalization and internationalization of business.

There is no company left in the world not affected by the global business realities. Today many companies across the world widened their horizons and involved in the cross-border business activities. Alon and Higgins (2005) argue that conducting global, international, and cross-cultural business is a mundane reality for most contemporary large organisations. Even if your business is a medium-or small-sized firm, you have probably experienced globalisation through interactions with global participants that belong to at least one, or perhaps more, of these four key categories: customers, competitors, suppliers, or employees. Adler (1997) also noted that ‘the modern business enterprise has no place to hide, it has also no place to go but everywhere’

According to World Bank Report (2008), there are evidences suggesting that developing countries are becoming more integrated with the global

economy and that the pace has accelerated over the past decade. Turkey also tries its best to catch up with the global integration. Several Turkish companies, striving to become a global business player in the world economy are a very good example of this trend. Many companies from different industries such as textile, construction and telecommunication have already involved in cross-border business activities in different parts of the world. Akçođlu (2007) stated that around 1611 and maybe more companies have invested abroad according to official statistics. Their successes in world-markets reside in understanding the nature of global business, intercultural relationships, and management of various challenges.

Despite international business activities of some companies in Turkey, many companies are not even aware of the opportunities and threats of global business realities. Today, many global and international firms are doing business in Turkey and pose great threat to local companies. Thus, whether Turkish companies are involved or not in international and global business endeavors, they need to be aware, understand and adapt to global business realities. They also need to cross the borders and expand their business across world markets in order to compete and survive in the today's business world.

Although the doing business across the borders is important and provide great advantages to companies, It also poses great challenges to companies (Mutlu, 1999). Challenges involve cultural, political, economical, environmental along with competition and uncertainty etc. This article concentrates on the challenges when Turkish companies involve in international business activities. One of the most important challenges has been cultural differences and associated challenges and their implications on the business. Nardon and Steers (2007) argue that today, a major challenge facing managers and entrepreneurs is how to deal with both partners and competitors abroad whom we simply don't understand. More often than not, the problem is not just language differences; it is cultural differences. Therefore, the cultural differences and associated challenges should be taken into account if the Turkish companies in the global economy are to be successful. It is also necessary for the Turkish companies to learn how to manage these challenges and turn them into competitive advantage. While those companies that can manage such challenges effectively will capitalise on the world markets, those that fail are likely to abandon their global dreams. This article aims to help the Turkish companies by explaining the cultural differences and challenges and how to manage them in order to compete successfully in the global markets.

The following sections outline culture-related topics and challenges along with how to manage cultural differences and turn them into competitive advantage.

1.1 Culture, cultural studies and characteristics of culture

In order to understand cultural differences and associated challenges, it is

necessary to understand culture, its characteristics and cultural studies. This article argues that there are cultural differences among the nations, which poses various challenges to companies doing business across countries. The question regarding whether cultural differences exist or not have long been debated in the literature. While various empirical cultural studies support the notion that cultural differences exist, some other researchers in the literature argue that cultures of nations are converging and consequently cultural differences are lessening. This study adapts the diverge view and argues that cultural differences exist and tries to elaborate on how to manage and turn these cultural challenges into competitive advantage. Many cultural studies have proven that cultural differences exist and pose great challenges on the international and global companies.

The following section explores the culture, cultural differences and cultural studies.

1.1.2 Culture and Cultural Differences

It is argued that there is link between successful global business and cultural awareness and sensitivity (Lane et al., 1997). Similarly, Woldu et al., (2006) argued that it is important to have an understanding of the cultural value system of a particular set-up in order to manage successfully in an international context.

Various definitions of culture are readily available in the various literatures. In the business literature, the most frequently used definition was provided by Hofstede (1984). According to him, culture is “the collective programming of mind, which distinguishes the members of one human group from another”. Similarly Trompenaars (1997:2) defined the culture as “a shared system of meanings. It dictates what we pay attention to, how we act, and what we value. Trompenaars (1997:24) further argued that “culture is man-made, confirmed by others, conventionalised and passed on for younger people or newcomers to learn. It provides people with a meaningful context in which to meet, to think about themselves and face the world”. Culture is beneath awareness in the sense that no one bothers to verbalise it, yet it forms the roots of action (Trompenaars, 1997:24). DiStefano and Maznevski (2000) defined the culture as a system of values, beliefs, assumptions and norms, shared among a group of people. The group could be a country, region, religion, profession, organization, even a generation or a social or sporting club. The group’s cultural system is a general agreement among people about what is important and how things will get done. Koçel (2003) argues that there is no such definition that can satisfy everybody. This is because of the fact that culture is studied in various disciplines and people who study culture take different perspective and objectives. Koçel (2003:29) define culture as the sum of learned and shared values, beliefs, attitudes and symbols.

Trompenaars (1997:21-23) divided culture into three layers for better

conceptualization. The first layer is the explicit layer, which reflects the observable reality of language, food, buildings, houses, markets, and art. These are the symbols of a deeper level of culture. The next middle layer concerns deeper layer of culture and reflected through the norm and values. While the norms define what is right and wrong shared by a group, values determine what is good and bad. The next layer is associated with the middle layer and tries to answer the question of why there are basic differences in values between cultures. Each culture has developed a logical set of assumptions to increase effectiveness of their problem-solving processes. As people have lived in different parts of the world and faced the various dilemmas, they have formed different set of assumptions to solve these dilemmas. For example, each culture has organised themselves to find the best ways to deal with most effectively with their environment, given their available resources.

The cultural studies conducted so far have surveyed human values world-wide to map the cultures of the nations (Chinese Culture Connection, 1987; Hofstede, 1980; Schwartz, 1994; Smith et al., 1996; Trompenaars, 1997). The existing cultural studies indicate that differences exist among national cultures. Adler (1986) argued that cultural diversity exists within and among the cultures; but within a single culture, certain behaviour patterns are favoured and other repressed. Adler (1986) further argued that the norm for a society is the most common and generally most acceptable pattern of values, attitudes, and behaviour. Certain behaviour patterns are favoured and others repressed. Showing disapproval in the society enforces those norms. DiStefano and Maznevski (2000) also argued that people from different cultures will bring with them diverse expectations about the interaction. People's cultural backgrounds influence their assumptions about how work with other people should proceed. Culture also influences what we notice, what meaning we give to events and what actions we decide to take. Similarly Triandis (2006) argued that people differ in term of behaviors and perceptions.

Even Though cultural studies used different methodology in data analysis, surveyed different nations with different sets of respondents, there are some conceptual overlaps with regard to the cultural dimensions found in these studies (Goodwin, 1999; Smith & Bond, 1998; Smith et al., 1996). Two of these studies seem to dominate the business literature and have been widely used in several researches involving culture. The most commonly used study is the Hofstede's work, which surveyed work-related values across the countries. This study allocates cultural value scores to each country representing cultural tendencies. For example one country may reflect individualistic cultural values; the other would prefer collectivist values. The other study is Trompenaars' country survey. Trompenaars argues that cultures dance from one preferred end to the opposite and back. Such view seems to be in contrast with Hofstede's study, which perceives cultures as static points on a dual axis map. Trompenaars (1997:26) believe that "one cultural category seeks to manage its

opposite and that value dimensions self-organise in systems to generate new meanings". It should also be remembered that the value dimensions and value scores reflect national cultural tendencies and can not be assumed that these tendencies are valid for people in a particular country.

1.1.4 Cultural dimensions

As mentioned above, several scholars have studied world cultures and try to map the cultures across dimensions to better understand the cultural differences. Here we will present one of the highly used studies of Hofstede in the literature.

1.1.4.1 Hofstede's four dimensions

Hofstede's four cultural dimensions have been the most widely used in the business literature. These are individualism-collectivism, uncertainty avoidance, power distance and masculinity-femininity, which will be briefly described in turn.

Individualism-collectivism: Early & Gibson (1998:265) argued that "societies differ along many cultural dimensions and a key distinguishing characteristics of work behaviour in societies is the way in which members relate to one another as a group. The pattern of responses with which individuals relate to their groups reflects their degree of individualism and collectivism". Wagner (1995:153) defined individualism-collectivism as "an analytical dimension that captures the relative importance people accord to personal and to shared pursuits".

Triandis (1995) summarised different aspects of individualism-collectivism dimension of culture based on different studies. Some of them are as follows:

- The individualist defines the self as an autonomous entity independent of groups, whereas a collectivist defines the self in terms of its connectedness to others in various in-groups...
- Social behaviour of collectivists is more likely to be driven by social norms, duties, and obligations, whereas those of the individualist are more likely to be driven by their own beliefs, values and attitudes...
- An individualist is more oriented toward task achievement, sometimes at the expense of a relationship, whereas collectivists put more emphasis on harmonious relationships, sometimes at the expense of task accomplishment...

Uncertainty avoidance: Hofstede (1985:347) defined uncertainty avoidance as "the extent to which people in a culture feel threatened by uncertain or ambiguous situations and try to avoid them". Further information about this dimension was given in Hofstede's famous book (1984:110). Uncertainty avoidance is reflected as high and low level cultures. In high-level

uncertainty culture, people are more worried about future, have higher anxiety, job stress and less achievement motivation. On the other hand in low-level uncertainty cultures, people have greater readiness to live by the day, lower anxiety and lower job stress.

Power distance: Power distance is defined as “the extent to which a society accepts the fact that power in institutions and organisations is distributed unequally” (Hofstede, 1985:347). Hofstede (1984:65) provided further information regarding this dimension. Power distance is classed as high and low power distance. People from high-power-differential cultures do not expect to participate in decision making or have a great deal of discretion in their work, whereas people from a low power-differential culture expect and demand such opportunities. People who are high on the power scale are very compliant to their superior and do not question authority. They accept hierarchy as an important and inevitable part of the work. In low power distance countries, people value independence rather than conformity. Hierarchies are seen as convenient arrangements rather than as having existential justification. Managers see themselves as practical and systematic, and they admit a need for support. They are likely to consult subordinates before making decisions. Subordinates dislike close supervision and prefer a participative superior and are relatively not afraid of disagreeing with him or her.

Masculinity-femininity: Hofstede (1984:176) explained the characteristics of masculinity and femininity. Masculinity refers to the extent to which dominant values in a culture reflect assertiveness, acquisition of tangible things, advancement, and earnings. On the other hand, femininity refers to values of cooperation, quality of life, and environment, empathy, and service. While some cultures reflect masculine characteristics, others may be in favor of feminine traits.

1.2 Cultural differences and associated challenges

As the companies sell product to world markets or move their operations abroad or co-operate with other companies across the world, they are more likely to face cultural differences and associated challenges. In order to be successful in cross-border activities, the cultural differences and challenges should be carefully managed. What type of challenges Turkish companies face and type of approach taken by the companies to manage these challenges depend on the stage of the development of the companies and the perception of managers respectively. These two topics will be discussed prior to cultural challenges and its management.

Adler (1986) argued that the impact of cultural differences and thus associated challenges would depend on the stage of development of the firm,

industry and world economy. Companies follow domestic, international, multinational and global stage. The impact of cultural differences will be very little in domestic stage. However, the relative impact of will increase when the firms move from domestic to international, multinational and to global respectively. The last three stages involve significant cross-cultural interaction with people from other cultures and therefore require attention to cultural differences and associated challenges. Turkish companies need to consider these challenges based on their stage of development. The perception of manager regarding the cultural differences defines the organisation's approach to managing cultural differences and its associated challenges (Adler, 1986). Whether managers can perceive cultural differences as advantages or disadvantages have implications for managing cultural diversity and its associated problems. Therefore it is necessary for the managers to recognise the differences and take positive attitudes towards cultural differences and its associated challenges.

The cultural challenges can be examined in three main areas in this study: the interpersonal challenges, organisational challenges and challenges coming from consumer differences worldwide.

1.2.1 Interpersonal challenges

One of the most important challenges that cultural differences cause is interpersonal challenge that occurs when people from different cultures involve in business relationship. As explained above different values, attitudes and behaviours can be observed in culturally different people. It is more likely that inter-cultural interaction between people and organisations may create problems due to these differences.

The cultural studies reviewed above clearly indicate that cultural values differ across countries. Cultural values affect the behaviour of individuals, their opinions about how things are, and should be, and their sense of good and bad (Hofstede, 1984, 1985). Thus, differences in term of values, behaviour, and opinions are reflected when individuals and organisations from different cultures do business. Supporting this argument, a study conducted by Schneider & DeMeyer (1991) found that managers from different cultures are likely to give different interpretations and responses to the same strategic issue due to their distinct cognitive perceptions of environmental opportunities, threats, and organisational weaknesses. The cultural differences are likely to result in integration problems, communication difficulties and conflict, which in turn negatively affect cross-cultural interaction between people, organisations as well as people in multicultural teams. In order to cope successfully with interpersonal challenges, the cultural differences outlined above should be clearly understood for a healthy intercultural relationship. An effective cross-cultural integration, communication and healthy conflict resolution are required

for successful intercultural business relationship. Each part will be further discussed.

1.2.1.1 Integration challenges

A successful cross-cultural business interaction between culturally different people requires a certain level of social integration. A certain level of social interaction will lead to successful interactions and business relationship between people, organisations and teams. When the people from various cultural backgrounds get together it is more likely to have integration problems due to cultural differences.

Social integration is a multifaceted phenomenon reflecting attraction to a group, satisfaction with other members of the group, and social interaction among the group members (Katz & Kahn, 1978). Cultural differences are likely to decrease social integration. For example, Wagner (1995) argued that the aspect of individualism and collectivism that concerns differences in personal independence and self-reliance has a direct effect on co-operation. Individualists who feel independent and self-reliant are less apt to engage in co-operative behaviour, and collectivists who feel dependent and reliant on groups are more likely to behave co-operatively. Different types of behaviour may result in integration problems. According to group theory, members of a group have to get along with each other, which may be difficult if they are very different in status, values, attitudes, and abilities or interest (Fincham & Rhodes, 1994). The similarity attraction paradigm of Byrne (1971) also offers some explanations for the underlying reason why cultural differences diminish the social integration of the team. It suggests that similarity between people produce positive effects through the validation of the perceiver's worldview. Knowledge of attitudinal, belief, and value similarity between individuals forms the basis for continued attraction and affiliation (Harrison et al., 1998). Similarly, Adler (1986) argued that people are generally drawn to people who are similar. When the people are dissimilar in terms of culture, lower interpersonal attractiveness, stereotyping, and more within-culture conversation are likely to occur in inter-cultural situations.

From arguments presented above, it can be concluded that Turkish companies should bear in mind that cultural differences can create integration difficulties and thus take necessary actions to overcome such difficulties in order to be effective in cross-border activities. Companies should never let the cultural differences be the source of disintegration, instead let it be a source of attraction and richness between culturally different people.

1.2.1.2 Communication challenges

Bakan (2006) argues that communication is an important element of successful cross-cultural business relationship. Whatever the reason behind international business or type of international business, communication will play a vital role in determining the success of the companies. When companies involve in cross-border business relationship, it will be inevitable to experience communication problems. Companies need to resolve these problems for a healthy international business relationship.

When Turkish companies engage in cross-border activities, they may be exposed to communication problems due to cultural differences. DiStefano and Maznevski (2000) argued that cultural background affect the assumptions about how the interaction takes place among people. People with different cultural background are likely to have interaction difficulties with other people belonging to a different culture. Lane et al., (1997) argued that even the interaction within the same culture could be very problematic so it would not be hard to imagine how difficult it would be to communicate with people from other cultures. Interactions with people from different cultures present an even greater potential for distortions and misunderstanding. Trompenaars (1997:85) argued that miscommunication is more likely than dialogue for international manager. Some studies have also shown that culture has an enormous impact on communication (Meyer, 1993). For example, relationship building, conversation style, meeting style and stereotypes and negotiating style reflect different patterns in different cultures (Adler & Graham, 1989; Tinsley & Pillutla, 1998). Therefore, people from various cultures will have different communication style, conversation style and meeting style, which will increase communication difficulties.

Communication can also be problematic in working with cultural different people in teams. For example Adler (1986) argued that misperception, misinterpretation, misevaluation, and miscommunication are the main characteristics of teams with culturally different people. Similarly, DiStefano & Maznevski (2000) argued that cultural differences represent the greatest potential for deferment of effective interaction within culturally diverse teams.

The conclusion drawn from these arguments is that communication challenges are likely to occur when interacting with culturally different people, thus these problems should be considered and resolved in order to be successful across the borders.

1.2.1.3 Conflict challenges

When the Turkish companies involve in international business, conflict will be inevitable due to cultural differences.

The cross-border business relationship will involve interaction with people from different cultures. Early & Gibson (1998) noted that conflict is more likely in cross-cultural situations due to several reasons. Hofstede (1980) argued that the influence of culture on behaviour and management systems is likely to create conflicts. Pfeffer (1983) noted that diverse people have the potential to experience more conflict with one another because they are likely to have fewer experiences in common, and more differences of opinion than similar ones. Distefano and Maznevski (2000) argued that people's cultural backgrounds influence their assumptions about how work and interactions with other people should proceed. This results in deep and difficult conflicts. Lane & Beamish (1990) argued that consensus decision-making takes time and create conflicts within one single culture. The potential for misunderstanding and conflict across cultures can be enormous. Lane et al., (1997) argued that culturally different people have different assumptions and mental program; such differences will make people to see situations differently and have different approaches and solutions to problems. Different perception and approaches can be expected to lead cross-cultural conflict. Conflict will be inevitable in intercultural situations because people from different cultures believe that their way makes the most sense and is the best. In addition, people from various cultural backgrounds will have various view points on the subject matters at hand, which in turn increase the disagreement (Lane et al., 1997; Parkhe, 1991).

Cross-cultural business interactions may even require working in teams with culturally different people and conflict is likely to surface in such situations as well. Adler (1986) argued that people in culturally diverse group frequently disagree, implicitly and explicitly, on expectations, the appropriateness of the information, and particularly decisions that must be taken. Adler further noted that in culturally diverse groups, disagreement is visible in term of meanings such as the causes of events, the relevance of specific information, and the possible conclusions that can be drawn. Moreover, it is also important to note here that the expression of conflict and how it is handled vary across cultures. In many cultures expression of conflict may not be appropriate behaviour while the opposite is valid in other cultures (Hofstede, 1984).

These arguments lead to summarise that conflict is natural and should be expected in cross-border business relationship and the necessary measures should be in place to manage them.

1.2.2 Organisational challenges

In addition to interpersonal challenges that cultural differences create, some organisational challenges can be expected as a result of cultural differences. These challenges concern the implications of cultural differences on management practices. Management practises differ across companies from

different cultures. Different management practices are likely to create problems when the companies from different cultures work together.

Cultural differences are also translated into different sorts of systems, policies, management practices, and interpersonal relationships. The theoretical and empirical studies in the literature confirm that management practices differ across cultures. It is argued that cultural values and assumptions have great influence on human resource management (HRM) practices (Hoecklin, 1995; Newman & Nolen, 1996). Lane et al., (1997) argued that culture influence the practice of management. Many management concept and systems developed and taught in business schools are based on cultural beliefs and values, and assumptions about how managers should behave. These may work well in countries in which they were developed. However, these concepts, techniques, and systems may not work as intended in other countries. If they transferred to another country and used improperly, they can compound manager's problems. Some of the empirical work supports this argument. Wang and Satow (1994) argued that the cultural and managerial traditions of the country in question affect the theory and practice of human resource management. For example, differences in management practices, particularly in HRM practices, are mostly attributed to cultural differences (Brewster, 1995; Evans et al., 1989; Ngo et al., 1998; Wang & Satow, 1994): selection (Schackleton & Newell 1991), importance of work goals (England, 1986), work meanings (England, 1995), motivation (Hofstede, 1991; Alpander & Carter, 1995), reward system and appraisal (Easterby-Smith et al, 1995), compensation practices (Schuler & Rogovsky, 1998), managerial style (Hayes & Allinson, 1995; Hofstede, 1984; Evans et al., 1989) and strategy formulation (Kagona et al.,1985). Some studies have also shown that culture has an enormous impact on communication (Meyer, 1993) (for example, relationship building, conversation style, meeting style, and stereotypes) and negotiating style (Adler & Graham, 1989; Tinsley & Pillutla, 1998). After finding differences in organisational approach, Evans et al. (1989) concludes that management style is a function of the level of industrialisation, but is tempered by cultural characteristics. One important implication of this is that when national borders are crossed, the companies may need to take local management practices into account. Hofstede (1984) argued that managerial models developed in one culture might not be easily implemented in another culture due to cultural differences of the management and workforce. Newman & Nollen (1996) examined the financial performance of European and Asian work units of one multinational company and found that congruity of management practices with national culture leads to higher performance outcomes.

These studies presented above show that cultural values and assumptions have considerable influence on management style, HRM practices, negotiation, and communication style. Therefore, when the companies involved in cross-border activities, they need to consider the differences in terms of

management practices and manage them. When the companies operate in another country, it is necessary for them to understand the local management practices and align their practices accordingly. The global business strategies should include the element of cultural differences if they are to be successful. Understanding and taking cultural differences into account and managing associated challenges will be the key in doing business across the borders.

1.2.3 Challenges derived from consumer difference across the world

Another important challenge is the differences in terms of consumers in each country that companies sell their product and services. Companies sell their products in various countries in various market segments. Therefore, companies need to understand the unique characteristics of each country in general and each market segment in specific.

Consumers across the countries vary in terms of their characteristics, life style, taste, purchasing behaviour and decision making style etc. (Lamont, 1996). For instance, Lamont (1996:139-173) explains how Japan differ from the west in terms of social, political and cultural aspects in general along with values, life style and purchasing behavior in specific. The same is true for the other countries worldwide. Socio-cultural context that consumer live will influence the consumers and their behavior.

Therefore, understanding and taking into account of socio-cultural context within which consumers live along with unique characteristics of consumers will in turn help companies to serve the best product and services with the best possible combinations required by them. One should also keep in mind that there are some similarities across the consumers all over the world. That is why many global companies offer the same products such as Pepsi and McDonald's to different consumers across the countries. Yet, this does not mean that every product can be marketed across the countries. Even these companies have to change the ingredient of their product to meet the local taste and requirements. Companies are to be successful, only if they match what their consumers across countries need and wants. This requires consideration of each consumer in terms of their characteristics, taste, life style, and values of each country.

After explaining the associated cultural challenges, the following section concerns how to manage these challenges.

1.3 Managing cultural differences and associated challenges

As outlined above, while the type of activities of companies abroad will determine the level of cultural challenges that companies face, the perception of

managers with respect to cultural differences will define the type of action that companies take regarding to managing cultural differences.

While some companies export, some other companies can combine the resources and involve in strategic alliance or they may prefer total ownership. Some operations expose companies little intercultural interaction, whereas others may involve frequent intercultural interactions. Therefore the level of involvement in inter-cultural interaction increase, the level of attention to cultural challenges and the level of effort to manage them will increase accordingly. Thus one can expect that the level of effort will be less in exporting companies compared to those involved in strategic alliances. As mentioned above, the cultural differences create numerous cultural challenges such as integration difficulties and communication difficulties. Especially when the companies involved in strategic alliances such as international joint ventures where the importance of managing such challenges becomes great importance for success of these types of companies. The question of how the companies manage the cultural challenges and what methods and strategies should be used in managing them need to be answered.

The perception of managers with respect to cultural differences and its associated challenges will define their approach to managing cultural differences (Adler, 1986). Thus managers need to see the cultural differences and associated challenges and take a positive approach to managing these challenges. In managing the cultural challenges, the most important thing is to recognise and understand the cultural differences and its associated challenges outlined above (Lane et al., 1997; Trompenaars, 1997). This requires understanding both your own culture and that of others. Understanding your own culture as well as that of others is likely to eliminate some of the potential problems and overcome the difficulties. When the companies involved in cross-cultural business interaction, cultural differences should be taken into account in every aspect of business. As mentioned above, culture influences almost all aspects of businesses, therefore culture and its implications should be embedded into management of all aspect of cross-border business activities such as production, marketing, strategy formulation, organisational structure, HRM practices and management in general.

After the managers understand their culture and that of others, recognise the cultural differences and take a positive attitude towards them, they need to use the methods and strategies to manage cultural differences and associated challenges in order to be successful across the borders. These methods and strategies will be explained next.

1.3.1 Methods and strategies for managing cultural differences and associated challenges

Several methods and strategies have been offered in the literature to manage the cultural differences and associated challenges. Companies consider these strategies and select the most appropriate one or more.

There are some models suggested in the literature to manage cultural differences and related challenges. For instance, Lane et al, (1997) have been highly interested in managing the cultural differences in intercultural situation and have suggested a model of intercultural effectiveness for people and teams. According to this model, first people understand their own culture and that of other, after that the focus should be on bridging the difference through communication and then manage the differences by integration. People first understand the nature and components of culture and how they affect the behaviour and management systems and that of others so that differences can be identified and mapped. After this stage, these differences can be bridged by communication. Three important communication elements have been offered to help to bridge the differences. First, people should be able to have motivation and confidence in communicating across a cultural boundary both to be understood and to understand others. The other communication element is to establish a common reality and agreeing on common rules. The last component of effective communication involves decentering without blame. This means sending and receiving messages with other person's cultural code in mind (perspective-taking) as well as making blame free and correct attributions about problems and conflicts. The next thing to do is to move forward and build on ideas. At this stage, exploration of ideas should be encouraged with the conscious attempt to invent new ideas and to build on ideas initially created. Finding solutions to issues or problems that are acceptable to all parties from various cultural backgrounds is likely to increase the synergy.

Trompenaars (1997:195) suggested that the managers to be successful in cross-border activities should acquire transcultural competence. He argued that such competence could be achieved by being aware of cultural differences, respecting them, and ultimately reconciling them. Cultural awareness means understanding states of mind, your own and those of people you meet. Genuine self-awareness recognises the fact that people from different culture operate with different mental programs. Trompenaars (1997:195) suggested several ways to employ in developing respect for cultural differences. For instance, he suggested looking for situations in our life in which we would behave like a person from another culture. Reconciling requires to be ourselves, but at the same time to see and understand and how other's perspective help our own. Seeing the cultures complementary rather than conflicting opposites can be useful method to help to reconcile the differences. As mentioned above synergy approach can be adopted to help to bridge the differences. Trompenaars (1997: 210) argued that when two values work with one another they are mutually

facilitating and enhancing. Companies adopting this kind of approach in managing cultural differences and its associated challenge can help to turn cultural differences into competitive advantage.

In addition to the methods to manage cultural differences and associated challenges, there are some skills that can be acquired in order to overcome some of cultural challenges like communication and integration difficulties. Cross-cultural orientation and training programs are offered to better handle cross-cultural situations and associated problem. These are language training, brief lectures, group discussions, role-playing, video presentations, multimedia presentations and case studies (Elashmawi, 1998; Meyer, 1993). These programs can help companies to recognise and understand the cultural differences and its influence on people, management, and interpersonal relationship. These programs in general can also help managers to recognise and respect cultural diversity, which in turn create a healthier and successful intercultural business relationship. They can help to create intercultural competencies, which in turn can help to bridge the differences and to obtain the best solutions to the problems faced. Language training programs can increase communication effectiveness.

Some researchers also argue that successful interaction across cultures requires cultural intelligence (Early ve Mosakowski, 2004; Maznevski, 2006; Triandis, 2006). Tan (2004) argue that the global workplace requires individuals to be sensitive to different cultures, to interact appropriately with people from different cultures, and to analyze new cultures as they are encountered. There are also some strategies suggested in the literature for managing cultural differences and associated challenges. As mentioned above, one of the strategies has been the use of synergy in cross-cultural situations. Particularly when two or more companies involved in some sort of business activities such as international joint ventures, synergy approach can be an invaluable asset. Companies can take an advantage of synergy approach in intercultural situations where the combination of “our way” and “their way” can provide the best way to organise and work (Adler, 1986; Elashmawi, 1998; Lichtenberger & Naulleau, 1994; Trompenaars, 1993).

It is also important to note that manager will be the one who faces cultural difference and its associated challenges. Therefore, companies should be careful in selecting and developing managers for cross-cultural business assignment. These managers need to have some special competencies, enabling them to better cope with the potential problems in cross-cultural business interactions. These competencies will be discussed later on.

1.3.2. Turning cultural difference into competitive advantage

Cultural differences can be source of a competitive advantage when managed well and thus individual, groups and companies should focus on how to turn cultural differences into competitive advantage.

At the individual and group level, these differences are reflected through diverse perspectives and opinions, which in turn can increase creativity and innovation. Such diverse views are more likely to help to solve problem and to make better decision by creating more alternatives to the problems and decision-making. Schneider and DeMeyer (1991) argued that culture give manager different knowledge bases and distinct perception and found that managers responded to and interpreted the same strategic issue differently. Nardon and Steers (2007) noted that interacting with others brings the possibility of learning more about ourselves, discovering new ways of doing things, and finding creative solutions to both new problems and old. It also contributes in no small way to business success. Hence cultural diversity is likely to increase the range of perspectives and ideas, improving problem solving, creativity, and innovation within culturally diverse groups (Adler, 1986; Hambrick et al., 1998; Kirchmeyer ve McLellan, 1991; Watson et al, 1993).

At the organisational level, the cultural differences can also be a source of competitive advantage. Adler (1986: 99) argued that cultural diversity can create multiple perspectives, increase openness to new ideas and bring in multiple interpretations. It can also increase creativity, flexibility and problem solving skills. Organisations can take an advantage of these benefits of cultural differences. Adler (1986) summarised how cultural diversity can help organisations. Cultural diversity can decrease groupthink by bringing in multiple perspectives to decision-making and thus improving decision-making. Diversity also helps organisation to expand its perspectives, its approach, its operations and product line. They can also help organisation to reposition themselves in a new marketing plan, planning new operation, or assessing the trends from a new perspective. Cultural diversity increase responsiveness of organisation to world markets by better understanding their customers worldwide and accordingly their needs.

In sum, cultural differences can be source of a competitive advantage when managed well. Companies need to learn how to acquire cultural-diversity-based competitive advantage, which can help them to better race in today's global business world.

The previous sections explained possible cultural challenges, how to manage and turn them into competitive advantage. The following sections will cover the other types of challenges that Turkish companies may face and will also present the role of Turkish managers in global business dreams.

1.4. What are the other challenges for companies involved in cross-border businesses?

In addition to cultural challenges that this article focuses on, there are many other challenges that need to be taken into account in doing business across the borders. Czinkota et al., (1996:77) noted that “operating

internationally requires both firms and managers to be aware of a highly complex environment. Domestic and international environmental factors and their interaction have to be recognised and understood. In addition, ongoing changes in these environments have to be appreciated. Furthermore, international managers must be acquainted with the purpose and activities of major international institutions". Some of the main challenges mentioned in the literature will be briefly presented below.

• Companies need to follow the recent world development and their impact on the international business (Mendenhall et al., 1995; Parker, 1998). For example, the increasing speed and efficiency of global communication make it possible to envision offices in the future that are vastly different from offices in the past. It will not be necessary for the employees to be physically located in the same place: Some employees can just work anywhere and still be in touch with others.

• Companies should be aware of environmental issues and consider social responsibility and ethics issues (Mendenhall et al., 1995; Parker, 1998).

• Companies need to be able to monitor and assess the environment and be ready for change to fit the changing environment. International companies operate in a world of unprecedented uncertainty so they need to be flexible, responsive, and adaptive (Mendenhall et al., 1995).

• Monetary systems in which the relative values of currencies fluctuate (Mendenhall et al., 1995; Odenwald, 1993; Parker, 1998). Business activities across national boundaries often involve several currencies and conversion of these currencies from one to another. Companies need to understand the implications of these different currencies for their activities to make appropriate decisions (Mendenhall et al., 1995)

• Companies pay attention to legal systems that vary not only in particulars but in underlying assumptions (Odenwald, 1993; Parker, 1998).

• Nations have varying trade incentive and barriers. Businesses that cross boundaries may be able to take an advantage of incentives and must deal with several barriers (Mendenhall et al., 1995; Parker, 1998).

• Companies need to consider political structures and administrative systems that differ in operation and how they influence and are influenced by business (Mendenhall et al., 1995; Odenwald, 1993; Parker, 1998). Companies need to be able to function within a variety of systems and to manage the risks associated with different political ideologies.

• Companies should evaluate the market structures that require subtle changes in products and marketing techniques from country to country (Odenwald, 1993).

• While these macro level areas are very important to consider, there are some micro level areas that should also be taken into account. Especially when

the different organisation merges, or get in joint ventures, corporate cultures should also be taken into account. There might be different business cultural norms and ethics in each company, which should be carefully considered (Mead, 1998: Trompe naars, 1997: Woldu et al., 2006).

- When the people from different departments work together, different occupational cultures are likely to create conflict between people from different departments. Companies need to take this into account for effective interaction (Hofstede, 1985: Trompenaars, 1997).

- Economical condition of the country in general and industry involved along with associated challenges should be carefully analyzed (Parker, 1998).

- Individual differences can also create problems in inter-cultural interaction as in any type of interaction and need to be taken into account.

- Additionally balance of control between corporate headquarters and local business units can be problematic as well (Mead, 1998).

- The ease of communication and travel, taken for granted today, links virtually the entire world and makes the world seem like a village in many ways. At the same, the world remains one of war, conflict and misunderstanding between and among nations and cultures. These are important issues that need to be considered by the companies (Mendenhall et al, 1995).

- There are several methods for the companies to engage in cross-border business activities, each method with its advantages and disadvantages should be assessed before making entry decision (Czinkota et al., 1996: Mendenhall et al, 1995).

1.5 The role of Turkish managers in global business adventures

Companies have to deal with global business environment characterised with complexity and uncertainty. Companies need to find and develop effective manager to effectively manage in global markets (Mendenhall et al., 1995:25).

Managers need to understand the nature of global business and various challenges and acquire the necessary competencies to manage the global business endeavours. The success of Turkish managers will also depend on understanding macro and micro level challenges. As outlined above they need to have knowledge regarding general environment in a specific country such as legal, social, political, monetary systems and market structure. Researches suggest that managers need cross-cultural training, interpersonal skill, language skill and international experiences to be successful across the borders. The same also applies to Turkish managers who engage in cross border business relationships. Cultural challenges have been on top of the list as one of the most complicated challenges ever; therefore extra effort should be put on to manage these challenges. Turkish managers need to recognise, understand, respect and reconcile the cultural differences as outlined above. Supporting this view, Early and Erez (1997, 176) contended that “becoming a successful manager abroad

requires a knowledge of understanding of people, their cultural backgrounds, and their unique needs”.

Turkish managers should also have some special skills to help them to be effective in global business settings. The profile of effective global managers has been identified in the literature. Freidheim (1999) argued that successful global leaders need to acquire the following competencies: Has values and conviction, visionary, decisive, motivators, confident, understand the business and its people, driven to succeed and superb communicator. Macfarlane (2007) summarized some of the important competencies for a successful global leader.

- Implements world-class processes and systems that significantly improve business operations both locally and on a global scale

- Considers the impact of decisions on both local and global operations and initiatives

- Shows a profound interest in understanding how globalisation creates both challenges and opportunities

- Energises others towards a global mindset

- Is superior at building collaboration and teamwork across the local and global

- Organisation

- Works to ensure global best practices and innovations are utilised on a global basis

Dainty (2005) also mentioned some of the competencies of global leaders taken from Mendenhall (2001): Global Business Savvy, Global Organisational Savvy, Integrity Managing Cross- Cultural Ethics, Thinking Agility, Managing Uncertainty, Maturity, Expertise in Negotiation Processes, Balancing Global versus Localization tensions, Inquisitiveness / Curiosity and Self Learning, Conflict Management, Community Building / Networking, Creating Learning Systems, Stakeholder Orientation, Improvisation, Motivating Employees, Entrepreneurial Spirit, Establishing Close personal Relationships, Commitment, and Courage. Working successfully in cross-border business activities as a manager is not an easy task, yet important and necessary for the success of international companies. Thus, managers need to develop various skills to cope with challenges and to be successful in global business dreams.

1.6 Conclusion

This article presented the potential challenges that Turkish companies may face in their global dreams. Although Turkish companies involving in international business may confront numerous micro and macro level challenges, this study focused on the cultural differences and related challenges and their management.

In order to understand the cultural differences and related challenges, the literature on culture, cultural studies and related issues have been presented. The

article explained cultural differences, its implications and related challenges for the companies. Cultural differences were briefly explained by presenting cultural dimensions from two commonly used studies in the literature. Cultural challenges were divided into three main areas: interpersonal and organisational challenges and challenges derived from different consumer worldwide. While the interpersonal challenges concern the communication, integration problems and conflict between the culturally different people, organisational challenges refer to the different management practices and associated problems, which result from cultural differences. Challenges associated with consumers concern the fact that consumers across the countries vary in terms of their characteristics, life style, taste, purchasing behaviour and decision making style etc. The article also outlined the methods and strategies available to companies to manage cultural challenges and turn them into competitive advantage. It further discussed other challenges that Turkish companies may face abroad. Moreover, the role of managers in global business dreams was discussed along with some traits, which can help the managers to better work effectively across the borders.

In order for Turkish companies to be successful in their global endeavours, a number of important factors have to be considered.

- Any company small or big need to be aware of global business realities and understand threats and opportunities and adapt to changing conditions. Companies without such realisation may no longer survive in today's business world. Companies need to open up their horizons and participate in international business activities.

- As the companies engage in international business, they need to take into account of several micro and macro level factors and associated challenges. Companies should keep in mind that challenges that companies may face will depend on types and nature of international business activity. Thus, associated challenges with different types of international business activity should be carefully evaluated before selecting mode of international business activity.

- The challenges that companies meet can be resulted from cultural as well as social, political, economical, historical, geographical differences. One of the most important challenges cited in the literature has been cultural differences and its associated challenges that companies need to take into account.

- Companies need to carefully evaluate the cultural differences and associated challenges along with the others when participating in international business activities. This will enable companies to take necessary actions with respect to any challenges that may occur.

- Companies should manage and turn cultural difference into competitive advantage. In managing and turning cultural differences into competitive advantage, companies need to take a positive and proactive approach. Companies need to be aware and understand their own culture and that of

others'. This requires managers to be equipped with necessary skills and traits outlined above. Managers should be able to develop and use global strategic skills and manage change, transition and cultural diversity. They also need to be able to communicate and work in different environment with different people. Moreover, they should acquire cross-cultural training and gain language competence.

• Companies need to select best possible methods and strategies to manage and to turn cultural challenges into competitive advantage. The selected strategy should allow companies to minimize problems associated with cultural difference and maximize the benefits that can be derived from cultural differences. Several other factors (types of business activity, people involved, internal and external business environment etc.) are likely to affect the types of strategies that companies use in managing cultural challenges. These factors should be considered in selecting best suitable strategy for the company.

REFERENCES

- Adler, N.J. (1986). International dimensions of organisational behaviour. 2nd Eds. Belmont, California: PWS-Kent Publishing Company
- Adler, N.J., Doktor, R., & Redding, S.G. (1986). From the Atlantic to the Pacific century: cross-cultural management reviewed, Journal of Management, 12, 2, 295-318.
- Adler, N. J., & Graham, J. L. (1989). Cross-cultural interaction: the international comparison fallacy? Journal of International Business Studies, 20, 3, 515-558.
- Adler, N. J. (1997). The preface of the book of 'International Management Behaviour', Lane, H. W., DiStefano, J.J., and Maznevski, J.J. (1997). International Management Behaviour, Blackwell Publisher, Ltd, Oxford, UK.
- Akçaoğlu, E. (2007). Türk Dış Yatırımları Ve Uluslararası Rekabet Gücü. <http://www.akcaoglu.net>.
- Alon, I., Ve Higgins, J. M. (2005). Global leadership success through emotional and cultural intelligences, Business Horizons, 48, 501—512
- Alpender, G.G., & Carter, K.D. (1995). Strategic multinational intra-company differences in employee motivation. In J. Terence (Eds.). Cross-Cultural Management. 97-110.
- Bakan, İ. (2006). Dış Ticarete İletişim. İş Ticaret: İşlemler ve Uygulamalar, Editörler: Ç. Bedestenci, Canites, M. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Brewster, C. (1994). Towards a European model of human resource management. Journal of International Business Studies, 26, 1, 1-21.
- Byrne, D. (1971). Attraction paradigm. New York: Academic Press.
- Chinese Culture Connection. (1987). Chinese values and the search for culture-free dimensions of Culture. Journal of Cross-Cultural Psychology, 18, 143-164.
- Czinkota, M. R., Ronkainen, I. a., Moffett, M. H. (1996). International Business. The Dryden Press, Harcourt Brace Collee Publishers London.
- Dainty, P (2005): "Leading and Managing in a Global Environment: developing Executive competencies for the world stage". Melbourne University. Downloaded

- on 25-01-08 from <http://www.mbs.edu/index.cfm?objectid=951E445E-123F-D8-2D988BBC66640C5>
- DiStefano, J.J., & Maznevski, L.M. (2000). Creating value with diverse teams in global management, Organisational Dynamics, 29,1, 45-63.
- Earley, P.C., & Gibson C.B. (1998). Taking stock in our progress on individualism-collectivism: 100 years of solidarity and community. Journal of Management, 24, 3, 265-304.
- Earley, P. C., ve Mosakowski, E.(2004) Cultural intelligence, Harvard Business Review.
- Easterby-Smith, M., Malina, D., & Yuan, L. (1995), How culture-sensitive is HRM? A comparative analysis of practice in Chinese and UK companies. International Journal of Human Resource Management, 6(1), 31-59.
- Elashmawi, F. (1998). Overcoming multicultural clashes in global joint ventures. European Business Review, 98, 4.211-216.
- England, G.W. (1986). National work meaning and patterns- constraints on management action. European Management Journal, 4, 3, 176-184.
- England, G.W. (1995). National work meaning and patterns-constraints on management action. In Terence, J. (Eds), Cross-Cultural Management, 110-124.
- Evans, P., Lank, E. & Farquar.A. (1989). Managing human resources in international firms; lessons from practice. cited in Hoecklin, L. (1995). Cambridge:Addison-Wesley Pub. Fincham, R., and Rhodes, P. (1994). The individual, work, and organization: behavioural studies for business and management. 2nd Eds. Oxford: Oxford University Press.
- Goodwin.R. (1999). Personal relationships across cultures. London: Routledge.
- Hambrick, Donlad, C. Ve Davison, Sue Canney, Snell, Scoott, A., Snow, Charles, C. (1998), when the group consist of multiple nationalities: toward a new understanding of the implications. Organisation Studies, 19,2, 181-205.
- Harrison, D.A., Price, K.H., and Bell, M.P. (1998). Beyond relational demography: time and the effects of surface- and deep-level diversity on work group cohesion. Academy of Management Journal, 41, 1, 96-107.
- Hayes, J., & Allinson, C.W. (1995). Cultural difference in the learning styles of managers. In J. Terence (Eds.). Cross-Cultural Management, 373-379.
- Hoecklin, L. (1995). Managing cultural differences. Cambridge: Addison-Wesley Pub.
- Hofstede, G. (1980; 1984). Culture's consequences: International differences in work related values. Beverly Hills, Calif.: Sage.
- Hofstede, G. (1985). The interaction between national and organisational value systems, Journal of Management Studies, 22, 4, 347-357.
- Hofstede, G. (1991). Culture and organisations: software of the mind. McGraw-Hill.
- Kagono, T., Nonaka, I., Sakakibara, K., & Okumura, A. (1985). Strategic vs evolutionary management: A U.S.- Japan Comparison of Strategy and Organization. North Holland, Elsevier Science Publishers B.V., Amsterdam.
- Katz, D.,and Kahn, R.L.(1978). The social psychology of organizations. New York;Wiley.
- Kirchmeyer, C. & McLellan, J. (1991), 'Capitalising on ethnic diversity: An approach to managing the diverse workgroups of the 1990s', Canadian Journal of Administrative Sciences, 8(2), 72-78.
- Koçel, T. (2003). İşletme Yöneticiliği. 9. Bası, İstanbul: Beta

- .....
- Lane, H. W., DiStefano, J.J., and Maznevski, J.J. (1997) International Management Behaviour. Balckwell Publisher, Ltd, Oxford, UK.
- Lane, H.W., & Beamish, P.W. (1990). Cross-cultural co-operative behaviour in joint venture in LDCs. Management International Review, 30, 87-102.
- Lichtenberger, B., & Naulleau, G. (1994). French-German joint ventures: cultural conflicts and synergies. International Business Review, 2,3, 297-307.
- Macfarlane, A. (2007). Global Leadership Development: A Working Paper Presented To The Eighth International Conference On HRD Research & Practice Across Europe 27 – 29 JUNE 2007.
- Mazneski, M. (2006). Leading with cultural intelligence. Financial Times.
http://www.ft.com/cms/s/0/eb76e076-d93f-11db-9b4a-000b5df10621,dwp_uuid=5bd47902-91db-11db-a945-0000779e2340.html?nclick_check=1
- Mead, R. (1998) International Management. Blackwell Publishers Ltd. Oxford, UK.
- Mendenhall, M.E. (2001), New perspectives on expatriate adjustment and its relationship to global leadership development. In Mendenhall, M.E. Kuhlmann, T.M.Stahl, G.K. (Eds.), Developing Global Business Leaders. London: Quorum Books, 1-16.
- Mendenhall, M., Punnett, B. J.,ve Ricks, D. (1995), Global Management. Blackwell Pub, Oxford, UK
- Meyer, Heintz-Dieter. (1993). The cultural gab in long-term international work groups: A German- American case study. European Management Journal, 11, 1, 93-101.
- Mutlu, E. C. (1999). Uluslararası İşletmecilik. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. Çağaloğlu-İstanbul.
- Nardon, L., and Steers, R. M. (2007) The New Global Manager: Learning Cultures on the Fly, Organizational Dynamics, 37, 1, pp. 47–59.
- Newman, K.L., & Nollen, S.D. (1996). Culture and congruence: The fit between management practices and national culture. Journal of International Business Studies, fourth quarter, 753-779.
- Ngo, Hang-Yue., Turban, D., Lau, Chung-Ming., & Lui, Siu-Yun. (1998). Human Resource practices and firm performance of multinational corporations: influences of country of origin. The International Journal of Human Resources Management, 9, 4, 632-652.
- Odenwald, S.(1993). A guide for Global Training, Training & Development, 47,7, 22-31
- Parker, B. (1998), Globalization and Business Practice. Sage Publications, London.
- Parkhe, A. (1991). Interfirm diversity, organisational learning, and longevity in global strategic alliances. Journal of International Business Studies, 579-601.
- Pfeffer, J. (1983). Organizational demography. In Cumming, L.L and Staw, B.M (Eds). Research in Organisational Behaviour, vol: 5. Greenwich, CT: JAI Press.
- Schackleton, U.V. and Newell, S. (1991). Management selection: A comparative survey of methods used in top British and French companies. Journal of Occupational Psychology, 64, 23-36.
- Schneider, S. C., & Barsoux, Jean-Louis (1997). Managing across cultures. New York: Financial Times.
- Schneider, S.C., & DeMeyer, A. (1991). Interpreting and responding to strategic issues: The impact of national culture. Strategic Management Journal, 12, 307-20.

- Schuler, R.S., & Rogovsky, N (1998). Understanding compensation practice variations across firms: The impact of the national culture. Journal of International Business Studies, 29,1, 159-177.
- Schwartz, S.H. (1994). Cultural dimensions of values: towards an understanding of national differences. In U. Kim, H.C. Triandis, C. Kagitcibasi, S. C. Choi, and G. Yoon. (Eds.), Individualism and Collectivism: Theoretical and Methodological issues, 85-119. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Smith, P.B., & Dugan, S., and Trompenaars, F. (1996). National culture and the values of organisational employees: A dimensional analysis across 43 nations. Journal of Cross-Cultural Psychology, 27, 231-264.
- Smith P.B., & Bond, M.H. (1998). Social psychology across the cultures. Prentice Hall Europe. Great Britain.
- An, Joo-Seng (2004), Cultural Intelligence and the Global Economy, Issues & Observations
- <http://www.ccl.org/leadership/pdf/publications/lia/v24n5question.pdf>
- Tinsley, C.H., & Pillutla, M.M. (1998). Negotiating in the United States and Hong Kong. Journal of International Business Studies, 25, 4, 711-728.
- Triandis, H. C. (1995). Individualism and collectivism. Boulder, CO: Westview.
- Triandis, H. C. (2006). Cultural intelligence in organisations, Group & Organisations Management, 31, 1, 20-26.
- Trompenaars, F. (1997). Riding the waves of culture. London: Brealey.
- Wagner III, J.A. (1995). Studies of individualism-collectivism: Effects on cooperation in groups. Academy of Management Journal, 38, 152-172.
- Wang, Z. M., & Satow, T. (1994). The patterns of HRM: Eight cases of Chinese-Japanese joint ventures and two cases of wholly Japanese ventures. Journal of Managerial Psychology, 9, 4, 12-21.
- Watson, W.E., vd. (1993). "Cultural diversity's impact on interactions process and performance: comparing .... " Academy of Management Journal, 36, 3, (590-602
- Woldu, H. G. Budhwar, P. S., Parkes, C., (2006). A cross-national comparison of cultural value orientations of Indian, Polish, Russian and American employees, Int. J. of Human Resource Management ,17:6, 1076-1094.
- World Bank Report (2008). Poverty in an age of globalization.

DÖNÜŞTÜRÜCÜ (TRANSFORMASYONEL) LİDERLİĞİN KAYNAĞI OLARAK HZ. MUHAMMED (S.A.S.)*

Muhammad (Pbuh); As a Source of Transformational Leadership

Yrd.Doç.Dr. Veysel ÖZDEMİR**

ÖZET

Liderlik, toplumun oluştuğu tüm zamanlarda var olan ve tarihi çok eskilere dayanan bir kurum olmakla beraber hakkında birçok bilimsel çalışma yapılan bir konudur. Birçok özelliği bünyesinde barındırması ve ideal olana doğru toplumda bir dönüşüm meydana getirmesi sebebiyle "Dönüştürücü (Transformasyonel) Liderlik" modeli, diğer liderlik teorilerinden farklı bir noktada olup, son yıllarda bilimsel araştırmaların gündemine girmiştir. Amerika'daki bilim adamlarınca ortaya atılan ve günümüze kadar geliştirilen liderlik teorilerinden biri olan dönüştürücü liderliğin, esasında on dört asır önce yaşadığı toplumda büyük bir değişim, dönüşüm meydana getiren, İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.)'in şahsında zirveye çıktığı kaynaklardan öğrenilmektedir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in dönüştürücü lider olarak insanları etkileme ve onlara esin kaynağı olmada öne çıkan bazı özelliklerinden bahsedilecektir.

Anahtar kelimeler: Hz. Muhammed (s.a.s.), Liderlik, Dönüştürücü Liderlik, İslam, Sünnet.

ABSTRACT

Besides of being an institution which exists at all times that community formed and based on a very old history, leadership is an issue that many scientific studies have been done about. As it incorporates many features and form the society towards an ideal transformation, the "Converter (transformational) leadership" model is on a different point than other leadership theories and has entered the agenda of scientific research in recent years. It is learned from sources that the transformational theory, one of the leadership theories that posed by scientists in the United States and developed up to the present, in fact, came out on top in the personality of the religion of Islam's prophet Muhammad (pbuh), who brought out a big change and transformation to the society he lived in fourteen centuries ago. In this study, some of the Prophet's features stand out as transformational leader that influence and inspire people will be discussed.

Keywords: Muhammad (pbuh), Leadership, Transformational Leadership, Islam, Sunnah.

---

* Bu makale 27-29 Nisan 2012 tarihlerinde Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesinde düzenlenen I. Hadis İhtisas Sempozyumu'nda sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

** Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, veysel23@gmail.com

Giriş

Liderlik, toplumun, cemiyet ve cemaatlerin oluştuğu tüm zamanlarda var olan ve tarihi çok eskilere dayanan bir kurum olmakla beraber hakkında birçok bilimsel çalışma yapılan bir konudur. 20. yy.'da değişik alanlarda ve branşlarda hem teorisyenler hem de uygulayıcılar liderliği çözümlenmek amacıyla yoğun çabalar sarf ederek bu alana yaklaşık 5000'den fazla çalışma, 350'nin de üzerinde tanım kazandırmışlardır¹. Liderlikle ilgili yoğun araştırmalar günümüzde de sürmekte ve bu sayı her geçen gün daha da artmaktadır.

Liderler, en küçük toplumsal yapıdan en büyüğüne kadar, insan topluluklarının olduğu her yerde vardır ve büyük bir öneme sahiptirler. Toplulukların, kurumların, müesseselerin gelişmesi büyük oranda liderlik faktörüne bağlıdır. Birçok özelliği bünyesinde barındırması ve ideal olana doğru toplumda bir dönüşüm meydana getirmesi sebebiyle “Dönüştürücü (Transformasyonel) Liderlik” modeli, diğer liderlik teorilerinden farklı bir noktada olup ve son yıllarda bilimsel araştırmaların gündemine girmiştir. Amerika'daki bilim adamlarınca ortaya atılan ve günümüze kadar geliştirilen liderlik teorilerinden biri olan dönüştürücü liderliğin, esasında on dört asır önce yaşadığı toplumda büyük bir değişim, dönüşüm meydana getiren, İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.)'in şahsında zirveye çıktığı kaynaklardan öğrenilmektedir.

Liderlik kavramının tanımı

Fransızca “leader” kelimesinden gelmekte olan lider kelimesinin Türkçe karşılığı; “önder, şef” kelimeleridir². Liderin kaynaklarda ortak bir tanımı bulunmamaktadır³. Ancak lider ile ilgili yapılan bütün tanımların ortak yönleri alınarak şu şekilde bir tanım yapılabilir:

“İzleyicileri üzerinde dürüstlük, güven ve ahlâkî birçok özelliklerle hayranlık oluşturan ve böylelikle de onların kendi istekleri ile takip etmelerini sağlayan kişi”, liderlik ise; “liderlerin icraatlarının ve idari kabiliyetinin adıdır.”

Liderlik aslında bir sürecin adıdır⁴. Etrafındaki insanları etkilemesi ve onları harekete geçirmesi için liderin belli bir süreye ihtiyacı vardır. Ancak bu süreçte liderin bir takım özelliklere sahip olmasının yanında, grup içerisinde model şahsiyet olma ve temsil yeteneğini üst düzeyde yerine getirmesi de gerekmektedir.

Küreselleşme sonucu ortaya çıkan yeni çevresel faktörler, farklı sosyal

---

1 Ş. Şule Erçetin, *Lider Sarmalında Vizyon*, Nobel Yay. Dağ., Ankara, 2000, s. 3.

2 “Lider”, *TDK Türkçe Sözlük*, s. 1308.

3 Liderlik ile ilgili 1902'den 1997'ye kadarki süreçte, çeşitli branşlardaki bilim adamları ve aydınların yapmış oldukları tanımlar için bkz. Erçetin, *a.g.e.*, s. 4-11.

4 Mustafa Özel, *Liderlik Sanatı*, İz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 57.

gruplar ve son yıllarda liderlik olgusu üzerinde yapılan yoğun çalışmalar neticesinde liderlikle ilgili yeni teoriler ortaya çıkmıştır⁵. Bu teorilerden birisi de “*Dönüştürücü (Transformasyonel) Liderlik*”tir. Bu teorinin ortaya çıkışı ile ilgili kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Dönüştürücü liderlik teorisinin ortaya çıkışı

Dönüştürücü liderlik kuramı, liderlik literatürüne son yıllarda girmiş olmakla birlikte bu alanda yeni ve öne çıkan bir yaklaşım olarak bilinmekte ve gittikçe önem kazanmaktadır⁶. Bu alanda, 1980’den bu yana yayımlanmış ve bir o kadar da yayımlanmamış yüzlerce eser vardır⁷. Liderlikle ilgili çalışmalar incelendiği zaman dönüştürücü liderlikle ilgili çalışmaların yoğunlukta olduğu ve önem kazandığı görülmektedir⁸.

Bir fikir olarak dönüştürücü liderlikten ilk olarak 1973’te bahsedilmiştir⁹. Bu tarihten sonra *James MacGregor Burns*, dönüştürücü liderlik kavramını ilk defa “*Leadership*”¹⁰ adlı kitabında kullanmış ve bu liderlik kuramına ait fikirseller temelleri tartışmaya açmıştır¹¹. Burns’un ileri sürdüğü bu fikirleri *Bernard Bass* geliştirerek günümüz literatüründe önemli bir yer kazanmasını sağlamıştır¹². Bu iki araştırmacının dışında dönüştürücü liderlik konusuna birçok bilim adamı ilgi göstermiştir. *Noel M. Tichy ve Mary Anne Devanna*, “*The Transformational Leader (Dönüştürücü Lider)*”¹³ adlı bir kitap yayımlamışlardır. *Jay A. Conger, Rabindra R. Kanungo, Bruce J. Avolio, Gary A. Yukl ve Marshall Sashkin* de bu konuyla ilgilenen bilim adamlarından

---

5 Liderlik ile ilgili yeni teorilerden bazıları şunlardır: Karizmatik liderlik, stratejik liderlik, vizyoner liderlik, toplam kalite yönetimi liderliği, hizmetkar liderlik, dönüştürücü liderlik.

6 Tamer Keçecioğlu, *Lider & Liderlik*, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 33.

7 Bernard M. Bass, “The New Paradigm and Ethics of Authentic and Pseudotransformational Leadership”, *New Paradigms in Leadership*, Bahçeşehir University Press, İstanbul, 2003, s. 121.

8 Ercan Yavuz, *Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Davranışının Örgütsel Bağlılığa Etkisinin Analizi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s. 47. Dönüştürücü liderlik ile ilgili çalışmaların yoğunlukta olması ve önem kazanması dönüştürücü liderlik uygulamaları sonucunda ortaya çıkan olumlu sonuçların veya bu liderlik şeklinin olumlu etkilerinin ortaya çıkmaya devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Ömer Faruk İşcan, *Küresel İşletmecilikte Dönüştürücü Liderlik Anlayışı – Büyük Ölçekli İşletmelerde Bir Uygulama –* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002, s. 94.

9 Öznur Gökçaya, *Örgüt Dönüşümünde Transformasyonel Liderliğin İncelenmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gebze, 2005, s. 4.

10 James MacGregor Burns, *Leadership*, Harper & Row Publishers, New York, 1979.

11 Bass, “Two Decades of Research and Development in Transformational Leadership”, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 1999, 8 (1), s. 9.

12 Bknz. Bass, *Bass & Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*, New York: Free Press, 1990; Bass and B. J. Avolio, *Transformational Leadership A Response To Critiques, Leadership Theory And Research*, Academic Press, 1993, s.49-79; Bass, Ronald E. Riggio, *Transformational Leadership*, Lawrence Erlbaum Publishers, New Jersey, 2006.

13 Noel M. Tichy and Mary Anne Devanna, *The Transformational Leader*, John Wiley & Sons, New York, 1986.

bazılarıdır¹⁴.

Dönüştürücü liderliğin ne anlama geldiğinin iyice anlaşılması açısından değişim ve dönüşüm kavramlarının anlamlarının bilinmesinde fayda vardır.

Değişim ve dönüşüm kavramlarının tanımları

Değişim; bir zaman dilimi içindeki değişikliklerin bütünü¹⁵, farklı bir biçim verme veya bir duruma girme süreci¹⁶, herhangi bir şeyi bir düzeyden başka bir düzeye getirme gibi anlamlara gelmektedir. Belli bir durum esas alınarak, bu durumda meydana gelebilecek farklılaşma olarak da tanımlanabilir. Ayrıca değişime, gelişme, büyüme, kalkınma; geleneklerin, kalıplaşmış eski düşünce sistemlerinin ve eskiden kalma yaşantı şekillerinin terk edilmesi anlamları da yüklenebilir¹⁷.

Yenilik, reform, ilerleme ve benzeri kavramların yerine kullanılan değişim kavramı bunlardan farklı, aynı zamanda da bunlarla ilişkili bir kavramdır¹⁸. Değişmek, değiştirmek çok zordur. Değişmek en basit anlamıyla, mevcut durum terk edilip, yeni duruma geçmektir. Günlük hayatımızı gözden geçirdiğimizde, alışkanlıklarımızı terk etmek gibi, bu durumun ne kadar zor olduğu açıkça görülecektir¹⁹.

Dönüşüm ise; olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme, tahavvül, inkılap, transformasyon²⁰, herhangi bir şeyi bir düzeyden başka bir düzeye getirme gibi anlamlara gelmektedir. Organizasyonlardaki dönüşüm de organizasyon faaliyetleri ile ilgili hususlarda mevcut konumdan farklı bir duruma gelme anlamındadır.²¹

Değişim ve dönüşüm kavramları daha çok eş anlamlı kavramlarmış gibi algılanmaktadır. Aslında dönüşüm, değişime kıyasla, süreç ve anlam olarak daha kapsamlıdır²².

Dönüştürücü (Transformasyonel) liderlik kavramının tanımı

Dönüştürücü liderlik kuramını ilk defa ortaya atan Burns, bu liderlik tarzını, dönüştürücü liderin ileri sürdüğü ahlâkî amaçlara ve takipçilerinin temel ihtiyaçlarını, isteklerini ve değerlerini çokça önemseme ana eksenine

14 Fedai Coşkun, *Askeri Yöneticilerin Dönüştürücü Liderlik Özellikleri (Doğu Anadolu Bölgesi Örneği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2005, s. 81.

15 “Değişim”, *TDK Türkçe Sözlük*, s. 485.

16 Salih Güney, “Değişim”, *Açıklamalı Yönetim-Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimler Sözlüğü*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004, s. 54.

17 Nejat Basım, Harun Şeşen, Fatih Çetin, “Değişim ve Örgütler”, *Örgütlerde Değişim ve Öğrenme*, (Editör: Kadir Varoğlu, Nejat Basım), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009, s. 14.

18 Nezahat Güçlü, Ekrem Tuğrul Şehitoğlu, “Örgütsel Değişim Yönetimi”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2006, Sayı: 13, s. 240.

19 Azmi Yalçın, *Değişim Yönetimi*, Nobel Kitabevleri, İstanbul, 2002, s. 4.

20 “Dönüşüm”, *TDK Türkçe Sözlük*, s. 568.

21 Tamer, Koçel, *İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyon. Organizasyonlarda Davranış Klasik-Modern-Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 510.

22 Yavuz, a.g.t., s. 45.

oturtmaktadır. Dönüştürücü liderlik, lider ile takipçileri arasındaki ahlâkî ve motivasyonel bağlılığa (intisab, temessük, i'tisam ve ittiba, örnek edinme ve uyma) dayalı bir ilişkiye dayanmaktadır. Bu ilişki, takipçilerin grubun genel amaçlarının peşine düşmesi için bir itici güçtür. Bu gücün ve amacın birleşmesiyle önemli bir değişim meydana gelmektedir. Dönüştürücü liderin gücü, amaçlanan değişimin boyutu ile ölçülmektedir²³.

Dönüştürücü lider takipçilerinin potansiyel ihtiyaçlarını ve isteklerini tanıyarak amaçlarını gerçekleştirme yoluna gider, takipçilerinin temel ihtiyaçlarını gözetir, önemli gereksinimlerini karşılar ve takipçileri arasında ayırım yapmayarak onları motive eder. Sonuçta dönüştürücü liderlik; liderlerin takipçileri için manevi/ahlâkî bir modele dönüştüğü, takipçilerin de davranışlar bakımından liderleriyle bütünleştikleri karşılıklı bir uyarım sürecidir²⁴.

Dönüştürücü liderlik kuramı ile ilgili Burns'un bu temel fikirleri üzerinde çalışan Bernard M. Bass dönüştürücü liderlik ile ilgili şunları ifade etmektedir:

Dönüştürücü liderler, başkalarını ilk başta amaçladıklarından daha fazla şeyleri veya olmasını ihtimal ettiklerinden daha fazlasını yapmaya motive eden kişilerdir. Onlar yüksek performanslar oluşturarak başarılması güç olaylara imza atarlar. Takipçilerine yetki verip, onların bireysel ihtiyaçlarını ve kişisel gelişmelerini önemseyerek kendi liderlik potansiyellerinin gelişimine yardımcı olurlar²⁵.

Dönüştürücü liderlerin taraftarlarına yüksek derecede ilgi ve alaka göstermeleri, onların kendi kişisel amaç ve isteklerinden fedakârlık ederek grubun veya toplumun amaç ve görevlerini gerçekleştirmeye kendilerini adanmalarını sağlamaktadır²⁶.

Dönüştürücü lider, izleyicilerinin ihtiyaçlarını, inançlarını ve değer yargılarını değiştiren kişidir²⁷ ve bu yönüyle “toplumsal mimar” olarak adlandırmaktadır²⁸. Dönüştürücü liderlik manevi bir özellik taşımaktadır. Bu özelliği nedeniyle takipçiler üzerinde dönüştürücü bir etkisi vardır²⁹.

Dönüştürücü liderler birçok özellikleri sayesinde taraftarlarının gıpta edebilecekleri bir rol modeli olurlar. Onların bu özelliklerinden dolayı, taraftarları hayranlık, takdir, saygı ve güven duyguları besler ve onlara benzemeye

---

23 Nicholas M. Allix, “Transformational Leadership Democratic or Despotic?”, *Educational Management & Administration*, 2000, C. 28 (1), s. 9.

24 Burns, *a.g.e.*, s. 4.

25 Bass and Riggio, *Transformational Leadership*, s. 4.

26 Bass, “From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision”, *Organizational Dynamics*, (Winter), 1990, C. 19, no: 3, s. 21; “The New Paradigm and Ethics of Authentic and Pseudotransformational Leadership”, s. 120.

27 Koçel, *a.g.e.*, s. 483.

28 Tomas J. Peters ve Robert H. Waterman Jr., *Yönetme ve Yükselme Sanatı “Mükemmeli Arayış”*, (çev: Selami Sargut), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 136.

29 Peters ve Waterman, *a.g.e.*, s. 134.

çalışırlar ya da onları örnek alırlar³⁰.

Dönüştürücü liderliğin alt boyutları (temel dinamikleri)

Dönüştürücü liderliğin dört tane alt boyutu/temel dinamiği vardır; karizma, ilham verici motivasyon, entelektüel uyarıcı güç (zihinsel teşvik) ve bireysel ilgi.

1. Karizma (Charisma)

Karizma; “aşkın varlığın vergisi, lutf-i ilâhî³¹, olağanüstü³², etkileyicilik³³” gibi anlamlara gelmektedir. Karizma, kişinin farklı ve çok sayıda insanın güvenini, beğenisini, hayranlığını kazanma yetisine ve bu özelliği ile dini, siyasi vb. konularda kitleleri etkileme gücüne sahip olmasıdır³⁴.

Karizma, bir insanı başkalarının gözünde güvenilir, sözü dinlenilir ve çekici kılan önemli bir özelliktir³⁵. Yönetim literatüründe karizma kavramını ilk kez kullanan Max Weber³⁶, karizmayı; bir insanın, sıradan insanlardan ayrı bir yerde durmasını ve doğaüstü, insanüstü ya da en azından istisnai güçler veya niteliklerle donatılmış olarak görülmesini sağlayan belli bir kişilik özelliği olarak tanımlamaktadır. Bunlar sıradan insanın ulaşamayacağı, ilahi kökeni olduğu ya da örnek alınması gerektiği düşünülen özelliklerdir; bir insan bu özellikler sayesinde lider olarak görülür³⁷. Weber karizmanın, insanların başka bir insanı, onda var olduğuna inandıkları olağanüstü ya da özel bazı kişisel özellik ya da yetenekler nedeniyle gönüllü olarak izlemeleri durumunda ortaya çıktığını ileri sürmektedir³⁸. Dolayısıyla karizmatik liderlik; “İlâhi bir varlık tarafından yapılan üstün bir çağrıya dayanan ve hem çağrılan şahıs hem de söz konusu çağrıyı yerine getirirken meşgul olduğu kişilerce buna inanılan

30 Bass and Riggio, *Transformational Leadership*, s. 6; Ivana Simić, “Transformational Leadership - The Key to Successful Management of Transformational Organizational Changes”, *University of Niš The Scientific Journal Facta Universitatis*, C. 1, No: 6, 1998, s. 52.

31 Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev: Ünver Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 409.

32 Zeki Arslantürk, M. Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 178.

33 “Karizma”, *TDK Türkçe Sözlük*, s. 1090.

34 Selçuk Budak, “Karizma”, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009, s. 410. Ayrıca bkz. Jay A. Conger and Rabindra N. Kanungo, “Toward a Behavioral Theory of Charismatic Leadership in Organizational Settings” *Academy of Management Review*, C. 12, No. 4, 1987, s. 638; Kenneth E. Clark, Miriam B. Clark, *Choosing to Lead* (2nd Edition), Greensboro, 1996, s. 45-46.

35 İnan Özalp, Hülya Öcal, “Örgütlerde Dönüştürücü (Transformational) Liderlik Yaklaşımı”, *Balkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, Sayı: 4, Yıl: 2000, s. 215.

36 Yusuf Ahmed Nur, “Charisma and Managerial Leadership: The Gift That Never Was”, *Business Horizons*, July-August 1998, C. 41, s. 20.

37 Gordon Marshall, “Karizma”, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: Osman Akinbay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009, s. 387.

38 Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, A Free Press Paperback, New York, 1964, s. 358-359. Ayrıca bkz. Conger and Kanungo, a.g.m., s. 638; Tamer Bolat, Oya Aytemiz Seymen, Oya İnci Bolat, Barış Erdem, *Yönetim ve Organizasyon*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 204.

liderlik”tir³⁹.

Liderlerin karizmatik bir kişiliğe sahip olması takipçilerinin liderlerine benzemeye yönelmesini sağlayacaktır. Bu da onları, liderleri tarafından kolaylıkla etkilenebilir bir hale getirecektir⁴⁰. Liderler, bu güce sahip olduklarında, izleyenleri onun özelliklerini takdir ederek, benimseler ve ona benzemeye çalışırlar⁴¹.

2. Telkin yeteneği/ilham verici motivasyon (Inspirational motivation)

Dönüştürücü liderin taraftarları için bir model haline gelme, vizyon aktarma ve çabalara odaklanmak üzere semboller kullanma kapasitesi ilham kaynağı olma olarak adlandırılmaktadır⁴². Diğer bir ifadeyle lideri figür olarak nitelendiren, takipçilerini uygun davranışlar sergilemeye motive eden, ilham veren dönüştürücü liderlik yeteneğidir⁴³.

Dönüştürücü liderler, etrafındakilere daha fazla çaba göstererek büyük işler başarabilecekleri konusunda ilham verir ve onları motive ederler. Takım ruhu oluşturarak, coşku kazandırır ve olumlu hava estirir⁴⁴. Etrafındakilere örgütün geleceğine dair hedefler hakkında bilgi verir ve bu hedeflere ulaşılması için onların kendi kapasitelerinin üzerine çıkmalarına yardım eder⁴⁵.

3. Zihinsel Teşvik/entelektüel uyarıcı güç (Intellectual stimulation)

Dönüştürücü liderler, takipçilerinin bilgi ve yeteneklerini açığa çıkarabilecekleri ve onları etkili bir biçimde kullanabilecekleri uygun koşulları oluştururlar. Onların entellektüel yeteneklerini açığa çıkarmalarını sağlayarak,

---

39 Carl J. Friedrich, “Siyasi Liderlik ve Karizmatik İktidar Meselesi”, (Çev. Metin Kıratlı), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XVI, No: 2, s. 139.

40 Haluk Gürgen, *Örgütlerde İletişim Kalitesi*, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 193; Sabahat Bayrak, “Yönetimde Bir İhmal Konusu Olarak Güç ve Güç Yönetimi -II-”, *S.D.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, 2001, s. 27. Ayrıca bknz. Joyce E. Bono, Remus Ilies, “Charisma, Positive Emotions and Mood Contagion”, *The Leadership Quarterly*, 17 (2006) s. 317-334.

41 Koçel, a.g.e.,s. 434; Göksel Ataman, *İşletme Yönetimi, Temel Kavramlar & Yeni Yaklaşımlar*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 455.

42 Deanne N. Den Hartog, Jaap J. Van Muijen and Paul L. Koopman, “Transactional Versus Transformational Leadership: An analysis of the MLQ”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, (1997), 70, s. 22.

43 Hasan Gül, Kübra Şahin, “Bilgi Toplumunda Yeni Bir Liderlik Yaklaşımı Olarak Transformasyonel Liderlik ve Kamu Çalışanlarının Transformasyonel Liderlik Algısı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 / 2011, s. 243.

44 Bass and Riggio, *Transformational Leadership*, s. 6; Simić, a.g.m., s. 52.

45 Arzu Çakınberk, Erkan Turan Demirel, “Örgütsel Bağlılığın Belirleyicisi Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 / 2010, s. 106; Gholamreza Jandaghi, Hassan Zareei Matin, Ali Farjami, “Comparing Transformational Leadership in Successful and Unsuccessful Companies”, *The Journal of International Social Research*, C. 2/6 Winter 2009, s. 359.

bilimsel düşünme, problem tanımlama ve çözüme yeteneklerini geliştirir⁴⁶. Kıyaslama ve benzetme kullanımını teşvik ederek, takipçilerine sorunların çözümüne yönelik yeni fikirler üretebilmek olanağını sağlarlar⁴⁷. Eğer grup üyeleri tarafından önerilen fikir ve çözüm yolları liderler tarafından sunulan fikirlerle farklılık gösteriyorsa takipçiler eleştirilmez⁴⁸.

4. Bireysel ilgi (Individual consideration)

Bireyselleştirilmiş ilgi; takipçilerin her birine ayrı bir kişisel ilgi gösterilerek, onların her birinin en önemli değer gibi görülmesidir. Lider, takipçilerin kişisel ihtiyaçlarını büyük bir dikkatle dinler. Onların performanslarının tamamını ortaya koymalarında çaba harcar⁴⁹. Takipçilerin kişisel değişimlerini organizasyonun büyümesine yardım etkeni olarak kullanır. Lider güçlü ve yakın ilişki kurar ancak disiplinli davranır⁵⁰.

Dönüştürücü liderler, astlarıyla birebir ilişkiler kuran ve onların kişisel gelişimlerine önem veren⁵¹, empati kurma becerileri gelişmiş liderlerdir⁵². Bu becerileri sayesinde her çalışanın örgüt için değerli olduğunu hissettirerek, onların performansının artmasına yardımcı olurlar. Dinlemesini çok iyi bilirler ve takipçilerinin özelliklerine göre görev dağılımı yaparlar⁵³.

Dönüştürücü liderliğin temel özellikleri ve Hz. Muhammed (s.a.s.) örneği

Dönüştürücü liderliğin en temel özelliği izleyiciler üzerinde yapmış olduğu etkidir. Bu etki sonucunda izleyiciler lidere güven duymakta, hayran olmakta ve onu kendilerine rol model olarak yaptıklarının aynısını yapmaktadırlar⁵⁴.

Dönüştürücü liderlik bir anlık olgu değil, kurumsal özelliği olan bir süreçtir. Yukarıdaki tanımlardan da anlaşıldığına göre dönüştürücü liderlik, liderin kendi isteklerini izleyicilerinin de isteği haline getirerek, zorlayıcı güce başvurmaksızın insanları etkileme ve onlarda esin kaynağı olma özelliğidir⁵⁵.

Dönüştürücü liderlerin zorlayıcı güç olmaksızın insanları etkileme ve

46 Bass and Riggio, *Transformational Leadership*, s. 7; Özalp ve Öcal, *a.g.m.*, s. 216.

47 Gül ve Şahin, *a.g.m.*, s. 243.

48 Bass and Riggio, *Transformational Leadership*, s. 7.

49 Bass and Riggio, *Transformational Leadership*, s. 7.

50 Gökçaya, *a.g.t.*, s. 20.

51 Çakınberk ve Demirel, *a.g.m.*, s. 106.

52 Bass, "The New Paradigm and Ethics of Authentic and Pseudotransformational Leadership", s. 132.

53 Zeyyat Sabuncuoğlu, Melek Tüz, *Örgütsel Psikoloji*, Alfa Aktuel Bas. Yay., Bursa, 2008, s. 230; Bayram Şahin, "Örgütsel Gelişim Sağlanmasında Dönüşümcü Liderlerin Rolü", *DEÜ SBE Dergisi*, C. 11, Sayı: 3, Yıl: 2009, s. 104.

54 Bass and Riggio, *Transformational Leadership*, s. 6.

55 Hasan Tutar, Ferruh Tuzcuoğlu, Çiğdem Argun, Elvettin Akman, "Dönüştürücü/Etkileşimci Liderliğin Örgütsel Adanmışlık Üzerine Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *Uluslararası Davraz Kongresi*, Isparta, 24-27 Eylül 2009, s. 1387.

onlara esin kaynağı olmada öne çıkan özelliklerinden birkaçı şöyledir:

Ortak vizyon oluşturma ve iletme, ekip oluşturabilme ve onları motive edebilme, yetki ve sorumluluk verme, derinliğine bilgi sahibi olma ve uygulamaya rehberlik etme, kişilik (karakter) sergileme, cesaret, olağanüstü zamanlarda ortaya çıkabilme, yenilik getirebilme, olaylara farklı yönden bakabilme ve özgün çözüm yolları bulabilme.

Şimdi bu özellikler bağlamında Hz. Muhammed (s.a.s.)'in hayatından örneklerle bakalım.

a. Ortak vizyon oluşturma ve iletme

Dönüştürücü liderliğin en önemli özelliklerinden birisi vizyon oluşturabilme ve bu vizyonu örgüte iletme yeteneğidir⁵⁶. Vizyon; yüksek hayal gücü göstermek, tahmin ve kurgularda bulunabilmek, alanında öncü düşünebilmektir⁵⁷. Vizyon sadece ileriye değil, onun da ötesini görebilmek, buna yönelik amaçlar oluşturup hedef belirlemek; geleceği planlamaktır. Geleceğin sağlıklı bir şekilde tahmini olan vizyon; idealleri, öncelikleri, örgütü neyin özel ve tek kıldığına dair duyguyu ortaya koyan ve herkes tarafından paylaşılan bir amaçtır⁵⁸.

Bu açıdan bakıldığında Hz. Peygamber'in olağanüstü dirayetli, vizyon sahibi ve uzak görüşlü bir devlet adamı olduğu görülmektedir. Gerçekleştirmek istediği amacını risâletin ilk anından itibaren insanlara açıkça deklare etmiş⁵⁹, vizyonunu gerçekleştirmede son derece kararlı bir tutum sergilemiş, taraftarlarını da buna ortak etmiştir. Allah'ın irade ettiği değişime rehberlik etme misyonunu⁶⁰ ve bunu gerçekleştirmek için ileri sürdüğü vizyonunu şu cümlelerle özetlemiştir:

“Size zayıf, âciz ve tembel olmayan bir peygamber geldi. Görevi; mühürlü kalpleri, kör gözleri ve sağır kulakları açarak, kötü adetleri ortadan

---

56 Koçel, a.g.e., s. 483.

57 Hacı İbrahim Aydoğmuş, *Dönüşümcü Liderlik ve Kayseri Emniyet Müdürlüğünde Dönüşümcü Liderlik Davranışları Üzerine Bir Uygulama*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2004, s. 68.

58 Levent Aysel, *Liderlik ve Duyusal Zeka*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2006, s. 46.

59 *“(Resûlüm!) De ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindediriz. Allah'ı (ortaklardan) tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim.”* Yusuf, 12/108.

“Sizden, hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” Âli İmrân, 3/104.

“Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz; maruf (iyi ve İslam'a uygun) olanı emreder, münker olandan sakındırır ve Allah'a iman edersiniz.” Âli İmrân, 3/110.

“O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.” Tevbe, 9/33; Fetih, 48/28.

60 Salâhaddin Polat, “Hz. Peygamber'in Sünneti ve Değişim”, *Değişim Sürecinde İslâm (Kutlu Doğum Haftası: 1996)*, Ankara, 1997, s. 18.

kaldırıp, Allah'tan başka ilah yoktur denilmesini sağlamaktır."⁶¹

İslâm'ın ne anlama geldiği⁶², insanlardan neyi istediği⁶³, onların nasıl selamete ulaşacakları⁶⁴ ve hangi insanların bulunduğu bir toplum inşa etme hedefi olduğunu birçok kez, farklı platformlarda dile getirmiştir⁶⁵.

Hz. Peygamber kan ve nesebe dayalı olmayan, iman birliği ve eşitlik fikri üzerine kurulu⁶⁶, huzur, barış ve güvenlik içerisinde olan bir toplum (darü's-selâm) oluşturmaya çalışmıştır⁶⁷. Bu toplumda yaşayan her ferdin birbirine karşı dürüst, şefkatli⁶⁸, insanca muamelede bulunan⁶⁹, eşitlikçi⁷⁰,

61 Muhammed b. Abdullah Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, 1992, Mukaddime, 2/9.

62 Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahih*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, İmân, 36; Müslim b. Haccâc, *Sahih*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, İman, 1/7 (no: 10).

63 "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Anlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır!" Bakara, 2/177.

"Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler. Boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Zekât (vazifelerini) yerine getirirler. Mahrem yerlerini günahlardan korurlar. Yalnız eşleri ve cariyele ile ilişki kurarlar. Çünkü bunu yapanlar ayıplanamazlar. Ama kim bunun ötesine gitmeyi isterse, işte bunlar, haddi aşan kimselerdir. Emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler. Namazlarına devam ederler." Mu'minûn, 23/1-9.

64 Hz. Peygamber (s.a.s.) özellikle komşu devletlerin başkanlarına gönderdiği mektuplarda Allah'a ortak koşulmamasını, Müslüman oldukları takdirde kurtulacaklarını/selamete çıkacaklarını öğütlemiştir. Bknz. Buhârî, Cihâd ve's-Siyer, 102; Müslim, Cihâd ve's-Siyer, 26/74 (no: 1773). Adiy b. Hâtim'i İslâm dinine davet ederken de aynı ifadeleri (أسلم تسلم) kullanmıştır. Bknz. Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd İbni Mâce, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Mukaddime, 10/87; Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen*, I-IV, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2008, Hac, hd. no: 29/2416.

65 Hz. Peygamber, Akabe'de insanlardan şunları istemiştir: "Allah'a hiçbir şeyi eş ve ortak koşturmak, Hırsızlık yapmamak, zinada bulunmamak, çocuklarını öldürmemek, kimseye iftira etmemek, hiçbir hayırlı işe karşı çıkmamak." Ayrıca bu sözler yerine getirildiği takdirde Allah tarafından mükâfatlandırılacağını, tutulmadığı takdirde ise bunun karşılığının Allah'a ait olduğunu da eklemiştir. Buhârî, İmân, 9; Hudûd, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, V, 320; Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I-IV, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1424/2004, II, 57.

66 Mücteba Uğur, *Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumu*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 102.

67 Celâl Yeniçeri, *Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat*, İFAV, İstanbul, 2007, s. 55.

68 "Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler..." Fetih, 48/29. "İnananlar birbirlerine merhamette, muhabbetle, lütufta ve yardımlaşma hususlarında bir vücut gibidirler. O vücudun bir organı hastalanınca, vücudun diğer kısımları birbirlerini hasta organın elemine ortak olmaya çağırırlar." Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 17/67 (no: 2586).

69 Buhârî, Edeb, 28-37.

70 İnsanlar arasında eşitlik temelinde insanca ilişkiler o kadar ileri noktadaydı ki bu uygulama köleleri de kapsamaktaydı. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in tesis ettiği haklar konusunda kölelerin de hürlerle eşit olması o güne kadar görülmemiş bir uygulamaydı. Uğur, a.g.e., s. 104-105. "Hizmetçileriniz sizin öyle kardeşlerinizdir ki, Allah onları sizin ellerinizin altına emânet

birbirlerine sımsıkı bir şekilde bağlı⁷¹, sorumluluk duygusuna sahip⁷² fertler olması için çaba sarf etmiş ve bunu her fırsatta dile getirmiştir.

Ayrıca yüksek öngörüsü sayesinde stratejik olayları önceden tahmin edebilmiş ve buna göre kararlar almıştır. Hudeybiye⁷³, Mute⁷⁴, Hamrâu'l-Esed⁷⁵ ve daha birçok olayda bu şekilde stratejik kararlara imza atmıştır.

Hz. Peygamber'in biri Mekke döneminin ilk yıllarında, diğeri ise Medine döneminde geleceğe ait kararlı ve cesaret dolu inancını şu örneklerde görmek mümkündür:

Müşriklerin baskı ve zulümlerinden bunalan ashab; “Bu zulümden kurtulmamız için neden dua etmiyorsunuz?” deyince, Hz. Peygamber'in yüzü öfkeden kıpkırmızı olmuş bir şekilde şunları söylemiştir: “Sizden öncekiler, testereyle biçilerek iki parçaya ayrılıyor, vücutları demir taraklarla taranarak etleri kemiklerinden sıyrılıyordu. Bu işkenceler bile onları dinlerinden döndüremiyordu. Allah'a yemin ederim ki, İslâm Dini başarıya ulaşacak ve gerçek bir din olarak en güçlü noktaya ulaşacaktır. Hatta bir yolcu Yemen'in San'a şehrinden Hadramût'a kadar emniyet ve selametle gidecek, yol boyunca Allah'tan başka hiç kimseden korkmayacak. Bir sürü sahibi de hayvanlarını otlatırken, kurtlardan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır”⁷⁶

---

etmiştir. Her kimin eli altında kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara güçleri yetmeyecek zahmetli bir iş yüklemeyiniz. Şayet yüklerseniz, onlara yardım ediniz.” Buhârî, İmân, 22; Edeb, 44; Müslim, Eymân, 10/38, 40 (no: 1661).

71 “Müminler bir binanın tuğlaları gibi birbirlerine bağlıdırlar.” Buhari, Edeb, 36; Salât, 88; Müslim, Birr, 16/65 (no: 2585).

72 “Hepiniz çobansınız ve her biriniz güttüklerinizden (idaresi altındakilerden) sorumludur. Devlet başkanı çobandır ve güttüklerinden (vatandaşlarından) sorumludur. Aile reisi ailesi içerisinde çobandır ve güttüklerinden, ev halkından sorumludur. Hizmetçi efendisinin malı konusunda çobandır ve ondan sorumludur” Buhârî, Cuma, 11; Cenâiz, 32; İstikraz, 20; Ahkâm, 1; Müslim, İmâret, 5/20 (no: 1829); Ebu Dâvud Süleymân b. el-Eşâs, *Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, İmâret, 1-13; Ebu İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992, Cihâd, 27.

73 Hz. Peygamber uzak görüşlülüğü sayesinde anlaşma maddeleri içerisinde o an için aleyhlerine gibi görünen hükümlerin orta ve uzun vadede kendilerine kazanç getireceğini biliyordu. Bknz. Abdullah Muhammed er-Reşid, *el-Kıyâdetü'l-Askeriyye fî Ahdi'r-Resûl (s.a.s.)*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1410/1990, s. 313.

74 Ordu komutanı şehit olduğu takdirde ordu komutansız kalmasın diye birkaç kişiyi sırayla onun yardımcısı olarak atamıştı. Muhammed b. Ömer b. Vâkidî, *Kitâbu'l-Megâzi*, (tah: Marsden Jones), I-III, Müessesetu'l-'Alemî li'l-Metbûât, Beyrut, 1989, II, 756; Ahmed b. Hanbel, I, 204, Buhârî, Megâzi, 44.

75 Müslümanlar Uhad savaşından ağır kayıpla çıkmalarına ve çok yorgun olmalarına rağmen dönüş yoluna koyulan Mekkeli müşriklerin arkasından Hamrâu'l-Esed mevkiine kadar gitmiş ve burada üç gün kalmışlardı. Hz. Muhammed (sas)'in talimatı ile geceleri herkes bir ateş yakarak, Kureyşlilerde, Müslümanların büyük bir orduyla arkalarına düşmüş oldukları hissini oluşturmuşlardı. Vâkidî, *a.g.e.*, I, 337-340; Ahmed b. Yahya Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, (thk: Muhammed Hamidullah), Daru'l-Meârif, Mısır, yy., I, 338-39, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuwwa ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi's-Şerî'a*, (thk. Abdulmu'tî Kal'acı), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1408, II, 314-16.

76 Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 29; Menâkıb, 25; Ebu Dâvud, Cihâd, 97 (no: 2649).

Adiy b. Hâtim anlatıyor: “Hz. Peygamber ile beraber oturuyordum. İçeriye bir adam girdi. Eşkıyanın yolları kesmesinden, kervanları yağmalamasından şikâyet etti. Hz. Peygamber de bana döndü ve “*Ey Adiy, Sen Hire’yi bilir misin?*” dedi. Ben de: Hayır, ya Resûlullah! Oraya hiç gitmedim ancak nerede olduğunu biliyorum, dedim. Hz. Peygamber şöyle devam etti: “*Eğer ömrün olursa, çok yakında devesine binmiş bir kadının yapayalnız, Allah’tan başka hiç kimseden korkmadan Hire’den kalkıp gelerek Kâbe’yi tavaf edeceğini göreceksin.*” Kendi kendime; Tay eşkıyaları varken, böyle bir yolculuk nasıl gerçekleşebilir ki, dedim. Resulullah yine devam etti: “*Ey Adiy, ömrün yeterse Kisra’nın bütün hazinelerinin fetholunacağını göreceksin!*” Ben hayretle; Hürmüz’ün oğlu Kisra’yı mı kastediyorsun, diye sordum. “*Evet, Hürmüz’ün oğlu Kisra’yı*” dedi. Adiy bu rivayetin sonunda sözünü şöyle tamamlamıştır: Hz. Peygamber’in o gün dediklerinin hepsini gördüm ve bizzat şahit oldum.”⁷⁷

b. Ekip oluşturabilme ve onları motive edebilme

Ekip, ortak amaçlar, hedefler ve değerler etrafında birleşen insan grubudur. Ekipler bireylerin tek başlarına yapamayacakları şeylerin üstesinden gelir. Ekip çalışmasında ekstra bir güç söz konusudur. Dolayısıyla doğru ekibi oluşturmak ve kurmak önemlidir⁷⁸.

Dönüştürücü lider, vizyonunu uygulamaya koyacak, gerektiğinde fikirlerinden istifade edebileceği ve onlardan faydalanabileceği güçlü bir ekip oluşturabilecek yeteneğe sahip olmalıdır⁷⁹.

Lider, kurmuş olduğu ekip içerisinde karşılıklı güven ve saygı, ortak değerler, işbirliği, yardımlaşma ve paylaşım ortamı oluşturarak ekip ruhunu tesis eder⁸⁰. Ayrıca lider ekibine ilham verir ve onları motive eder, coşku kazandırarak ekip içerisinde olumlu hava estirir⁸¹.

Hz. Peygamber risâlet görevini alır almaz insanları İslâm’a davet etmeye başlamıştır. İlk başlarda özellikle güvendiği insanları İslâm’a davet etmiş ve bu davete icabet edenlerle birlikte küçük bir grup haline gelmişlerdir⁸². Hz. Peygamber bu küçük grubun birçok konuda eğitimleriyle bizzat ilgilenmiş⁸³, zaman içerisinde bu insanlar kendisini örnek almaya başlamış hatta

77 Buhârî, Menâkıb, 25.

78 Hilarie Owen, Vicky Hodgson ve Nigel Gazzard, *Liderlik Elkitabı Etkin Liderlik İçin Eksiksiz ve Pratik Bir Klavuz*, (Çev: Münevver Çelik), Optimist Yayınları, İstanbul, 2010, s. 253.

79 Aydoğmuş, *a.g.t.*, s. 70.

80 Owen vd., *a.g.e.*, s. 256.

81 Bass and Riggio, *Transformational Leadership*, s. 6; Simić, *a.g.m.*, s. 52.

82 İlk Müslümanlar için bkz. İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 197-202.

83 Risaletin ilk yıllarında Hz. Peygamber ve ilk Müslümanlar Mekke vadilerine gider ve gizlice namaz kılarlardı. İbn Hişam, *a.g.e.*, I, 232; Belâzurî, *a.g.e.*, I, 116. Ayrıca Hz. Peygamber ilk Müslümanlarla Mekke şehir merkezinde ise Dâru’l-Erkam’da gizlice buluşur, onlara Kur’an okur ve öğretir, hep birlikte namaz kılarlardı. Muhammed b. Sa’d b. Meni’ ez-Zührî, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I-XI, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü’l-Usre, y.y., 2002, III, 224; Ebu

ahlâkî noktada ona benzer hale gelmişlerdir⁸⁴. Hz. Peygamber'in birebir eğitiminden geçen bu ilk Müslümanlar sayıca az olmalarına rağmen birbirlerine sımsıkı bağlı bir şekilde beraberce hareket etmiş ve liderlerinin öncülüğünde büyük bir toplumsal değişimin mimarları olmuşlardır.

Zaman ilerledikçe, Hz. Peygamber'in yanında yer alan insanların sayısı git gide artmış ve yapmak istediği şeyleri bu grup marifetiyle yapmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in toplumu/taftarları içerisinde biri küçük (çekirdek ekip), diğeri ise büyük (daha sonraki İslâm toplumun nüvesini oluşturacak olan hicretle birlikte Medine'ye yerleşen Müslümanlardan oluşan) halka olarak adlandırabileceğimiz iç içe bulunan iki grup vardı. Çekirdek ekip, onun yönetim ekibini oluşturuyordu ve bu kişiler yönetimin her kademesinde, yetenek-liyakat endeksli istihdam edilmişlerdi. Büyük ekip ise, o esnada hicret ederek gelmiş ve İslâm devletinin ilk üyeleri olarak Hz. Peygamber tarafından gösterilen yolda yürüyen, her türlü meşakkat ve sıkıntıya göğüs gererek birçok başarıya imza atan ana kitledir. Hz. Peygamber bu kitlenin bir arada kalabilmeleri ve motivasyonlarını kaybetmemeleri için sürekli onlara sözlü telkinlerde bulunmuş⁸⁵ ve fiili uygulamalarla dayanışma içerisinde olmalarını sağlamıştır⁸⁶.

Hz. Peygamber oluşturmuş olduğu toplum içerisinde lüksten uzak sıradan bir hayat yaşamış⁸⁷, halkının tüm dert ve sıkıntılarıyla yakından ilgilenmiş⁸⁸, onlarla hemhâl olmuştur⁸⁹. Müslümanlar, sıkıntılar karşısında zayıf düştüğü ve ümitsizliğe kapılmaya başladığı an, hemen sahneye çıkmış ve onların esin kaynağı olmuştur. Bazen bir sözü⁹⁰, bazen ise tehlikeli işlerde dahi

---

Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdilber el-Kurtûbî, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru'l-'Alâm, yy., 1423/2002, s. 75; Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyârbekrî, *Târihu'l-Hamîs, fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, I-II, Müessesetu Şa'bân, Beyrut, trsz., I, 293; Ali b. Burhânu'd-Dîn Halebî, *Es-Siretu'l-Halebiyye fî Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn*, I-III, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1400/1980, I, 456.

84 "Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir." Fetih, 48/29.

85 Buhârî, Mezâlim, 3; Edeb, 57, 62, 27; Âmân, 7; Müslim, Birr, 15/58 (no: 2580), 17/65 (no: 2585); Âmân, 17/71 (no: 45), 22/93 (no: 54); Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 56.

86 Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten hemen sonra Müslümanlar arasında kardeşlik akdi yaptı ve herkesi ikişer ikişer bir araya getirerek kardeş olarak ilan etti. İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 112-14; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 204-205; Buhari, Kefâle, 2; İ'tisâm, 16; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 50/203-206 (no: 2528-2530); Ahmed b. Hanbel, III, 111, 281.

87 "Benim dünya rahatlığı ile işim yok. Ben dünyada bir ağacın altında gölgelenip sonra oradan ayrılıp giden bir yolcu gibiyim." Tirmizî, Zühd, 44; İbn Mâce, Zühd, 3.

88 "Andolsun size kendi aranızdan öyle bir elçi gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkündür. Müminlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir." Tevbe, 9/128.

89 "Halkın arasına karışarak onların eziyetlerine katlanan kimse halk arasına karışmayıp onların eziyetlerine katlanmayan kimseden daha hayırlıdır." Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 55 (no: 2507); İbn Mâce, Fiten, 23 (no: 4032).

90 Hendek savaşında Müslümanların en bunaldığı anda "Allah'a yemin ederim ki; karşılaştığınız sıkıntılardan muhakkak kurtulacak, feraha çıkacaksınız. Kâbe'yi korkusuzca tavaf etmeyi ve

herkesten önce davranması⁹¹ veya meşakkatin en fazlasına katlanması⁹² inananların ilham verici motivasyonel gücü olmuştur.

c. Yetki ve sorumluluk verme

Gerçek ve başarılı bir liderliğin en önemli göstergelerinden birisi de organizasyonun onsuz da yaşayabilmesidir. Bunu başarabilmenin yolu da yetki ve sorumluluğu izleyenlerle paylaşmak ve onları da yönetim sürecine katmaktır. Böylelikle izleyenler yaptıkları işi daha çok benimseyecekler ve motive olacaklardır⁹³. Zaten çok sayıda insanın aktif katılımı ve desteği olmadan olağanüstü başarılar elde etmek mümkün değildir⁹⁴.

Bir liderin en önemli görevlerinden birisi de liderler yetiştirmektir. Hz. Peygamber kurmuş olduğu düzenin devamlılık arz etmesi, yerleştirmiş olduğu anlayışın kendisinden sonra da sürdürülmesinin sağlanması için birçok lider yetiştirmiştir. Ayrıca bu kişilerin liderlik yeteneğinin gelişmesi için görev, yetki, sorumluluk ve inisiyatif vererek deneyim kazanmalarını sağlamıştır.

Medine dışına sefere çıktığında yerine vekil olarak bir vali tayin etmiş ve neredeyse her defasında başka birini bu göreve getirmiş, böylelikle birçok kişinin, bu görevin getirdiği özellikleri öğrenme imkânına sahip olmasını sağlamıştır⁹⁵. Savaşlardaki sancaktarlık görevini⁹⁶ ve seriyyelerin (bilgi ve istihbarat amaçlı askeri müfrezelerin) komutanlıklarını da değişik kişilere vermiştir⁹⁷. Dolayısıyla hem bu kişileri yönetime ve sürece katmış hem de

---

Kâbe anahtarlarının verileceğini umuyorum. Muhakkak ki, Allah Kisrâ'yı ve Kayser'i yok edecek, onların hazineleri de Allah yolunda harcanacaktır!" diyerek onların motivasyonlarını yükseltmiştir. Vâkidî, a.g.e., II, 459-60.

91 Hz. Ali anlatıyor: "Bedir savaşında düşman saldırıları yoğunlaşınca Hz. Peygamber'in yanına sığınıyor, O'nu kendimize siper ediniyorduk. O gün müşrik ordusunun saflarına Hz. Peygamber'den daha yakın kimse yoktu." Ahmed b. Hanbel, I, 126; Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebu Ya'lâ el-Mevsilî et-Temimî, *Müsnedu Ebi Ya'lâ*, (thk. Huseyn Selim Esed), I-XIII, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dımaşk, 1404/1984, I, 258 (no: 302); I, 329 (no: 412); Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, (thk. Şuayb Arnavût, Muhammed Zühreyy eş-Şâvîş), I-XV, Dimeşk-Beyrut, 1403/1983, XIII, 257-258.

92 Hz. Peygamber'in hendek savaşı hazırlıklarında herkesten daha çok çalıştığı ve açlıkla mücadele ettiği ile ilgili bkz. Buhârî, Meğâzî, 29.

93 Aydoğmuş, a.g.t., s. 73.

94 Levent Erarslan, "Liderlikte Post-Modern Bir Paradigma: Dönüşümcü Liderlik", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 1, No: 1, 2004, s. 25.

95 Sa'd b. Ubade (İbn Hişam, a.g.e., II, 175), Saib b. Osman b. Maz'un (İbn Hişam, a.g.e., II, 181), Ebu Seleme b. Abdüsed (İbn Hişam, a.g.e., II, 181), Zeyd b. Hârise (İbn Hişam, a.g.e., II, 183), Ebu Lübbabe (İbn Hişam, a.g.e., II, 192.) ve görme engelli bir sahâbi olan Abdullah b. Ümmi Mektûm (İbn Hişam, a.g.e., III, 174), bu valilerden bazılarıdır.

96 Sancaktarlık görevini yapan kişilerden bazıları şunlardır: Hz. Hamza, Ubeyde b. Hâris, Abdullah b. Cahş, Hz. Ali, Mikdâd b. Amr, Sa'd b. Ebi Vakkâs, Mus'âb b. Umeyr, Sa'd b. Muâz, sa'd b. Ubâde, Kays b. Sa'd b. Ubâde, Hubâb b. Munzir, Ubeyd b. Hudayr, Hz. Ebu Bekir ve Zübeyr b. Avvâm. Bknz. Kettânî, a.g.e., I, 264; Abdulkerim Özyayın, "Mîr-iAlem", *DİA*, XXX, 123.

97 Seriyeye komutanlığı görevinde bulunanlarda bazıları ve görev yerleri şöyledir: Hicri II. yılda Ubeyde b. Haris'i Kureys üzerine (İbn Hişam, a.g.e., II, 176), Hz. Hamza'yı Seyfü'l-Bahre (İbn

geleceğin liderleri olarak yetişmelerini ve kurmuş olduğu düzenin uygulayıcıları olmalarını temin etmiştir.

d. Derinliğine bilgi sahibi olma ve uygulamaya rehberlik etme

Dönüştürücü lider her şeyden önce iyi bir öğretmendir. Konusunda uzmandır, bilgi, beceri ve tecrübe sahibidir. Yapılacak olan şeyleri önce kendisi yaparak uygulamaya rehberlik etmektedir. Böylelikle yapılması ve gerçekleşmesi istenen şeyin zorluk derecesi ne olursa olsun, ilk olarak kendisi gerçekleştirerek insanlara bu konuda örneklik ve önderlik edecektir.

Hz. Peygamber insanlar için vahiyle donanmış, hikmetle bezenmiş bilge bir muallimdir⁹⁸. İnsanlar için bir rehber⁹⁹, yaşamın her sahasıyla ilgili en ince ayrıntıya kadar çekinmeden halkına öğreten¹⁰⁰, sabırlı ve hoşgörülü¹⁰¹ bir öğretmendir¹⁰².

Hz. Peygamber insanlara anlattığı ve vizyon olarak sunduğu davasını ilk olarak kendisi tatbik ettiği için insanlar bu yeni dini bizzat temsilcisinden gözlemleyerek öğrenme imkanına sahip olmaktaydı. Nitekim vefatından sonra eşine nasıl bir mizaca, ahlâka, yaşantıya sahip olduğu sorulduğunda; “*Siz Kur’an-ı Kerim okumuyor musunuz? O’nun ahlâkı Kur’an’dı*”¹⁰³ cevabı verilerek, hayatı boyunca anlattığı Kur’an’ın yaşayan bir modeli olduğu vurgulanmıştır. Hiç şüphesiz, hadis kaynakları başta olmak üzere İslâmî literatür, onun Kur’an çizgisindeki söylemleri ve eylemleriyle doludur.

İnsanların cahiliyeden saadete dönüşümü (kurtuluşu) için ömür boyu

---

Hişam, *a.g.e.*, II, 179), Sa’d b. Ebi Vakkâs (İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 183) ve Abdullah b. Cahş’ı yine Kureys üzerine (İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 183-84), hicri III. yılda Karde seriyyesine de Zeyd b. Hârîse’yi komutan olarak görevlendirmiştir (İbn Hişam, *a.g.e.*, III, 42).

98 Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s.

102. Hz. Peygamberi’nin eğitimciliği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Selçuk Coşkun, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber’in İnsan Anlayışı*, Ekev Yayınları, Erzurum, trsz.

99 “*Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab’ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik.*” Bakara, 2/151, 129; Âli İmrân, 3/164; Cuma, 62/2.

100 “*Ben sizin babanız yerindeyim, sizlere (gereken her şeyi) öğretiyorum. (Sizden) biriniz helâya vardığında önünü veya arkasını kibleye çevirmesin, sağ eliyle de taharetlenmesin*” Ebu Dâvud, Tahâre, 4 (no: 8). Ayrıca bu konuyla ilgili başka rivayetler için bkz. Müslim, Tahâre, 17/57 (no: 262); İbn Mâce, Tahâre, 16 (no: 316).

101 Adab erkân bilmeyen bir bedevinin Mescid-i Nebi’de küçük su dökmeye başlayınca ashab o kişiye bağırmasına başlamıştı. Hz. Peygamber insanların bağırmasını engelleyerek: “*Bırakın yapın, bir kova su getirerek dökün. Allah sizi zorluk için değil, kolaylık için gönderdi*” dedi. Buhârî, Vudû, 57, 58; İbn Huzeyme, Vudû, 221 (no: 293). Bedevi işini bitirdikten sonra bir kova su getirterek, yapılan idrarın üzerine döktürdü. Buhârî, Vudû, 59. Sonra o bedeviye çağırarak mescidin adabını ona güzellikle öğretti. Müslim, Tahâre, 30/100 (no: 285); Ebu Bekr Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *Sahih*, (thk. Muhammed Mustafa el-‘Azamî), I-IV, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1390/1970, Vudû, 221 (no: 293).

102 İbn Mâce, Mukaddime, 17 (no: 229).

103 Müslim, Salâtu’l-Musâfirîn, 18/139 (no: 746); İbn Mâce, Ahkâm, 14 (no: 2333); Ahmed b. Hanbel, VI, 91.

çaba sarf eden Hz. Peygamber, anlattığı ve tebliğ ettiği kutsal kitabın istediği şekilde bir hayat sürmüştür. İnanıldığını ve anlattığını ilk önce kendisi hayatında tatbik ettiği için özellikle ibadetlerindeki huşusu ve ihlâsı, insanlar ile olan ilişkilerindeki sıdk, dürüstlük, vefa, hoşgörü, af ve adalet gibi ahlâkî erdemleri, davasına olan samimiyeti, azmi, kararlılığı, sabrı ve bunlar gibi birçok özelliği sayesinde insanların ilham kaynağı olmuştur.

e. Kişilik (Karakter) sergileme

Dönüştürücü liderler yüksek ahlâkî davranışlarda bulunarak, yaşadıkları toplumun ahlâkî standartlarının yükselmesine katkıda bulunacak bir model olurlar. Kendilerinin ihtiyacı olduğu halde taraftarlarının ihtiyaçlarını kendi nefislerine tercih ederek, onları kendilerinden daha çok düşünürler. Dönüştürücü liderlerin bu özellikleri, izleyenlerinin gönlünde taht kurmalarını sağlar.

Hz. Peygamber'in ahlâkî yapısı bütün peygamberlerin ve evrensel islahatçıların ahlâk yapısından açık ve kesin bir şekilde üstün, ayrıcalıklı ve yücedir¹⁰⁴. Onu tanıyanlar; “Ahlâk yönünden insanların en güzeliydi”¹⁰⁵ demekte, kendisi de “Ben ahlâkın güzelliklerini tamamlamak üzere gönderildim”¹⁰⁶ diyerek misyonunun farkında olduğunu, buna göre davranışlarını bilinçli yaptığını göstermektedir.

Cahilî dönemin asr-ı saadete dönüşümünde Hz. Peygamber'in kişiliğinin etkisi büyüktür. Özellikle risâletin başlarında, davasının yaşadığı toplumdaki insanlar tarafından kabul edilmesinde ve söylediklerinin yapılmasında, örnek kişiliğinin etkisi fazlaca olmuştur¹⁰⁷.

Hz. Peygamber'in yüce şahsiyetinin sahabîler üzerinde bıraktığı büyük tesir, insanlık tarihinin en açık gerçeklerinden biridir¹⁰⁸. Sahabîler onun yüksek ahlâkî¹⁰⁹, nezaketi¹¹⁰ ve kendilerine çok düşkün olması¹¹¹ gibi birçok sebepten

104 Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed Sireti'n-Nebî*, (Çev: Yusuf Karaca), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 571.

105 Müslim, Fedâil, 13/55 (no: 2310).

106 Beyhaki, *Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Ata'), I-X, Mektebetu Dari'l-Bâz, Mekke, 1414/1994, Şehâdât, 40 (no: 20571); Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, (thk: Mustafa Abdulkâdir 'Atâ), I-V, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, Tevârihu'l-Mütekaddimîn, II, 670 (no: 4221).

107 Hayati Yılmaz, “Toplumsal Dönüşümde Hz. Peygamber'in Kişiliğinin Etkisi”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, Konya, 2008, s. 111; Şerafeddin Gölcük, *Kur'an ve Mekke*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 190.

108 İsmail Lütfî Çakan, İslâmî Yapılanmada Model ve Metodoloji Olarak sünnet, *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 250.

109 “Şüphesiz sen çok yüce bir ahlâk üzeresin” Kalem, 68/4.

110 “Eğer kaba, katı yürekli biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi.” Âli İmrân, 3/159.

111 “Andolsun size kendi aranızdan öyle bir elçi gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkündür. Müminlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.” Tevbe, 9/128.

ötürü onu kendi canlarından çok sevmişlerdir¹¹². Bu sevgi onların konuşmalarına dahi yansımış, neredeyse ona her hitap ettiklerinde “*Anam babam sana feda olsun*” sözlerinden sonra konuşmaya başlamışlardır¹¹³. Aslında ashabın bu büyük sevgisinin arka planında onun îsâr hasleti de yatmaktadır. O bu özelliği ile her zaman ashabını kendi nefesine tercih etmiştir. Böylelikle ashab, üstün ahlâkî meziyetlere sahip olan liderlerini çok sevmişler ve onu kendilerine model olarak almışlardır. Öyle ki onun her hareketini takip etmişler, insani ve ahlâkî değer olarak neyi biliyorlarsa onu Hz. Peygamber’in şahsında bulmuşlardır. Bunun sonucu olarak ona daha fazla bağlanmışlar ve onu ideal şahsiyet olarak görmüşlerdir.

f. Cesaret

Dönüştürücü liderliğin önemli özelliklerinden birisi de cesaretli olmasıdır. Çünkü değişimi yönetmek cesaret gerektirir ve izleyicilerin de buna cesaretlendirilmesi gerekir. Bunun için lider, amaçları uğruna kendisini feda etmekten kaçınmayacak bir kararlılık gösterir. Cesur lider toplumdaki statükoyla yüz yüze gelmeye, risk almaya hazırdır¹¹⁴.

Hız. Peygamber yüzlerce tehlike, tehdit ve korku anyla yüz yüze gelmiş, birçok savaşa girmiş, hiçbirinde geri adım atmamıştır. En zor durumda kaldıklarında etrafındakiler onun yanına, arkasına sığınarak güven duygusuna sahip olmuşlardır¹¹⁵. Nitekim Bedir’de savaşın yoğunlaştığı anda mücahitler onun arkasına sığınarak, ondan güç almıştır. Çünkü o safın en önünde

112 Uhud Savaşı’nın dönüşünde Medine’nin girişinde İslâm ordusunu karşılamaya gidenlerden birisi olan Beni Dinar’dan Sümeyra adındaki kadının, iki oğlu, kocası ve babasını bu savaşta kaybetmesine rağmen Hz. Peygamber’in durumunu merak etmesi ve gözleriyle onun iyi olduğunu görmesi sonucunda: “*Seni sağ salım gördüm ya, artık bana bütün musibetler hafif gelir.*” şeklinde tepki vermesi, ona karşı duyulan sevgiye bir örnek olarak verilebilir. İbn Hişam, *a.g.e.*, III, 79; Vâkidi, *a.g.e.*, I, 292; Beyhakî, *Delâil*, III, 302; Belâzurî, *a.g.e.*, I, 334. Ayrıca ashabının Hz. Peygamber’e duyduğu sevgi ile ilgili şu örnek de verilebilir: Recî olayında esir alınarak Kureyşlilere satılan Zeyd b. Desinne Kureyşliler tarafından şehit edilmeden Ebu Süfyan tarafından şu soru yöneltilir: “Şimdi öldürülecek kişinin sen değil de Muhammed olmasını, sen de ailenin yanında olmayı ister miydin?” Zeyd şu cevabı verir: “Vallahi benim ailemin yanında olmam karşılığında Hz. Muhammed’in ayağına bir diken batmasına bile gönlüm razı olmaz.” Ebu Süfyan bu sevgi üzerine şaşkınlığını gizleyemez ve şunları söyler: “Şimdiye kadar Muhammed’in ashabının Muhammed’e karşı duyduğu sevgi gibi bir kişiye duyulan sevgiyi ne işittim, ne de gördüm!” İbn Hişam, *a.g.e.*, III, 136; Vâkidi, *a.g.e.*, I, 362; İbn Sa’d, *a.g.e.*, II, 53; Beyhakî, *Delâil*, III, 326-27.

113 Sahabenin bu ifadeleri (أفدیک بأبی وأمی) ile ilgili hadis kaynaklarında yüzlerce rivayet vardır. Bunlardan sadece birkaçını burada örnek olması amacıyla veriyoruz. Buhârî, Sıfatu’s-Salât, 8; Savm, 4; Fedâilu’s-Sahabe, 6; Ebu Bekr Abdurrezzâk b. Hemmam es-San’ânî, *Musannef*, (thk. Habîbu’r-Rahmân el-‘Azamî), I-XI, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1403, II, 331, hd no: 3577; Müslim, Mesâcid, 7/33 (no: 537); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 447.

114 Gökkaya, *a.g.t.*, s. 61.

115 Numânî, *a.g.e.*, s. 617.

çarpışmaktaydı¹¹⁶.

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in cesaretini ve yiğitliğini gösteren bir hatırasında şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, insanların en cesuru, en güzeli ve cömerdiydi. Bir gece Medine’de, ‘düşman geldi!’ diye bir yaygara koptu. Halk karşı koymak için harekete geçti. Herkesten önce davranıp ilk çıkan Hz. Peygamber’di. Korkusuzca herkesten önce çıkmak için atının eğetlenmesini bile beklemedi. Atın çıplak sırtına binerek tehlikeli bölgeleri kontrol ettikten sonra; ‘Korkmayın, korkulacak bir şey yok!’ diyerek halkı teskin etmişti¹¹⁷.

Huneyn’de ordunun geri kaçtığı bir anda, bineğini düşmana doğru mahmuzlayarak çarpışmaya başlaması ve bunu gören ordunun cesaretini toplayarak tekrar taarruza geçip zafere ulaşması¹¹⁸, onun eşsiz cesaretine bir örnektir.

g. Olağanüstü zamanlarda ortaya çıkma

Toplumda büyük dönüşüm meydana getiren liderler çoğunlukla sosyal bir krizin olduğu olağanüstü zamanlarda ortaya çıkmışlardır. Bu dönemlerde dönüştürücü lider, karizması, hayranlık uyandıran belağatı, geniş bilgi birikimi ve bitmek bilmeyen azim ve kararlılığı ile adeta bir “kurtarıcı” olarak ortaya çıkmaktadır¹¹⁹.

Hız. Peygamber’e risâlet görevi verilmeden evvel Arap toplumu büyük bir ahlâkî çöküntü, siyasi ve sosyal bunalım içerisindeydi. O günkü toplumda bilgisizlik, vahşet, barbarlık, sefahat, ciddiyetsizlik hâkim olduğundan, İslâmiyet’ten sonra bu dönem “cahiliye” olarak adlandırılmıştır¹²⁰. Cahiliye dönemi insanları bedevi bir hayat tarzına sahip, çevrelerinde yaşayan insanlara göre medeniyet bakımından geri kalmış, bilgisizlik ve gaflet içerisinde göçebe ve yarı göçebe hayat yaşayan kabile topluluklarından oluşmakta, kayda değer önemli bir tarihe sahip olmayıp puta taparlardı. Kötülük yapmalarını önleyen bir dine, bir peygambere ve semavî bir kitaba sahip değillerdi¹²¹. O dönemde intikam almak, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek¹²², kabileler arasında düşmanlıklar ve kanlı olayların, insanlık ve ahlâk dışı davranışların yaygın oluşu, insanların inanç ve değerlerindeki çarpıklıklar gibi¹²³ toplumsal ve manevi bir kriz vardı. İşte Hz. Peygamber böylesine bir siyasi, sosyal ve ahlâkî

116 Ahmed b. Hanbel, I, 126; Ebu Ya’lâ, I, 258 (no: 302); I, 329 (no: 412); Beğavî, XIII, 257-258.

117 Buhârî, Cihâd, 24; Müslim, Fedâil, 11/48 (no: 2307).

118 İbn Hişam, *a.g.e.*, IV, 66-67. Vâkidî, *a.g.e.*, III, 897-901.

119 Aydoğmuş, *a.g.t.*, s. 77.

120 Ahmed Emin, *Fecru’l-İslâm, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî*, Beyrut, 1969, s. 69.

121 Mustafa Fayda, “Cahiliye”, *DİA*, VII, 17.

122 Tekvîr 81/8-9; İsrâ, 17/31.

123 Mehmet Yalar, “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, C. 14, Sayı: 2, s. 78-79.

kriz içerisinde olan bir toplumda risâlet göreviyle meydana çıkmıştır¹²⁴. Davasını insanlara ulaştırırken çeşitli zorluklarla karşılaşmış¹²⁵, büyük bir azim ve kararlılıkla, yılmadan, usanmadan görevini ifa etmiştir.

h. Yenilik getirebilme

Dönüştürücü liderlerin önemli özelliklerinden biri de dönüşüm meydana getirdikleri toplumda eski olanı ortadan kaldırırlarken yenisini getirebilmeleridir.

Hız. Peygamber cahiliye toplumunun kötü uygulama ve alışkanlıklarını ortadan kaldırıp yeni bir toplum düzeni inşa etme işlemini bir metot ve sistem dâhilinde icra etmiştir. Eski (cahiliye) kültüre ait birçok âdet ve geleneği, hukuk ve inanca dair kuralları ya aynen bırakmış (takrîr), ya ıslah (ta'dîl) etmiş ya da ortadan kaldırarak yenisini ikame (tebdîl) etmiştir¹²⁶.

Hız. Peygamber öncelikle içinde yetiştiği kültüre ait maddi medeniyet, bilim, teknik, din ve ahlâkla doğrudan ilgisi olmayan âdet ve davranışlar alanında “*takrîr*” fonksiyonunu icra etmiş, olanı olduğu gibi bırakmış, bir değişiklik yapmamıştır. Bunlar dini hükümler tasnifinde serbest, mubah, helal nesnelere ve davranışlar olduğu için değişik kültür, medeniyet ve coğrafyalarda değişimleri tabiidir. Dinin amaçlarına uygunluğu sağlanabilecek olanları ise kısmî değiştirme ve yeniden düzenlemelerle “*ıslah (ta'dil)*” etmiştir. Selem akdi, nikâh akdi, vasiyet ve mirasta yapılan yeni düzenlemeler gibi. İslâm'ın ahkâm ve gayeleriyle uzlaştırılması ve ıslahı mümkün olmayanları ise tamamen kaldırarak ya yerine yeni hüküm ve uygulamalar getirmiş (tebdîl) ya da – böyle bir ikame – gerekmiyorsa İslâm'ın yasakları çerçevesine alınmıştır. Kadınların açık-saçık toplum içine çıkmalarının değiştirilerek açılacak ve kapanacak yerlerin yeniden düzenlenmesi, faizcilik, sarhoşluk veren içkiler, putçuluk zanaatı, bazı ziraî ve ticari ortaklıklar, pazar ve pazarlama düzeni, sosyal ilişkiler, ebeveyn-çocuk ilişkileri, sosyal sınıflar ve itibar vs. konuları bu kısma örnektir¹²⁷.

1. Olaylara farklı yönden bakabilme ve özgün çözüm yolları bulabilme

124 “*Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.*” Âli İmrân, 3/164.

125 Buhârî, Vudu', 69; Salât, 109; Müslim, Cihad, 39/107 (no: 1794); Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sunen*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Tahâre, 192 (I/161); Ahmed b. Hanbel, I, 417.

126 Mustafa Baktır, “Sosyal Değişim ve Maslahat”, *Çağımızda Sosyal Değişim ve İslam 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 329-342.

127 Hayrettin Karaman, “Zaman ve Mekânın Değişmesi Halinde Sünnetin Geçerliliği”, *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 37-38.

Dönüştürücü lider olaylara herkesten farklı bakabilme ve özgün çözüm yolları bulabilme özelliğine sahiptir.

“Fetânet”¹²⁸ sahibi olan Hz. Peygamber, bu özelliği sayesinde huzuruna gelen her probleme, hemen veya bir müddet sonra muhakkak bir çözüm yolu bulmuştur¹²⁹. Bunu da ya vahiy desteğiyle ya istişare ile ya da kendi ichtihadiyle yapmıştır.

Kureyşlilerin Kâbe’nin tamirinde Hacerü’l-Esved’i yerine koyma hususunda anlaşmazlığa düşmeleri ve neredeyse büyük bir savaşın eşiğine gelmeleri üzerine onun hakemliğine başvurulması neticesinde akıllıca bir çözüm yolu bulması, herkesin eşit bir şekilde bu işte yer almasını sağlaması buna güzel bir örnektir¹³⁰.

Beni Mustalik gazvesinden dönüşte Ensar ile Muhacir arasında ortaya çıkan bir anlaşmazlığa Abdullah b. Ubey’in de dâhil olmasıyla (fitne tohumları atmasıyla) ihtilaf büyümüştür. Bu fitnenin tehlikeli bir boyuta ulaşmasından endişelenince de öğlen (dinlenme) saati olmasına rağmen, orduya hareket emri vererek ertesi günün sabahına kadar insanları yürüyüşle meşgul etmiştir. Mola verildiğinde insanlar hemen uyumuş ve böylelikle hem dedikodunun yayılmasına hem de büyümesine fırsat vermemiş, olayın sıcaklığını ve tehlikesini bertaraf etmiştir¹³¹.

Kureyş’ten yeni Müslüman olan bazı kişilerin kalplerini kazanmak amacıyla Huneyn ganimetlerinden bolca verilmesine Ensar’ın çok içerlemesi büyük bir problemin baş göstereceğinin işaretiydi. Bütün Ensar’ı bir alanda toplayarak uzun bir konuşma yapması ve sonunda şunları söylemesi problemin büyümesine engel olmuştur: “*Ey Ensar topluluğu! Ben sizleri sınıksız bağlı bulunduğunuz Müslümanlığınıza ve sizin için ahirette hazırlanmış bulunan üstün mükâfatlara havale edip, küfür çağına çok yakın olan yeni Müslüman olmuş veya olmak üzere bulunan bazı insanların kalplerini İslâmiyet’e ısındırmak, alıştırmak maksadıyla kendilerine dünyalık verdiğimden dolayı ne diye kalplerinizde kırgınlık ve üzüntü duyuyorsunuz? Bazı insanlar elde ettikleri dünyalıklar, develer, koyunlar ile çıkıp giderlerken, sizler Allah Resulüyle beraber yurdunuza dönmeye razı değil misiniz?*”¹³²

128 Fetânet: Akıllı, zekî, anlayışlı ve hikmet sahibi olmak demektir. Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, Tekin Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 285; Mürsel Ata, *Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in Nübüvveti*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1998, s. 98.

129 Ata, a.g.t., s. 99.

130 İbn İshâk, a.g.e., s. 88; İbn Hişam, a.g.e., I, 160; İbn Sa’d, a.g.e., I, 120-122; Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (thk: Ali Ömer), I-II, Mektebetü’s-Sekâfeti’-d-Diniyye, yy., trsz, I, 165; Belâzurî, a.g.e., I, 99; Ebu Abdullah Şemseddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tarihu’l-İslâm ve Ve Feyâtü’l-Meşâhiri ve’l-A’lâm*, I-LIII, Dâru’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut, 1990, II, 66-69.

131 İbn Hişam, a.g.e., III, 229.

132 İbn Hişam, a.g.e., IV, 112; Vâkidî, a.g.e., III, 957-58; Ahmed b. Hanbel, III, 76; IV, 42; Buhârî, Meğâzî, 56 (V/104); Müslim, Zekât, 46/132 (no: 1059).

Hicret edip Medine'ye göçen Muhacirlerin kalacak yer, geçimlerinin sağlanması, aralarında sevgi ve saygının, toplumsal birlikteliğin oluşması ve daha birçok problemleri, Ensar ile Muhacir'i birbirlerine kardeş (muahât) yaparak çözüme kavuşturması da dâhiyane çözümlerinden biridir¹³³.

Sonuç

Yerleşik olan kültür ve kalıplara meydan okunması, onları kararlılıkla iptal ederek yeni bir kültür inşa edilmesi ve köklü değişimler meydana getirilmesi için liderin önemli dönüştürücü özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunların başında karizma, ilham verici motivasyon, zihinsel teşvik ve bireysel ilgi gelmektedir. Hz. Peygamber dönüştürücü liderliğin bu temel dinamiklerine sahip olmasının yanında ortak vizyon oluşturma ve iletme, ekip oluşturabilme ve onları motive edebilme, yetki ve sorumluluk verme, derinliğine bilgi sahibi olma ve uygulamaya rehberlik etme, kişilik (karakter) sergileme, cesaret, olağanüstü zamanlarda ortaya çıkabilme, yenilik getirebilme, olaylara farklı yönden bakabilme ve özgün çözüm yolları bulabilme gibi özelliklere de sahipti.

Hz. Peygamber'e risâlet görevi verilmeden önce Arap yarımadasında Yahudiler, Hıristiyanlar ve Araplar manevî özelliklerini kaybetmişlerdi. Batıda Roma İmparatorluğu, kuzey doğuda Sasaniler, güneyde Habeşliler'in hüküm sürdüğü bölgelerde ahlaki çözüme devam etmekteydi¹³⁴. Herhangi bir siyasi birliği bulunmayan orta Arabistan'da Araplar ahlâkî bakımdan çok kötü durumdaydılar. İnsanların geneli Mesâlibü'l-Arab (Arapların ayıpları) olarak adlandırılan kibir, asabiyet, gasp, içki, fuhuş, kumar, intikam arzusu, riba, hırsızlık, kan dökme, yetim malı yeme gibi birçok kötü davranışı yapmaktaydı ya da normal karşılamaktaydı. Yine bu dönemde bilgisizlik, cehalet, zorbalık, barbarlık, vahşet, şirk, putperestlik, zulüm, haksızlık, adaletten, sulh ve nizamdan yoksunluk, çapulculuk, insan haklarını çiğnemek, insanları soylarından dolayı ayıplamak veya üstün görmek, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek gibi davranışlar da yaygındı¹³⁵.

Hz. Peygamber, kendisine peygamberlik görevi verildikten hemen sonra fert ve toplum hayatını, tevhit merkezli din anlayışı yönünde değiştirmek için vahyin ışığında bireysel özelliklerini sonuna kadar kullanarak, cahiliye kültürünün birçok kötü hasletine sahip insanlarına “örnek ve temiz insan modeli”nde yepyeni bir kimlik ve kişilik kazandırmıştır¹³⁶. Böylelikle bu kimlik

---

133 İbn Hişam, *a.g.e.*, II, 112-14; İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 204-205; Buhari, *Kefâle*, 2; İ'tisâm, 16; Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 50/203-206 (no: 2528, 2529, 2530); Ahmed b. Hanbel, III, 111, 281.

134 Veli Ertan, “Peygamber Efendimizin İnsanlığa Getirdiği Yenilikler”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1989, C. XXV, Sayı: 4, Özel Sayı, s. 293-99.

135 İbrahim Sarıçam, “Hz. Muhammed (sav)'in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam”, *Diyanet İlmî Dergi-Peygamberimiz Hz Muhammed (sav) Özel Sayısı*, 2003, Sayı: Özel Sayı, s. 20-21.

136 Sabri Hizmetli, “İslam ve Değişim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, C. XXXVII, s. 90.

ve kişiliğe sahip insanlardan oluşan, dünyanın sonuna kadar tüm insanlığa, zaman ve mekân üstü örnek alınası “temiz toplum” modeli sunmuş, asırlardır cahili anlayışla yaşayan bu toplumu yaklaşık yirmi üç yıl içerisinde, asr-ı saadet toplumuna dönüştürmeyi başarmıştır. Onun bu başarısına, yaşadığı çağdaki sahabe toplumunun gerçekleşen bir toplumsal değişimle ne denli örnek bir nesil olduğuna tarih şahitlik etmektedir¹³⁷.

O, vahiy ile müeyyed ve mücehhez mükemmel kişilik özelliklerine sahip bir insan, yaşadığı toplum içerisinde sosyal ve siyasal anlamda bir liderdir. Vahiy desteğinin yanında, mükemmel bireysel, kabiliyet ve karakter özelliklerine sahip olan Hz. Peygamber¹³⁸, insanlar üzerinde bıraktığı etki ve model alınacak birçok örnek davranış sergileyerek, liderlik yaptığı toplumda fevkalâde etkili bir dönüşüm meydana getirmeyi başarmıştır. Bunu Ca’fer b. Ebi Talib’in Habeş Kralı Necaşiye söylediği şu sözlerde görebiliriz:

“Ey Hükümdar! Biz Cahiliyet üzere olan bir millet idik. Putlara tapar, leşler yerdik. Akla gelebilecek her türlü kötülüğü işlerdik. Hısim ve akrabalarımızla ilgimizi keser, komşularımıza kötülükte bulunur, zayıfları ezerdik. Bizler bu hâl üzere iken, Allah, içimizden birini bize peygamber olarak gönderdi. Nesebini, asaletini, doğruluk ve eminliğini, iffet ve nezahetini bildiğimiz bir peygamber!.. O, bizi Allah’ın varlık ve birliğine inanmaya, O’na ibadete bizim ve atalarımızın Allah’tan başka tapınageldiğimiz putları ve taşları terk etmeye davet etti. Doğru sözlü olmayı, emanetleri yerine getirmeyi, akrabalık haklarını gözetmeyi, komşularla güzel geçinmeyi, günahlardan ve kan dökmekten sakınmayı bize emretti. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadınlara iftira etmekten bizi menetti. Biz de ona iman ettik ve dâvasını tasdik ettik. Onun Allah’tan getirip bildirdiği şeylere tâbi olduk...”¹³⁹

KAYNAKÇA

- ABDURREZZÂK, Ebu Bekr Abdurrezzâk b. Hemmam es-San’ânî, *Musannef*, (thk. Habîbu’r-Rahmân el-‘Azamî), I-XI, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1403.
- AHMED B. HANBEL, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- ALLİX, Nicholas M., “Transformational Leadership Democratic or Despotic?”, *Educational Management & Administration*, 2000, C. 28 (1), s. 7-20.
- ARSLANTÜRK, Zeki, M. Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008.
- ATA, Mürsel, *Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in Nübüvveti*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1998.
- ATAMAN, Göksel, *İşletme Yönetimi, Temel Kavramlar & Yeni Yaklaşımlar*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2001.
- AYDOĞMUŞ, Hacı İbrahim, *Dönüşümcü Liderlik ve Kayseri Emniyet Müdürlüğünde Dönüşümcü Liderlik Davranışları Üzerine Bir Uygulama*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2004.

137 Erul, a.g.e., s. 110.

138 Kalem, 68/4.

139 İbn Hişâm, a.g.e., I, 265-66; Ahmed .b Hanbel, Müsned, I, 202.

- AYSEL, Levent, *Liderlik ve Duygusal Zeka*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli, 2006.
- BAKTIR, Mustafa, “Sosyal Değişim ve Maslahat”, *Çağımızda Sosyal Değişim ve İslam 2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 329-342.
- BASIM, H. Nejat, Harun Şeşen, Fatih Çetin, “Değişim ve Örgütler”, *Örgütlerde Değişim ve Öğrenme*, (Editör: Kadir Varoğlu, Nejat Basım), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009, s. 13-43.
- BASS, Bernard M., *Bass & Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*, New York: Free Press, 1990.
- , “From Transactional to Transformational Leadership: Learning to Share the Vision”, *Organizational Dynamics*, (Winter), 1990, C. 19, no: 3, s. 19-31.
- , “The New Paradigm and Ethics of Authentic and Pseudotransformational Leadership”, *New Paradigms in Leadership*, Bahçeşehir University Press, İstanbul, 2003, s. 118-135.
- , “Two Decades of Research and Development in Transformational Leadership”, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 1999, 8 (1), s. 9-32.
- BASS Bernard M. and B. J. Avolio, *Transformational Leadership A Response To Critiques*, Leadership Theory And Research, Academic Press, 1993, s.49-79.
- BASS, Bernard M., Ronald E. Riggio, *Transformational Leadership*, Lawrence Erlbaum Publishers, New Jersey, 2006.
- BAYRAK, Sabahat, “Yönetimde Bir İhmal Konusu Olarak Güç ve Güç Yönetimi -II-”, *S.D.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 6, Sayı: 1, 2001, s. 23-42.
- BEĞAVİ, Hüseyin b. Mes’ûd, *Şerhu’s-Sünne*, (thk. Şuayb Arnavût, Muhammed Züheyr eş-Şâviş), I-XV, Dimeşk-Beyrut, 1403/1983.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya, *Ensâbu’l-Eşrâf*, (thk: Muhammed Hamidullah), Daru’l-Meârif, Mısır, yy.
- BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali, *Delâilu’n-Nubuvve ve Ma’rifetu Ahvâli Sâhibi’s-Şerî’a*, (thk. Abdulmu’tî Kal’acî), I-VII, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988/1408.
- , *Sünenü’l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Ata’), I-X, Mektebetu Dari’l-Bâz, Mekke, 1414/1994.
- BOLAT, Tamer, Oya Aytemiz Seymen, Oya İnci Bolat, Barış Erdem, *Yönetim ve Organizasyon*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2009.
- BONO, Joyce E., Remus İlies, “Charisma, Positive Emotions and Mood Contagion”, *The Leadership Quarterly*, 17 (2006) s. 317-334.
- BUDAK, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, *Sahih*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- BURNS, James MacGregor, *Leadership*, Harper & Row Publishers, New York, 1979.
- CLARCK, Kenneth E., Miriam B. Clarck, *Choosing to Lead (2nd Edition)*, Greensboro, 1996.
- CONGER, Jay A. and Rabindra N. Kanungo, “Toward a Behavioral Theory of Charismatic Leadership in Organizational Settings” *Academy of Management Review*, C. 12, No: 4, 1987, s. 637-647.
- COŞKUN, Fedai, *Askeri Yöneticilerin Dönüşümcü Liderlik Özellikleri (Doğu Anadolu Bölgesi Örneği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2005.

- COŞKUN, Selçuk, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber'in İnsan Anlayışı*, Ekev Yayınları, Erzurum, trsz.
- ÇAKAN, İsmail Lütfi, "İslâmî Yapılanmada Model ve Metodoloji Olarak Sünnet", *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 245-259.
- ÇAKINBERK, Arzu, Erkan Turan Demirel, "Örgütsel Bağlılığın Belirleyicisi Olarak Liderlik: Sağlık Çalışanları Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/2010, s. 103-119.
- DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer, *Sünen*, I-IV, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2008.
- DÂRİMÎ, Muhammed b. Abdullah Abdurrahmân, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, 1992.
- DİYÂRBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyârbekrî, *Târihu'l-Hamîs, fi Ahvâli Enfesi Nefis*, I-II, Müessesetu Şa'bân, Beyrut, trsz.
- EBU DÂVUD, Süleymân b. el-Eşâs, *Sünen*, I-IV, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- EBU YA'LÂ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebu Ya'lâ el-Mevsilî et-Temimî, *Müsnedu Ebî Ya'lâ*, (thk. Huseyn Selîm Esed), I-XIII, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dımaşk, 1404/1984.
- EMİN, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1969.
- ERARSLAN, Levent, "Liderlikte Post-Modern Bir Paradigma: Dönüşümcü Liderlik", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 1, No: 1, 2004, s. 1-32.
- ERÇETİN, Ş. Şule, *Lider Sarmalında Vizyon*, Nobel Yay. Dağ., Ankara, 2000.
- ERTAN, Veli, "Peygamber Efendimizin İnsanlığa Getirdiği Yenilikler", *Diyanet İlmî Dergi*, 1989, C. XXV, Sayı: 4, Özel Sayı, s. 293-99.
- ERUL, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- EZRAKÎ, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke*, (thk: Ali Ömer), I-II, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, yy., trsz.
- FAYDA, Mustafa, "Cahiliye", *DİA*, VII, 17-19.
- FRIEDRICH, Carl J., "Siyasi Liderlik ve Karizmatik İktidar Meselesi", (Çev. Metin Kıratlı), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XVI, No: 2, s. 127-149.
- GÖKKAYA, Öznur, *Örgüt Dönüşümünde Transformasyonel Liderliğin İncelenmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gebze, 2005.
- GÖLCÜK, Şerafeddin, Süleyman Toprak, *Kelâm*, Tekin Kitabevi, İstanbul, 1998.
- GÖLCÜK, Şerafeddin, *Kur'an ve Mekke*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- GÜÇLÜ, Nezahat, Ekrem Tuğrul Şehitoğlu, "Örgütsel Değişim Yönetimi", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl: 2006, Sayı: 13, s. 240-254.
- GÜL, Hasan, Kübra Şahin, "Bilgi Toplumunda Yeni Bir Liderlik Yaklaşımı Olarak Transformasyonel Liderlik ve Kamu Çalışanlarının Transformasyonel Liderlik Algısı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 / 2011, s. 237-249.
- GÜRGEN, Haluk, *Örgütlerde İletişim Kalitesi*, Der Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜNEY, Salih, *Açıklamalı Yönetim-Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimler Sözlüğü*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
- HÂKİM en-NÎSÂBÜRÎ, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyn*, (thk: Mustafa Abdulkâdir 'Atâ), I-V, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- HALEBÎ, Ali b. Burhânü'd-Dîn, *Es-Siretu'l-Halebiyye fi Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn*, I-III, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1400/1980.

- HARTOG, Deanne N. Den, Jaap J. Van Muijen and Paul L. Koopman, “Transactional Versus Transformational Leadership: An analysis of the MLQ”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, (1997), 70, 19-34.
- HİZMETLİ, Sabri, “İslam ve Değişim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, C. XXXVII, s. 87-99.
- İBN ABDİLBER, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdilber el-Kurtübî, *el-İstiâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, Dâru’l-‘Alâm, yy., 1423/2002.
- İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, I-IV, Dâru’l-Hayr, Beyrut, 1424/2004.
- İBN HUZEYME, Ebu Bekr Muhammed b. İshâk, *Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-‘Azamî), I-IV, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut, 1390/1970.
- İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İBN SA’D, Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zührî, *Kitâbu’t-Tabakâti’l-Kebîr*, I-XI, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü’l-Usre, y.y., 2002.
- İŞCAN, Ömer Faruk, *Küresel İşletmecilikte Dönüştürücü Liderlik Anlayışı – Büyük Ölçekli İşletmelerde Bir Uygulama – (Basılmamış Doktora Tezi)*, Erzurum, 2002.
- JANDAGHÎ, Gholamreza, Hassan Zareei Matin, Ali Farjami, “Comparing Transformational Leadership in Successful and Unsuccessful Companies”, *The Journal of International Social Research*, C. 2/6 Winter 2009, s. 356-372.
- KARAMAN Hayrettin, “Zaman ve Mekânın Değişmesi Halinde Sünnetin Geçerliliği”, *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyumu*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 35-40.
- KEÇEÇİOĞLU, Tamer, *Lider & Liderlik*, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- KOÇEL, Tamer, *İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyon. Organizasyonlarda Davranış Klasik-Modern-Çağdaş Yaklaşımlar*, Beta Yayınları, İstanbul, 2001.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: Osman Akinbay, Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009.
- MÜSLİM, İbn Haccâc, *Sahîh*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- NUMÂNÎ, Mevlânâ Şiblî, *Son Peygamber Hz. Muhammed Sîretü’n-Nebî*, (Çev: Yusuf Karaca), İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- NUR, Yusuf Ahmed, “Charisma and Managerial Leadership: The Gift That Never Was”, *Business Horizons*, July-August 1998, C. 41, s. 19-26.
- OWEN, Hilarie, Vicky Hodgson ve Nigel Gazzard, *Liderlik Elkitabı Etkin Liderlik İçin Eksiksiz ve Pratik Bir Klavuz*, (Çev: Münevver Çelik), Optimist Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÖZALP, İnan, Hülya Öcal, “Örgütlerde Dönüştürücü (Transformational) Liderlik Yaklaşımı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, Sayı: 4, Yıl: 2000, s. 207-227.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim, “Mîr-i Alem”, *DİA*, XXX, 123-124.
- ÖZEL, Mustafa, *Liderlik Sanatı*, İz Yayınları, İstanbul, 1998.
- PETERS, Tomas J. ve Robert H. Waterman Jr., *Yönetme ve Yükselme Sanatı “Mükemmeli Arayışı”*, (çev: Selami Sargut), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1995.
- POLAT, Salâhaddin, “Hz. Peygamber’in Sünneti ve Değişim”, *Değişim Sürecinde İslâm (Kutlu Doğum Haftası: 1996)*, Ankara, 1997, s. 15-21.

- REŞİD, Abdullah Muhammed, *el-Kıyâdetü'l-Askeriyye fî Ahdi'r-Resûl (s.a.s.)*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1410/1990.
- SABUNCUOĞLU, Zeyyat, Melek Tüz, *Örgütsel Psikoloji*, Alfa Aktuel Bas. Yay., Bursa, 2008.
- SARIÇAM, İbrahim, “Hz. Muhammed (sav)’in Peygamber Olarak Gönderildiği Ortam”, *Diyanet İlmî Dergi-Peygamberimiz Hz Muhammed (sav) Özel Sayısı*, 2003, Sayı: Özel Sayı, s. 20-21. 1-32.
- SİMİC, İvana, “Transformational Leadership - The Key to Successful Management of Transformational Organizational Changes”, *University of Niş The Scientific Journal Facta Universitatis*, C. 1, No: 6, 1998, s. 49-55.
- ŞAHİN, Bayram, “Örgütsel Gelişim Sağlanmasında Dönüşümcü Liderlerin Rolü”, *DEÜ SBE Dergisi*, C. 11, Sayı: 3, Yıl: 2009, s. 97-118.
- TDK SÖZLÜK, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- TİCHY, Noel M., Mary Anne Devanna, *The Transformational Leader*, John Wiley & Sons, New York, 1986.
- TİRMİZİ, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992.
- TUTAR, Hasan, Ferruh Tuzcuoğlu, Çiğdem Argun, Elvettin Akman, “Dönüştürücü/Etkileşimci Liderliğin Örgütsel Adanmışlık Üzerine Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *Uluslararası Davraz Kongresi*, Isparta, 24-27 Eylül 2009, s. 1384-1396.
- UĞUR, Mücteba, *Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumu*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- VÂKİDÎ, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğâzî*, (tah: Marsden Jones), I-III, Müessesetu'l-'Alemî li'l-Metbûât, Beyrut, 1989.
- WACH, Joachim, *Din Sosyolojisi*, (Çev: Ünver Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- WEBER, Max, *The Theory of Social and Economic Organization*, A Free Press Paperback, New York, 1964.
- YALAR, Mehmet, “Câhiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, C. 14, Sayı: 2, s. 75-95.
- YALÇIN, Azmi, *Değişim Yönetimi*, Nobel Kitabevleri, İstanbul, 2002.
- YAVUZ, Ercan, *Dönüşümcü ve Etkileşimci Liderlik Davranışının Örgütsel Bağlılığa Etkisinin Analizi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- YENİÇERİ, Celâl, *Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat*, İFAV, İstanbul, 2007.
- YILMAZ, Hayati, “Toplumsal Dönüşümde Hz. Peygamber’in Kişiliğinin Etkisi”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, Konya, 2008, s. 110-123.
- ZEHEBÎ, Ebu Abdullah Şemseddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, I-LIII, Dâru't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1990.

KLASİK ARAP EDEBİYATINDA PLATONİK AŞK (KAYS B. ZERÎH VE LÜBNÂ ÖRNEĞİ)

Platonic Love in Classical Arabic Literature (Example of Qays b. Zareeh and Lubna)

İbrahim Usta¹

ÖZET

Arap edebiyatı nesir ve şiir olmak üzere iki kısma ayrılır. Kays ve Lübnâ isimli iki genç arasında yaşanan aşk, hem nesir hem de şiir olarak okuyucunun karşısına çıkacaktır. Bu Hikâye birbirini severek evlenen iki gencin, ailevi baskılar sonucu ayrılmak zorunda kalmalarını ve bu ayrılık sonucu yaşanan trajik olayları konu almaktadır. Hikâye Kays'ın Lübnâ'ya âşık olmasıyla, evliliğe kadar devam eden süreç ve Kays'ın eşinin kısırlığı sebebiyle onu boşaması için gördüğü ailevi baskı sonucu Lübnâ'yı boşamasıyla başlayan platonik aşk süreci olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Platonik Aşk, Kays ve Lübnâ

ABSTRACT

Arabic literature is divided into two parts; prose and poetry. The love story between two youngs, named Qays and Lubna, will come across to the readers in both poetic and prose. This story is about the subject of the tragic events that encountered as a result of being forced to divorce by their family and the result of this separation of two youngs who married willingly. The story consists of two main parts; the process Qays' love to Lubna ongoing until their marriage and the process of the platonic love that begins with divorce of Lubna as a result of familial pressure he encounters because of his wife's infertility.

Keywords: Arabic literature, Platonic Love, Qays and Lubna.

GİRİŞ

Sadru'l- İslam ve Emevî dönemlerini idrak eden meftun şairin ismi Kays b. Zerîh b. Sünne b. Huzâfe el-Kinânî, künyesi ise Ebû Zeyd'dir. Milâdi 625 veya 626 tarihinde doğan şair, 687 tarihinde Medine'de vefat etmiştir.²

1 - Öğretim Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü. iusta@bingol.edu.tr
2 -el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec, *el-Eğâni, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2008, c.9 s.210-248*;
Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1984, c.5 s.206*; el-Antâkî, Davûd, *Tezyînu'l-Esvâk fî Ahbâri'l-Uşşâk, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, c.2 s.82-83*; ed-Dineverî, İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ, Dâru'l-Maârif, Kahire ts, s.364-365*; Dayf, Şevki, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî, Asru'l- İslamî, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 2007, s.364-367*; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l - Müellifin, Dâru İhyâi't-Türasi'l- Arabî, Beyrut ts, c.8 s.135*.

Kays ve Lübnâ aşkının öyküsü, günümüz tabiriyle hem platonik hem de lirik bir aşk öyküsüdür. Platonik tabiri sözlükte "*Gerçekte var olmayan, düşte kalan, hep öyle kalması istenilen*" anlamına gelmektedir.³ Lirik ise "*coşkun, ilhamla dolu*" anlamlarına gelip, duyguların coşkun bir dille anlatıldığı edebi eserler için kullanılan bir terimdir.⁴

Klasik Arap edebiyatında önemli bir yer tutan platonik aşk hikâyeleri aslında ölümsüz aşkları anlatan edebî yazıtlardır. Bu tür aşk hikâyelerinde çiftler genelde muratlarına eremez ve dolayısıyla evlenemezler, evlenmiş olsalar dahi boşanmak zorunda bırakılırlar.⁵ Emevîler döneminde sevgilerine sıkı bağlılıkları ve âşıkların çokluğuyla meşhur olmuş ve "Benî Uzra" kabilesine nispeten ortaya çıkmış olan "*uzrîler*" Arap edebiyatında, gazel bağlamında çok önemli bir yere sahiptirler. Bu ekolde 'Urve ve Afrâ, Abdullâh ve Hind, Kuseyr ve 'Azze, Büseyne ve Cemîl, 'Amr ve 'Ukayle, Kays ve Leylâ gibi âşıklar vardır.⁶

Emevî devrinin platonik aşk şairlerinden birisi olan Kays b. Zerîh'in şiirlerine baktığımızda hemen hemen tamamının sevgilisi Lübnâ'yı konu edindiğini görürüz. Kolay anlaşılır ve sağlam yapılı olan bu şiirler, aşk ateşiyle yanan bir gönülden yükselen feryatlar, ince anlamlar ve derin duygular ifade eder.⁷ Kays b. Zerîh'in şiirlerindeki vezin-kafîye benzerliği, Lübnâ ve Leylâ isimlerinin yer değiştirmesi veya intihal sebebiyle Kays'ın birçok beyit ve kıtası Mecnûn'a nispet edilmiştir.⁸

Klasik Arap edebiyatının meşhur hikâyelerinden birisi olan Kays ve Lübnâ gerek klasik ve gerekse modern birçok eserde geçmektedir.⁹ Kullanıldığı

3 - *Meydan Larousse, Meydan Kitabevi, İstanbul 1979, c.8 s.12; Saraç, Tahsin, Fransızca Türkçe Büyük Sözlük, TDK yay., Ankara 1976, c.2 s.989; Yalt, Ali Rıza, Grand Dictionnaire Français-Turc, Ararat yay., İstanbul 1971, s.865.*

4 - Uslu, Mustafa, *Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2007, s.213; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Kollektif), Dergâh Yayınları, İstanbul 1986, c.6 s.94-65.

5 - Huleyf, Yusuf, *Hubbu'l-Misâli 'inde'l-Arab*, Dâru Kuba, Kahire 1997, s.86-90; *el-Hubbu 'inde'l-Arab, Dirâse Edebiyye Târihiyye*, (yayına haz.) el-Mektebü'l-'Alemlî li'l-Bühûs, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût ts., s.50.

6 - Dayf, Şevki, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî, s.359-363*; Hüseyin, Tâhâ, *Min Târihi'l-Edebi'l-Arabî, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1991, s.523 v.d.*; *el-Fahûrî, Hannâ, el-Câmi fi Târihi'l-Edebi'l-Arabî, el-Edebu'l-Kadîm, Dâru'l-Cil, Beyrut 2005, s. 418-430.*

7 - Emîl Bedî' Yakûb, *Divânu Kays-u Lübnâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1993, s.10 v.d.; Ahmed Ferid, Rifâi, *Asru'l-Me'mun*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1928, c.2, s.152 v.d.; *el-Fahûrî, Hannâ, el-Câmi fi Târihi'l-Edebi'l-Arabî, s. 429.*

8 - *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2005. c.25 s.93-94; *Blachère, Régis, Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, trc. İbrâhîm Keylani, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1998, s.771-773; Hüseyin, Tâhâ, *Min Târihi'l-Edebi'l-Arabî, s.511-522.*

9 - ed-Dineverî, İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuara*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1982, s.628-629; Brokelman, Carl, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, trc. Abdülhalim Neccâr, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1983, c.1 s.194; et-Tenûhî, Ebu'l-Kasım, *el-Ferecü Ba'de's-Şidde*, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1994, s.

ülup ve hikâyeyle ilgili ihtilafli rivayetleri de içerdiği için, biz bu hikâyeyi Şevki Abdulhakîm'in "*Mevsûati'l-Folklor ve'l-Esâtiri'l-Arabiyye*" isimli çalışmadan aldık.¹⁰ Bunun yanında hikâyenin geçtiği diğer kaynaklar gözden geçirilerek, farklı rivayetler dipnot belirtilmek suretiyle zikredilmiştir.

KAYS VE LÜBNÂ HİKÂYESİ

Kays b. Zerîh, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in sütkardeşi olup¹¹, Medine'de ikamet etmekteydi. Bir gün bazı ihtiyaçları için çöle giden Kays, çadırda yaşayan bedevilere uğradı. Kâ'b b. Huzâa kabilesinin yaşadığı bölgeden geçerken su istemek üzere bir çadırın kapısına vardığında karşısına Hubâb el-Kâ'biyye'nin kızı Lübnâ çıktı ve Kays Lübnâ'yı görür görmez ona âşık oldu. Lübnâ uzun boylu, şehlâ¹² gözlü, güzel görünüşlü ve tatlı sözlüydü. Kays ondan çok etkilendi. Lübnâ, ona; "bizde konaklayıp dinlenir misin?" diye sorduğunda; Kays hiç tereddüt etmeden onun davetini kabul etti. Lübnâ'nın babası gelince, Kays için hayvan kesti ve o ayrılana dek ona ikramda bulundu.

Kays, kalbinde Lübnâ'ya karşı sönmeyen bir ateşe tutuşmuş vaziyette oradan ayrıldı. Kays, onunla ilgili şiirler söylemeye başladı. Kays'ın bu durumu dillere destan oldu. Lübnâ'ya olan aşkı iyice alevlendi. Bir gün, onun sevgisinin kendisine neler yaptığını Lübnâ'ya şikâyet etmek için yola çıktı. Bir de ne görsün, Lübnâ da aynı şeylerden hatta daha fazlasından şikâyet ediyordu. Böylece her ikisi de birbirlerini karşılıklı olarak sevdiklerini anladılar.

Daha sonra Kays babasına giderek durumu ona anlatır ve ondan kendisini Lübnâ'yla evlendirmesini talep eder. Ancak babası Kays'a amcakızlarının ona daha layık olduğunu düşündüğünden bu isteğini kabul etmez. Lübnâ'nın babası kendi toplumunda saygı gören, malının yabancılara gitmesini istemeyen varlıklı biriydi. Babasının söyledikleri Kays'ı üzmüştü. Kays, annesine giderek durumu ona şikâyet etti. Babasına karşı, ondan yardım diledi. Ancak annesinden de umduğunu bulamadı. Bunun üzerine Kays, sütkardeşi Hz. Hüseyin ve İbn Ebî Reşîk'e giderek onlara durumunu ve babasının kendisine Lübnâ'yla ilgili cevabını aktardı. Hz. Hüseyin, ona yardım etmeye ve Lübnâ'nın evinin olduğu civardaki çöle onunla birlikte gitmeye söz verdi.

Kays, çöle sütkardeşi Hz. Hüseyin'le birlikte gitti. Lübnâ'nın babası Hz. Peygamber'in torununu görünce ona doğru koşarak, gerekli tüm ihtiramı

416; Şa'ke, Mustafa, *Rihletu's-Şi'r mine'l-Emeviyyeti ile'l-Abbâsiyye*, Dâru'l-Mısriyyetu'l-Lübnâniyye, Kahire 1997, s.192-198.

10 - Abdulhakim, Şevki, *Mevsûati'l-Folklor ve'l-Esâtiri'l-Arabiyye*, Dâru'l-'Avde, Beyrût, 1982, s. 564-568.

11 - Kays'ın annesi olan Ümmü Kays, her ikisini de emzirmiştir. Bkz; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuara*, s.628.

12 - Gözün siyahıyla mavisinin karışımı olan bir göz rengi, az bulunan bir göz rengidir. Ancak bedeviler arasında ise çok rastlanan bir türdür. Bkz: *Feyrûzâbâdi*, Mecdüddin, *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2003, s.1021; el-Yesûî, Luis Ma'luf, *el-Müncid fi'l-Luğa*, Dâru'l - Meşrik, Beyrût 2001, s.801.

gösterdi. Akabinde Hz. Hüseyin Lübnâ'yı Kays'a istedi ve babası da bu isteği kabul etti. Ancak Lübnâ'nın babası Kays'ın, babasının rızası dışında evlendiğinden, bundan dolayı kendisinin suçlanmaması için, Kays'ın babasının gelip kızını bizzat istemesini arzuladığını söyledi. Hz. Hüseyin bu mazereti mâkul görerek, geri döndüler. Hz. Hüseyin'in, Kays'la Lübnâ'nın nişanlanması ısrarına dayanmayan baba oğluna kız istemeyi kabul etti.

Nihayet iki âşik evlendi. Hayatları mutlu ve normal seyrinde devam ederken, Lübnâ kayınvalidesi ile bir takım sorunlar yaşadı ve araları bozuldu. Gelin ve kaynana arasındaki bu kavgada Kays eşinin tarafında yer alarak annesini kızdırdı. Normalde Kays annesine iyi davranan ve sürekli iyilik yapan birisiydi. Annesi ise Lübnâ'dan hoşlanmamasına rağmen oğlunun onunla evlenmesine razı olmuştu.

Her şeye rağmen annesi Kays'ı bu yaptıklarından ötürü kınamadı. Ona olan kızgınlığını içine atıp, her ne kadar ona bir şey hissettirmese de, kocasını sürekli tahrik ederek iki sevgilinin ayrılması gerektiğini söyledi. İlk önce, kocasına gelini Lübnâ'nın kısır olduğuna inandırıp, bu kadar çok olan malının çocuğundan başkasına miras kalacağı düşüncesi onu korkuttu. Son olarak ise oğlu Kays'ın başka birisiyle evlendirilmesi halinde Allah'ın ona (bu vesileyle) çocuk ihsan edebileceğini telkin ederek bu hususta ısrarcı oldu.

Bunun üzerine baba, kabilesini toplayarak Kays'ı da yanına çağırdı ve ona ; “ Evladım, eşin kendisinden korktuğum bir derde müptela olmuş. Senin bir çocuğun yok. Benim de senden başka çocuğum yok. Seni kısır biriyle evlendirdim. Amcakızlarından biriyle evlenmez misin? Rahmetinden umut kesilmeyen Allah'tan umulur ki, hem senin hem de bizim gözümüzü nurlandıracak ve seni de bizi de rahatlatacak bir çocuk bağışlar.” dedi. Fakat Kays bunu yapmayı reddetti ve eşinin yerine başka bir eş edinmeyi de hoş karşılamadı. Bunun üzerine babası cariye edinmesini istedi. Ancak Kays bundan da kaçındı ve Lübnâ'yı rencide edebilecek her türlü davranıştan kaçındı.

Herhangi bir sonuç alınamaması üzerine babası Kays'ı çağırarak, eşini boşaması gerektiğini aksi halde kabilesinden kovulacağını bildirip bunun üzerine yemin etti. Kays ise babasına “Allah'a yemin olsun ki, ölüm bana bunu yapmaktan daha kolaydır. Fakat ben sana üç teklif sunacağım” diyerek tekliflerini şöyle sıraladı:

- 1- (Ey Babacığım) sen başka bir kadınla evlen ki; belki Allah sana benim dışında bir çocuk ihsan eder de, malını benim gibi çocuğu olmayan birisine bırakmak zorunda kalmazsın.
- 2- (Ey Babacığım) Eşim Lübnâ ile gözlerden uzak bir yere taşınmamıza müsaade et ve beni ölmüş olarak farz et.
- 3- (Ey Babacığım) Lübnâ'yı senin yanında bırakıp göçüp gitmeme müsaade et. Böylece belki onu unuturum.

Ancak baba tüm önerileri reddedip oğlunun eşini boşamasında ısrar etti. Daha da ileri giden baba; oğluna, gelini Lübnâ'yı boşayana kadar onunla asla

aynı çatı altında bulunmayacağına yemin ederek, Kays'ı ikna için her gün evden çıkıp kavurucu güneşin altında uzun süre beklemeye başladı.¹³ Kays gelip elbisesiyle babasını güneşin yakıcı sıcağından gölgelemeye çalışır, güneş ışınları sıcaklığını her kaybettiğinde ise Kays eşi Lübnâ'ya koşup sarılarak birlikte ağlaşırlardı. Uzun süre devam eden bu durum, her ikisinin de tükenmesine sebep olmuş ve Lübnâ'nın içine korku düşürmüştü. Eşinden bu konuda kesinlikle babasına itaat etmemesini, aksi halde her ikisinin hayatlarının yok olacağını ısrarla tembihlemiş ve karşılığında Kays'tan söz almıştı.

Ancak Kays'ın direnci bir yıl kadar daha devam eder.¹⁴ Babasına olan itaat ve merhameti, eşine olan sevgisine ağır basar ve sonunda Lübnâ'yı boşar. Aklıyla kalbini yenen Kays -olayın vahametinden olsa gerek- bu durum karşısında aklını yitirir. Bir de Lübnâ'nın kabilesinin, iddet müddeti olan üç ay on gün sonra kızlarına alıp gittikleri zaman, akli başından tamamen giderek düşüp bayılır. Bir müddet sonra kendine geldiğinde, yakınında öten bir karga görür ve uçan karganın ardından şöyle seslenir:

أَلَا يَا عَرَابَ الْبَيْنِ وَيَحَاكَ نَبِيَّيْ
فَإِنَّ أَنْتَ لَمْ تُخْبِرْ بِمَا قَدْ عَلِمْتَهُ
بِعَلْمِكَ فِي لُبْنَى وَأَنْتَ خَبِيرٌ
كَمَا قَدْ تَرَانِي بِالْحَبِيبِ أَدُورُ¹⁵
فَلَا طَرُوتُ إِلَّا وَالْجَنَاحُ كَسِيرٌ
وَدُرْتُ بِأَعْدَاءِ حَبِيبِكَ فِيهِمْ

Dikkat et, ey uğursuz karga, sana yazıklar olsun,
Lübnâ hakkında bilginle bana seslen, sen haberdarsın.
Eğer bildiklerini haber vermezsen,
Ancak kanadın kırık bir halde uçarsın!
Onlar arasındaki dostunun düşmanlarını fark ettin.
Nitekim beni, dostuyla dönüp dururken görüyorsun.

Kays, Lübnâ'yı almaya gelenlerle uzun bir müddet beraber yürüyerek, onları takip etti. Sonra Lübnâ'nın babasının, onun Lübnâ'yla birlikte yürümesini yasakladığını anlayarak, takibi bırakıp kafilenin ardından bakakaldı ve kafile gözden kayboluncaya kadar ağladı. Sonra tekrar dönerek Lübnâ ve devesinin ayak ve toynak izine baktı ve öpmek üzere yere doğru eğildi. Lübnâ'nın kabilesi gittikten hemen sonra Kays onların geçtiği yerlere tekrardan gelerek Lübnâ'ya ait olan toprak veya diğer izleri öpmek istedi.

İbn Kuteybe anlatısında ise; Kays'ın eşiyle ayrıldıktan sonra görüşmeye devam ettiği haberinin Lübnâ'nın babasının kulağına gitmesiyle, onu Halife'ye şikâyet eder. Mahkeme sonucu Kays için ölüm emri çıkarılır ve Kays kaçır.¹⁶

13 - Abdullah, Muhammed Hasan, *el-Hubbu fi't-Turâsi'l- Arabî*, Dâru's-sekâfe ve'l-Funûn, Kuveyt 1980, s.95 v.d.

14 - Bir rivayete göre Kays kırık gün sabredebilmişken, diğer rivayetlerde ise bu süre bir ile yedi sene olarak geçmektedir. Bkz; Hüseyin, Tâhâ, *Min Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, s.518.

15 - el-Mistâvî, Abdurrahman, *Dîvân-u Kays b. Zerîh*, Dâru'l- Mârife, Beyrut 2004. s.78.

Kays, Lübnâ'nın özlem ateşiyle yanıp tutuştu ve neticede hastalandı. Bunun üzerine babası, mahallenin genç kızlarından oğlunu sık sık ziyaret etmelerini ve onunla konuşmalarını rica etti. Belki bu vesileyle bir teselli bulur veya onlardan birisine âşık olur diye düşündü. Mahallenin kızları babasının ricasını kırmayarak kendilerinden talep edileni yaptılar. Genç kızlar onunla konuşurken doktor, Kays'ı muayene etmek için onun yanına gelerek, hastalığının sebebi hakkında uzun uzadıya sorular sordu. Bunun akabinde doktor da Kays'a "Bu hastalık ne zamandan beri var." diye sordu. Kays şu şiiriyle doktora cevap verdi:

تَعَلَّقَ رُوجِي رُوحَهَا قَبْلَ خَلْقِنَا
فَرَادَ كَمَا زِدْنَا فَأَصْبَحَ نَامِيًا
وَلِكَيْتَهُ بَاقٍ عَلَى كُلِّ حَادِثٍ
يَكَادُ حُبَابُ الْمَاءِ يَخْدُشُ جِلْدَهَا
وَإِنِّي أَشْتَاقُ إِلَى رِيحِ جَبِيئِهَا
وَلَوْ لَبِستُ ثُوبًا مِنَ الْوَرْدِ خَالِصًا
يُنْقَلُهَا لُبْسُ الْحَرِيرِ لِلْبَيْنِهَا
وَأَرْحَمُ خَدْيِهَا إِذَا مَا لَحَظْتُهَا
وَمِنْ بَعْدِ مَا كُنَّا نَطَافًا وَفِي الْمَهْدِ
فَلَيْسَ وَإِنْ مِثْنَا بِمُنْقَصِمِ الْعَهْدِ
وَرَأَيْنَا فِي ظِلْمَةِ الْقَبْرِ وَاللَّحْدِ
إِذَا اغْتَسَلْتَ بِالْمَاءِ مِنْ رِقَّةِ الْجِدِّ
كَمَا أَشْتَاقُ إِدْرِيسَ إِلَى جَنَّةِ الْخَلْدِ
لَخَدَشَ مِنْهَا جِلْدَهَا وَرَقُّ الْوَرْدِ
وَتَشْكُرُ إِلَى جَارَاتِهَا نَقْلَ الْعِفْدِ
جِدَارًا لِلْحَظِي أَنْ يُؤْتَرَ فِي الْخَدِّ 17

Yaratılmadan önce ruhum ruhuna bağlandı
Nutfede halinde ve beşikte iken bu böyle devam etti.
Biz büyüdükçe, aramızdaki aşkta birlikte büyüdük
Ölseki dahi baki kalacak, kalacak her hâlükârda,
Kabir karanlığında dâhi kalacak.
Onun cildi çok ince olduğundan suyla yıkandığında,
Neredeyse su tomurcuğu onun cildini tahriş ediyor.
Ben onun elbisesinin kokusunu özlüyorum
İdris'in cennet kokusunu özlemesi gibi
Gül ağacından bir elbise giyse,
Teninin zarafetinden gül yaprağı dahi onu çizer
Ona ipek dahi çok ağır gelir,
Komşularına gerdanlığının ağırlığından şikâyet ediyor
Acırım, ona baktığımda yanakları kızarmasından endişe uyarım.

Kays'ın hastalığı uzadıkça uzadı. Babası ölmesinden korktu ancak (sonrasında) bu durumu önemsemedi. Aşireti, babasına Kays'ı güzel bir kadınla evlendirmesi halinde Lübnâ'yı unutup ve bu şeklide teselli bulabileceğini söyledi. Kays ve Babası, Arap sokaklarında dolaşırken, yüzünden peçesi düşüp yüzü açılan güzel genç bir kız gördüler. Kays, yüzü ay gibi parlayan bu kıza

16 - İbn Kuteybe rivayetine göre Kays eşiyile ayrıldıktan sonra dahi görüşmeye devam ediyordu. Bu durum Lübnâ'nın babasının kulağına gidince, babası Kays'ı Halife'ye şikâyet etti ve bunun sonucunda Kays için - eğer tekrar eski karısıyla görüştüğü sabit olursa - öldürülmesine hükmedilmiştir. Bkz: İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Suara*, s.628.

17 - el-Mistâvî, *Dîvân-u Kays b. Zerîh*, s.72.

yaklaşarak, ismini sordu. Kız isminin Lübnâ olduğunu söyleyince, bunu duyan Kays baygın bir şekilde yere düştü. Genç kız bu durumdan çok korkup, koşarak ona su getirdi ve suyu Kays'ın yüzüne serpti. Bir müddet sonra kendine gelen Kays, genç kıza ismini söyledi ve genç kızın abisi gelerek onu yemeğe davet etti. Yemek esnasında Kays'ın anlattığı hayat hikâyesi, hem genç kızın hem de abisinin Kays'a olan hayranlığını artırdı. Genç kızın abisi Kays'ı tanımak için ondan bir ay yanlarında misafir olarak kalması hususunda Kays'tan yemin aldı. Bunun karşılığında ise kendisini kız kardeşi ile evlendirme vaadinde bulundu. Bu süre zarfında teklifinde ısrarcı olan genç kızın abisi Kays'ı ikna etmede muvaffak oldu ve aralarında evlilik akdi yapıldı.

Düğün sonrası zıfta Kays genç kıza hiç de güler yüzle karşılamadı. Yüzünü ona çevirip bir kelime dahi konuşmadı. Bu hal günlerce sürüp gitti. Lübnâ'nın yâdı, onu yeni eşine yaklaşımdan alıkoymuştu. Bir müddet sonra Kays, eşine birkaç gün kendi ailesinin yanına gitmek istediğini ileterek, bir daha dönmek üzere yüzünü şehre çevirip yola koyuldu.

Bir yandan Kays tarafında bunlar olurken, diğer tarafta Lübnâ, ailesinin onu evlendirme isteğine olumlu cevap vermekten kaçınmaya devam etti. Lübnâ'nın babası Kays'ı Halife Muaviye'ye şikâyet etti ve boşanmadan sonra Lübnâ'nın başına gelenleri anlattı. Bunun üzerine Muaviye, Mervan b. Hakem'e Lübnâ'nın başına gelenlerden dolayı Kays'ın cezalandırılmamasını, bunun yerine kızın Halifenin de tanıdığı birisi olan Hâlid b. Hillize el-Ğatafânî ile evlendirmesini emreden bir mektup yazdı.¹⁸ Tüm bunlar olurken Lübnâ, Kays'ın evlilik haberini duyduğunda çok üzüldü. Onu vefasızlıkla suçlayan Lübnâ, Halifenin kendisi için önerdiği kişiyle olan izdivacını kabul etti. Düğünden sonra Lübnâ ve yeni eşi, Medine yoluna koyuldular.¹⁹

Lübnâ'nın evlenme haberi Kays'a ulaştığında, aşırı derecede üzülen Kays, hıçkırarak hıçkırarak ağlamaya başladı. Sonra kabilesine gelerek bir miktar yaş hurma aldı. Babasına onu satmak ve onun ücretiyle annesine bir şeyler satın almak için Medine'ye gitmek istediğini söyledi. Fakat babası Kays'ın maksadının Lübnâ'yı görmek olduğunu sezdi. Bu yüzden onu azarlayarak Medine'ye gitmekten vazgeçirmeye çalıştıysa da, bunda başarılı olamadı. Kays yanında bir miktar hurmayla Medine'ye geldi. Pazarda hurmaları satmaya çalışırken tanımadığı birisi ile bir deve karşılığında onunla pazarlığa koyuldu. Birbirlerini daha önceden hiç görmemişler ve tanışmıyorlardı. Bu kişi Lübnâ'nın eşinden başkası değildi. Kays pazarlık sonucu hurmalarını Lübnâ'nın eşine sattı ve sonraki gün Her ikisi de hurma ücreti için Lübnâ'ların evinde görüşmeyi kararlaştırdılar.

Bir sonraki gün Kays, Lübnâ'nın eşinin evine gelerek kapıyı açan hizmetçiye devenin sahibinin geldiğini efendisine haber vermesini bildirdi. Konuşmaların geçtiği esnada Lübnâ sesin sahibini tanıdı ancak bir şey söylemedi. Hizmetçiye yabancıyı içeri almasını söyledi. Kays, içeri girdikten

18 - Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1984, c.1 s.425.*

19 - İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuara*, s.628; et-Tenûhi, Ebu'l-Kasım, *el-Ferecû Ba'de's-Şidde, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1994, s.416.*

sonra Lübnâ hizmetçiye niçin saçının darmadağın, üst başının toz toprak içinde olduğunu sormasını emretti. Hizmetçi söylenileni yaptı. Kays derin bir iç çekerek “*Sevgilisinden ayrılanın ve ölümü hayata tercih edenin durumu böyle olur.*” Şeklinde cevap vererek ağlamaya başladı. Lübnâ hizmetçiye hitaben; “Başından geçenleri anlatmasını söyleyerek onu teselli et” dedi. Kays bunu kabul ederek anlatmaya başlayınca Lübnâ perdeyi açtı ve “Yeter, hikâyeni öğrendik.” dedikten sonra perdeyi tekrar kapattı. Perdenin arkasındakinin Lübnâ olduğunu gören Kays konuşmaksızın bir saat donup kaldı, sonra ağlayarak içini döken Kays, devesine yönelerek yola koyuldu.²⁰ Evin sahibi ona seslendi fakat o cevap dahi vermedi. Bu sırada Lübnâ kocasına, “Yazıklar olsun sana! Bu Kays b. Zerîh’dir.” dedi.

Kays, ağlayarak yola çıkarken, Lübnâ’yı şu beyitle kınadı:

كَأَنِّي فِي أَرْجُو حُجَّةٍ بَيْنَ أَحْبَلٍ إِذَا ذُكِرَتْ مِنْهَا عَلَى الْقَلْبِ تَخَطُّرٌ²¹

Onun adını hatırladığımda, kendimi salıncakta sallanır gibi hissederim.²²

Kays tüm bu olanların ardından, ölümün eşiğine gelecek derecede hasta oldu ve onun bu hali şehre yayıldı. Usta şarkıcılar onun şiirlerini bestelediler. Bu şarkılar hem sıradan hem de soylu kişiler tarafından sürekli dinlenir oldu. İnsanlar bir yandan bu şarkılarla sevinip eğlenirken, diğer yandan da bu şarkılarla üzüldüler. Bir taraftan Lübnâ’nın eşine kızarken, diğer yandan Lübnâ’yı bu davranışından ve başına gelen bu utanç verici durumdan dolayı azarladılar. Bütün bunlardan sonra Lübnâ, sinirlenerek (insanlara) şimdiki eşiyile evlenme sebebinin ne mal, nede sevgi sebebiyle olduğunu, bilakis Sultan’ın (Muâviye) Kays’ı öldürtmesinden korktuğu veya başka bir belaya bulaşmasını engellemek için evlendiğini ifade etti. Sonra (eşi) dilerse kendisini boşamasını teklif etti. Ancak eşi bu isteği kabul etmedi ve ona kibarca davranarak onu hoşnut etmeye çalıştı. Hatta Lübnâ’yı Kays’ın şiirlerini rahat duyması için Medine’nin yakınlarına getirdi. Fakat tüm bunlar Lübnâ’nın acılarını daha da çoğalttı. Kays’ın şiirinden bir şeyler duydukça daha çok ağlamaya ve tasalanmaya devam ediyordu. Kulağında yankılanan en değerli beyit şuydu:

أَلَا يَا غَرَابَ الْبَيْنِ قَدْ طَرَّتْ بِالَّذِي أَحَاذِرُ مِنْ لُبْنَى فَهَلْ أَنْتَ صَانِعٌ²³

20 - Rivayete göre Kays, Şam’a dönerek hakkında çıkarılan yakalama emrinin iptali için Yezid b. Muaviye’ye giderek, bundan sonra asla Lübnâ’ya yaklaşmayacağını beyan etmiştir. Bkz; ; Hüseyin, Tâhâ, *Min Târîhi’l-Edebi’l-Arabî*, s.522.

21 - el-Mistâvî, *Dîvân-u Kays b. Zerîh*, s.

22 - Şair bu beyitte kendisini Lübnâ tarafında kandırılmış olarak telakki ettiği için, kendisini bir salıncakta sallanarak teselli edilen bir çocuğa benzetmektedir.

23 - el-Merzubânî, Muhammed b. İmrân, *Mu’cemu’ş-Şu’arâ, Dâru’l- Kutubi’l-İlmiyye*, Beyrût 1982, s.120; el-Mistâvî, *Dîvân-u Kays b. Zerîh*, s.87.

Ey uğursuz karga! Sen Lübnâ için korktuğum yöne doğru uçtun²⁴
Ben ayrılıktan korkuyorum, sen gerçek misin ey ayrılık.²⁵

Bu beyiti çokça tekrar etmeye başlayan Lübnâ karga görmemeye, görürse öldürmeye karar verdi. Bundan sonra Lübnâ'nın hizmetçisi veya cariyesi kimin yanında bir karga görse, onu ondan satın alıp kesiyorlardı. Bir gün bir çocuk dört kargayla ona geldi. Akabinde Lübnâ Kays'ın kasidelerini bağıarak söylemeye ve kargaların tüylerini tek tek yolmaya başladı.

Zavallı Lübnâ'nın durumu da bu şekilde uzun sürmedi. Sonunda üzüntü ve dertten öldü. Kays, onun kabrinin başına gelerek, bayılıncaya kadar ağlayıp durdu. Ailesi, aklını kaybetmiş haldeki Kays'ı alıp eve götürdü. Kays'ın baygın haldeki ölüm hastalığı üç gün sürdü. Üç gün sonra Kays da öldü ve Lübnâ'nın yanına defnedildi.

SONUÇ

Edebiyat, duygu ve düşüncelerin kişilerin kendilerine has bir üslupla yazılı veya sözlü olarak dile getirilmesidir. Edebiyat sözlü ve yazılı olmak üzere iki kısma ayrılmakta olup, konumuza bahis olan Halk *Edebiyatı* türü ise sözlü edebiyatın bir uzantısıdır. Yazı dili olmayan toplumlarda sözle aktarılan kültür birikimi halk edebiyatı çevresinde oluşturulmaktadır.

Yukarıda sunmaya çalıştığımız “Kays b. Zerîh ve Lübnâ” hikâyesi, İslam dönemi Arap Edebiyatındaki nadir aşk hikâyelerinden birisidir. Bu hikâyede trajik bir olayın melankoliye dönmüş şeklini bulmaktayız.

KAYNAKÇA

- 1) Abdullah, Muhammed Hasan, *el-Hubbu fi't-Turâsi'l- Arabî*, Dâru's-sekâfe ve'l-Fünûn, Kuveyt 1980.
- 2) Ahmed Ferîd, Rifâî, *Asru'l -Me'mûn*, Dâru'l -Kutubi'l -Mısriyye, Kahire 1928.
- 3) el-Antakî, Davûd, *Tezyînu'l -Esvâk fi Ahbâri'l -'Uşşâk*, Dâru Mektebeti'l -Hilâl, Beyrut ts.
- 4) *Blachère, Régis, Târîhu'l-Edeb'l-'Arabî*, trc. İbrâhîm Keylâni, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.
- 5) Brokelman, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, trc. Abdülhalim Neccâr, Dâru'l-Maârif, Kahire 1983.
- 6) Dayf, Şevki, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Maârif, Kahire 2007.
- 7) ed-Dineverî, İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, Dâru'l-Maârif, Kahire 1982.
- 8) *el-Fahûrî, Hannâ, el-Câmi fi Târîhi'l- Edebi'l- Arabî, el-Edebu'l- Kadîm, Dâru'l-Cil, Beyrut 2005.*
- 9) Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, Dâru'l- İlmi li'l- Melâyîn, Beyrut 1984.*
- 10) *Feyrûzâbâdî, Mecduddin, Kâmûsu'l Muhîr, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2003.*

24 - Karga cahiliye adetlerinde uğursuzluk alameti olarak kabul edilmektedir. Eğer Karga sola yönelerek uçarsa ayrılığa, sağa doğru uçarsa mutluluğa işaret eder. Şiirde Kays, bir sol yöne uçmakta olan bir karga gördüğünü söyleye yek, bunun Lübnâ ile arasındaki ayrılığa işaret ettiğini ifade etmektedir.

25 - Şiirde geçen son kelime hakkında ihtilaf vardır. Bir rivayette (صانع), diğerinde ise (واقع) kelimesi geçmektedir. Anlamı bozmadığı için Kays divanında geçtiği gibi aldık.

- 11) Huleyf, Yusuf, *Hubbu'l-Misâli 'inde'l- Arab*, Dâru Kuba, Kahire 1997.
- 12) Hüseyin, Tâhâ, *Min Târîhi'l-Edebi'l-Arabî, Dâru'l- İlmi li'l- Melâyîn*, Beyrut 1991.
- 13) el-İsfehânî, Ebu'l Ferec, *el-Eğâni, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut 2008.
- 14) *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyânet Vakfı, İstanbul 2005.
- 15) Kehhale, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l -Müellifîn*, Dâru İhya et-Türası'l-Arabî, Beyrut trs.
- 16) Kollektif, *el-Hubbu 'inde'l- Arab, dirâse edebîyye târihiyye*, (yayına haz.) el-Mektebü'l- 'Alemî li'l- Bühûs, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut ts.
- 17) el-Merzubânî, Muhammed b. İmrân, *Mu'cemu 'ş-Şu'arâ, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut 1982.
- 18) *Meydan Larousse, Meydan Kitabevi*, İstanbul 1979.
- 19) el-Mistâvî, Abdurrahman, *Dîvân-u Kays b. Zerîh*, Dâru'l- Marife, Beyrut 2004.
- 20) Saraç, Tahsin, *Fransızca Türkçe Büyük Sözlük, TDK Yay.*, Ankara 1976.
- 21) Şa'ke, Mustafa, *Rihletu 'ş- Şi'r mine'l- Emeviyye ile'l- Abbasiyye*, Dâru'l Mısıryyetu'l- Lübnâniyye, Kahire 1997.
- 22) Şevkî, Abdülhakîm, *Mevsûâti'l-Folklor ve'l-Esâtiri'l-Arabiyye*, Dâru'l-Avde, Beyrut, 1982.
- 23) et-Tenûhî, Ebu'l Kâsım, *el-Ferecû ba'de'ş- Şidde*, Mektebetu'l -Hancî, Kahire, 1994.
- 24) *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Kollektif), Dergâh Yayınları, İstanbul 1986.
- 25) Uslu, Mustafa, *Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Yağmur Yay., İstanbul 2007.
- 26) Ya'kûb, Emîl Bedî', *Divânu Kaysu Lübnâ, Dâru'l Kitabi'l-Arabî*, Beyrut, 1993.
- 27) Yalt, Ali Rıza, *Grand Dictionnaire Français-Turc*, Ararat yay., İstanbul 1971.
- 28) el-Yesû'î, Luis Ma'lûf, *el-Müncid fî'l-Luğa, Dâru'l-Meşrik*, Beyrut, 2001.
- 29) Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Dâru'l İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1984.

UYAP BİLİŞİM SİSTEMİNİN TÜRK YARGI SİSTEMİNDE KULLANILMASININ TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

UYAP Information System's The Use of Total Quality Management in The Turkish Judicial System Investigation

Dilşad GÜZEL*   **Kadir DELİGÖZ****

ÖZET

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan ülkemizde, hız ve zaman kavramı oldukça önem arz etmektedir. Bununla birlikte küreselleşme ve teknolojik gelişmeler de hız ve zaman kavramlarının değerini önemli ölçüde etkilemektedir.

Ülkemizde adli işlemler için harcanan aşırı zaman hem kişilerin adalete olan güvenlerini olumsuz etkilemekte hem de adalet ihtiyaçlarını bu gereksiz zaman kaybindan dolayı ötelemekte hatta adli işlemlere müracaatına mani olmaktadır. Bu nedenle zaman kavramı Türk Yargı Sisteminde de önemlidir. UYAP Bilişim Sistemi, Türk Yargı sisteminin toplam kalite yönetimi anlayışına geçişinde önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, bugüne kadar birçok kalite ödülü almasına rağmen kalite belgesine sahip olmayan ve bu yönde toplam kalite yönetimi ile ilişkisi gözardı edilen UYAP Bilişim Sisteminin Erzurum Adliyesinde karşılaştırma yöntemi ile toplam kalite yönetimi açısından ilişkisi incelenmiştir. UYAP Bilişim Sisteminin taşıdığı değerler ile toplam kalite yönetimi arasındaki ilişki açığa çıkarılmış ve UYAP Bilişim Sisteminin yargı sisteminde nasıl kullanıldığı ile Erzurum Adliyesinde nasıl kullanılmasının gerektiği belirtilmiştir.

***Anahtar kelimeler:** UYAP Bilişim Sistemi, Türk Yargı Sistemi, Toplam Kalite Yönetimi*

ABSTRACT

Among the developing countries, resides in the concept of speed and time is very important. However, the value of the concept of globalization and technological advances in the speed and time significantly.

Spent too much time in our country for the proceedings as well as the negative impact on confidence in the fairness and justice, the needs of the people of this application for judicial proceedings or even prevent the unnecessary loss of time is due to the ötelemekte. For this reason, the concept of time is also important to the Turkish judicial system.

---

* Yrd. Doç Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bölümü, Erzurum, dguzel@atauni.edu.tr

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bölümü, Erzurum, kadir.deligoz@adalet.gov.tr

UYAP Information System, the Turkish judicial system plays an important role in the transition of a total quality management approach.

In this study, to date, in spite of the many quality awards and quality certifications that do not have overlooked the relationship between total quality management in this direction UYAP Information System in terms of total quality management through comparison of Erzurum Courthouse investigated. UYAP Information System elucidated the relationship between total quality management with carrying values how to use the judicial system UYAP Information System stated that companies should use Erzurum Courthouse.

Key words: *UYAP Information System, Turkish Judiciary System, Total Quality Management*

GİRİŞ

Küreselleşme akımının beraberinde getirdiği rekabet ve teknolojik gelişmeler nedeniyle pazarlarda yer alabilmek kısacası rakiplerin karşısında var olabilmek için işletmeler veya örgütler kalite anlayışını sürekli olarak geliştirmek ve meydana gelebilecek hataları azaltma yoluna gitmek durumundadırlar. Bu anlamda ilk olarak özel sektörde başlayan rekabet üstünlüğü yarışı günümüzde kamu sektöründe de yerini almıştır. Toplam Kalite Yönetimi anlayışı özel sektördeki başarısının ardından zamanla iyice yayılmış ve kamu sektöründe de kendisine yer bulmuştur. Bu anlayış günümüzde adalet sisteminin de gündemine girmiş olup Türk Yargı Sisteminde bu anlayış ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Sürekli iyileştirme çerçevesinde bu çalışmalara devam edilmektedir. Anlayışın yargı teşkilatına geç girmesinin temel nedeni yargı hizmetinin uzun seneler boyunca rutin bir iş olarak görülmesi ve bu hizmetin vatandaşa sunulan bir hizmet pazarlaması işlemi olduğunun anlaşılmasıdır.

Çalışmada Erzurum Adliyesinde 24/09/2007 tarihi itibarıyla işleme alınan UYAP Bilişim Sisteminin Türk Yargı sisteminde kullanılması ve Toplam Kalite Yönetimi ile ilişkisi ele alınmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi UYAP Bilişim Sistemine gerek yurt içinde gerekse yurt dışında birçok ödül alması ile ülkemizin kalkınması ve toplum yaşam standartlarının yükselmesine neden olduğu gerçeğidir.

I. KALİTE KAVRAMI VE BAĞLANTILI OLDUĞU KONULAR

A.KALİTENİN TANIMI

Kalite kelime anlamı olarak dilimizde 'ihtiyaca uygunluk' olarak tanımlanmaktadır. Avrupa Kalite Kontrol Birliği'ne (EOQC) göre kalite; bir mal veya hizmetin belirli bir ihtiyacı karşılayabilme yeterliliklerini ortaya koyan özelliklerin tümüdür. Bu özelliklerden bazıları boyut, biçim, kimyasal-fiziksel özellikler, ömür ve güvenilirliktir.(Kovancı, 1999:1)

B.TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ

Toplam Kalite Yönetimi; Türkiye kalite ödülü kriterlerine göre, müşteri memnuniyetinin, çalışanların memnuniyetinin ve toplam olumlu etkilerin

sağlanabilmesi, iş sonuçlarında mükemmelliğe ulaşabilmesi için politika ve stratejilerin, çalışanların, kaynakların ve süreçlerin uygun bir liderlik anlayışı ile yönetilmesi ve yönlendirilmesidir.

1.Toplam Kalite Yönetiminin Amaçları

Toplam Kalite Yönetiminde amaç sürekli iyileştirme ve maliyet minimizasyonu ile müşterinin kalite gereksinimlerini belirleyerek, buna göre hatasız çıktı sağlamak ve böylelikle müşteriyi memnun ederek kaliteyi geliştirmekle ilgili sürekli çabalarda bulunmaktır. TKY'nin en önemli özelliği ise, kaliteli ürün ve hizmet sağlanması görevini birkaç kişinin omuzlarına bırakmaması ve sistemdeki herkesle paylaşmasıdır.(Yıldız ve Ardıç, 1999:75)

2.Toplam Kalite Yönetiminde Temel Unsurlar

TKY'nin temel unsurları birbirini tamamlayarak bir bütün oluşturmaktadırlar. Bu unsurları ayrı ayrı düşünmek ve uygulamak mümkün olmamaktadır. Eğer organizasyonlar bu unsurlardan birini ya da birkaçını uygulamazlarsa tam bir başarı elde edememektedirler. Bunun için bu unsurları bütün olarak ele almak ve uygulamak gerekmektedir.(Şimşek, 2001:134-135) Bu unsurlar, sistem, kalite, sürekli geliştirme, takımlar ile açıklık ve güven ilişkisidir.

a. Sistem

Sistem birbiriyle etkileşen veya ilişkili olan, bir bütün oluşturan cisim veya varlıkların bileşkesi diye tanımlanabilir.

Toplam Kalite Yönetimi anlayışında herkesin sistem içerisinde etkinliği önemli olup sadece kaliteyi sürekli geliştirme aşamasında değil iç ve dış müşterilerin memnuniyetlerini ve çalışanların motivasyonlarını artırıcı etkisi açısından da önemli bulunmaktadır. TKY'nin sistem içerisinde işlemesi karar alma sürecinin hızlı ve doğru bir şekilde ilerlemesini sağlamaktadır.

b. Kalite

Kalite, bir ürün ya da hizmetin belirlenen ya da olabilecek ihtiyaçları karşılama kabiliyetine dayanan özelliklerin toplamıdır. Kalitenin ölçütünü müşteriler belirlerler. Eğer müşterilerin isteklerine karşılık verilir ve tatmin edilirse kalitede ulaşılmak istenen hedefe ulaşılmış olunur. Organizasyonun yaptığı her şey bu hedefe yönelik olmalıdır.(Halis, 2008:47-48)

c.Sürekli Geliştirme (İyileştirme)

Sürekli iyileştirme; belirli bir zaman diliminde müşteri memnuniyetinin artırılması ve rekabet güçlerinin etkilenmesi amacıyla süreçlere yönelik, çalışan, süreç, zaman ve teknolojiye yavaş yavaş fakat çok sayıda hızlı gelişme sağlamayı ve maliyetlerde düşmeyi ifade eden bir kavramdır. Sürekli iyileştirme, sonuçlardan ziyade süreçlere yöneliktir. Çünkü eğer sonuçlar

iyileştirilmek isteniyorsa, bu sonuçları ortaya çıkaran süreçler iyileştirilmelidir.(Çankaya, 2007:21)

d.Takım

Toplam Kalite Yönetimi anlayışı takım olgusu üzerinde oldukça ağır basan bir anlayıştır. Takım çalışması ile aynı veya farklı gruplardaki kişilerin her türlü geliştirme faaliyetlerine katkıda bulunacaklarına inanırlar ve bunu başarırlar.

Bu konuda sinerji kelimesinin içeriği bizlere yol gösterebilir. Her zaman takım olgusunun tek çalışmaya galip geldiği unutulmamalıdır. Bu nedenle 'takım' olabilme TKY açısından önemli bir unsurdur.

e.Açıklık ve Güven İlişkisi

Yönetimin en güçlü ve yegâne aracı güvendir. Güvenin yüksek olduğu yerde fikirlerin ve iletişimin akışı kolaylaşır. Güvenin az olduğu yerde ise her şey daha karmaşıktır. TKY ile yönetilen işletmelerde güven birinci önceliktir.

Örgüt genel hedeflerin iletişimi ile başlar. Herkes hedeflerin neler olduğunu ve nasıl karşılanacaklarını bilir. Bölümler arasındaki engeller en alt seviyeye indirilir. İşin çoğu bölümler arası olan ve çapraz bir şekilde işleyen takımlar tarafından yapılır. Bunların en önemlisi de hatalar ve sorunlar cezalandırılması gereken şeyler olmaktan çok öğrenmek için fırsatlar olarak değerlendirilir.(Halis, 2008:52)

II. UYAP BİLİŞİM SİSTEMİ

A. UYAP BİLİŞİM SİSTEMİ

UYAP Bilişim Sistemi, adli işlemlerin zaman bakımından kısa, maliyet bakımından en az, denetlenebilir bir şekilde yerine getirilmesi için Adalet Bakanlığı tarafından geliştirilen ve ilk aşamada proje olarak ortaya konulan akabinde bilişim sistemi olarak adlandırılan elektronik adalet sistemidir.

Bir e-kurum uygulaması olan UYAP Bilişim Sistemi, adaletin daha ekonomik ve hızlı yerine getirilerek vatandaşın mağdur olmasını engellemek, Türkiye Cumhuriyeti Adli Sisteminin işleyişinin güvenilirliği ve doğruluğunu koruyarak yargıya hız kazandırmak amacıyla UYAP I ve UYAP II şeklinde iki aşamalı olarak planlanmıştır.

- UYAP I bakanlık merkez birimlerini
- UYAP II ise taşra birimlerini kapsamaktadır.

Adalet Bakanlığı ile Havelsan A.Ş. arasında 20/08/2000 tarihinde imzalanan protokol ile UYAP I; 10/08/2001 ve 26/07/2002 tarihlerinde imzalanan protokoller ile UYAP II çalışmalarına başlanmıştır.

UYAP Bilişim Sistemi Erzurum il merkezinde 24/09/2007 tarihinde; Erzurum Adli Tıp Şube Müdürlüğü'nde ise 15/02/2008 tarihinde işleme geçmiştir.(Adalet Bakanlığı, UYAP İşletim Haritası)

B.UYAP BİLİŞİM SİSTEMİNİN AMACI

UYAP Bilişim Sistemi, yargı birimlerinin ve Adalet Bakanlığının merkez birimlerinin iş süreçlerini hızlandıran, güvenilirliğini arttıran ve kurumu kâğıtsız ortama taşıyan bir yönetim bilişim sistemidir. UYAP Bilişim Sistemi, kullanıcılarının kıymetli vakitlerini bürokratik işlemlerden öte dikkatlerini asıl işlerine vermelerini, adaletin daha hızlı tecelli etmesinin sağlanmasını, dava masrafları ile yargı giderlerinin azaltılarak kadro açığından kaynaklanan yükü hafifletmek, personelin moralini arttırmak ve kaynakları etkin bir şekilde kullanmak üzere geliştirilmiş olan bir projedir.

UYAP Bilişim Sisteminin amacı, sadece adalet alanında yer alan bilgilere erişim hızı ve kolaylığı değil, adalet işleriyle ilgili işlemlerin hızlı, kolay, ekonomik, güncel ve güvenilir bir şekilde yapılmasıdır.(Milli Eğitim Bakanlığı, 2011:3)

C.UYAP BİLİŞİM SİSTEMİNİN HEDEFİ

UYAP Bilişim Sisteminin hedefi, e-dönüşüm ve e-devlet sürecinde gerekli tüm teknolojik gelişmeleri kullanarak e-devlet yapısının adalet ayağını (e-adaleti) oluşturmak ve kurumu kâğıtsız ofis ortamına taşımaktır.(Milli Eğitim Bakanlığı, 2011:4)

D.UYAP BİLİŞİM SİSTEMİ ÖNCESİ VE SONRASI

Tablo 1: UYAP Bilişim Sistemi Öncesi ve Sonrası İşlem Zamanları

UYAP Bilişim Sistemi Öncesi ve Sonrası İşlem Zamanları (Cumhuriyet Başsavcılığı İşlemleri)		
YAPILAN İŞLEM	UYAP'TAN ÖNCE	UYAP'TAN SONRA
Dosya Transferi	Yarım Gün	0-1 Dakika
Aylık İstatistik Hazırlama	Yarım Gün	0-2 Dakika
Yıllık İstatistik Hazırlama	5 Gün	0-5 Dakika
Devir Listesi Hazırlama	5 Gün	0-1 Dakika
Nüfus Kaydı Alma	1-2 Hafta	2-5 Dakika

Tabloda UYAP Bilişim Sistemi öncesinde dosya transferi, aylık ve yıllık istatistik hazırlama, devir listesi hazırlama ve nüfus kaydı alma gibi işlemlerin UYAP Bilişim Sistemi sonrası ile karşılaştırması verilmiştir.

E.UYAP HİZMETLERİ

1.Elektronik Posta

UYAP Bilişim Sistemi hizmetlerinin başında tüm yargı personeline birer adet 200 MB alanı bulunan @adalet.gov.tr uzantılı e-posta adresi tahsis

etmiştir. Ayrıca kullanıcıların e-posta hesaplarına internet ortamından da ulaşabilmeleri için web tabanlı olarak (<http://webmail.adalet.gov.tr/>) da sunulmaktadır. Bunun en büyük avantajı kurum personellerinin gerektiğinde e-posta grubu kurarak hızlı iletişim içerisinde bulunmaları ve bilgi alış verişi yapmalarındır.

2.Serbest Kürsü (Sanal Tartışma)

UYAP Bilişim Sistemi kişiler arasında tartışması ve bilgi alış verişinde bulunmalarına olanak sağlamak amacıyla serbest kürsü başlığı altında iletişim platformu hizmete sunmuştur (<http://tartisma.adalet.gov.tr/>). Yargı personelinin burada mesleki problemler başta olmak üzere diğer sorunlar kısa sürede çözülebilmektedir.

3.Sesli ve Görüntülü Video Konferans Sistemi

Adalet Bakanlığı Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığınca Avrupa Birliğinin desteği ile yürütülen ‘Adalete Daha İyi Erişim Projesi’ kapsamında; 133 Ağır Ceza Merkezinde 225 Mahkemenin duruşma salonunda gerçekleşen duruşmaların sesli ve görüntülü olarak kayıt altına alınması ve mahkemeler arasında eş zamanlı iletişim ile canlı görüşme imkânının sağlanması amaçlanmaktadır.

F. UYAP BİLGİ GÜVENLİĞİ

UYAP Bilişim Sisteminde başka hiçbir kamu kurumunda olmayan Bilgi Güvenliği Şubesi bulunmaktadır. Bilgi güvenliği şubesinin görevi dışarıdan veya içeriden gelebilecek saldırıları önlemek amacıyla UYAP Bilişim Sisteminin açıklarını araştırmak ve kapatılmasını sağlamaktır.(Milli Eğitim Bakanlığı, 2011:38)

1.İç Güvenlik

UYAP Bilişim Sisteminde iç güvenlik sistemi Aktive Directory (Aktif Dizin) Servisinden faydalanarak çalışmaktadır. Ayrıca ‘loglama’ mekanizması kurulmuştur. Böylece UYAP Bilişim Sistemini kullanan kullanıcıların sistem üzerindeki hareketleri Kullanıcı Adı, Bilgisayar Adı, Mac Adresi, IP numarası, Tarih-Saat, Ekran, Değişiklik bazında kayıt altına alınmaktadır.(Milli Eğitim Bakanlığı, 2011:38)

2.Dış Güvenlik

UYAP sistemi dış tehditlere karşı üstünlüğü ve etkinliği dünyaca kabul görmüş ‘Bilişim Güvenliği Teknolojileri’ ile korunmaktadır.

G.UYAP BİLGİ SİSTEMLERİ

1.Karar Destek Sistemi

UYAP Bilişim Sistemi uygulamaları içerisinde yargının hızlanması için

mahkemelerde ve Cumhuriyet savcılıklarında iş yoğunluğu, yasa değişikliği ve benzeri hususlardan kaynaklanan maddi hata ve usul hatalarının asgari seviyeye indirilebilmesi için tüm süreçlerde öneri ve uyarılarda bulunmak üzere karar destek sistemleri geliştirilmiştir.

2.Vatandaş Bilgi Sistemi

UYAP Bilişim Sistemi kapsamında bulunan Vatandaş Bilgi Sistemi (Vatandaş Portalı) ile internet üzerinden (<https://vatandas.uyap.gov.tr>) vatandaşlara da online yargı hizmeti sunulmaktadır. Vatandaşlar internet aracılığıyla T.C. kimlik numaralarını kullanarak UYAP Bilişim Sistemi kapsamında adli ve idari yargı birimlerinde görülmekte olan dava dosyalarının konusunu, suçun adını, taraflarını, duruşma tarihini, dosyanın hangi aşamada olduğunu, kararın kabul veya ret, mahkûmiyet veya beraat olup olmadığını ve dosyanın Yargıtay'dan dönüp dönmediği gibi belli başlı safahat bilgilerini görebilmektedirler.(Millî Eğitim Bakanlığı, 2011:49)

3.Avukat Bilgi Sistemi

Avukat Bilgi Sistemi (Avukat Portalı) baroya bağlı avukatların veya resmi kurum avukatlarının UYAP kapsamında işletimde olan birimlerdeki işlemlerini adliyeye gitmeden UYAP üzerinden yapabilmelerini sağlamak amacıyla kurulmuştur.(Millî Eğitim Bakanlığı, 2011:53)

4.Kurumsal Bilgi Sistemi

Türkiye genelinde, tüm adli ve idari mahkemeler ile icra dairelerinde şirketinizin/kurumunuzun taraf olduğu davaları elektronik ortamda takip etmek üzere Adalet Bakanlığı tarafından sunulan bir hizmettir.

5.Bilirkişi Bilgi Sistemi

Bilirkişi portalı; bilirkişilerin adliyeye gitmeden dosyaları inceleyip, raporlarını portal üzerinden hazırlayarak teslim ettikleri ve yine bu portal üzerinden ücretlerinin hesaplanarak tahsil edilebildiği kağıtsız ofis ortamında yargılamayı hızlandıracak bir projedir. (Adalet Bakanlığı, Bilirkişi Portal Eğitimi)

6.SMS Bilgi Sistemi

UYAP'ın mobil ayağını teşkil eden UYAP SMS Bilgi Sistemi ile avukatlar ve vatandaşlar dava açılması, icra takibi başlatılması, duruşma tarihi gibi bilgileri adliyeye gitmeden cep telefonlarına gönderilen kısa mesajlarla öğrenebilmektedirler.

7.Mevzuat Bilgi Sistemi

Proje çerçevesinde geliştirilen UYAP Bilgi Bankası ve kişisel bilgisayarlar kurulabilecek UYAP Mevzuat Programı sayesinde tüm mevzuat

ve içtihatlar en güncel haliyle ve yine hukuksal makaleler, hukuk sözlüğü, sık kullanılan mevzuat gibi hukukçuların günlük hayatta ihtiyaç duydukları bilgiler hâkim ve savcılara ile diğer yargı personeline ve hatta vatandaşlara sunulmuştur.

8.118 Rehberlik Bilgi Sistemi

UYAP ve 118 Rehberlik Hizmetleri sunan çağrı merkezleri işbirliğiyle vatandaşlara elektronik yargı hizmeti sunulmaya başlanmıştır. İnternet kullanarak UYAP Vatandaş Portal'dan, cep telefonu kullanarak UYAP SMS Bilgi Sisteminden ulaşılabilen yargısal bilgilere artık 118 numaralı çağrı merkezlerinden operatör aracılığıyla kolayca ulaşılabilmektedir. Sistem ilk kez 13 Şubat 2012 tarihinde vatandaşların kullanımına açılmıştır. (Adalet Bakanlığı, UYAP SMS Bilgi Sistemi)

H. UYAP BİLİŞİM SİSTEMİNİN SAĞLADIĞI TASARRUFLAR

UYAP Bilişim Sisteminin kırtasiyeden, posta masrafından, iş gücünden ve zamandan tasarruf sağladığı, yargıya etkinlik getirdiği görülmekte, dolayısıyla yargılama giderlerini azalttığı ve yargıya hız kazandırdığı açıkça anlaşılmaktadır. Adalet Bakanlığı bünyesinde nitelikli elektronik sertifika kullanan personel sayısı 2011 yılı itibariyle 85.447 olup ayrıca Erzurum Barosunda bu sayı 38'dir. Gerek Avrupa Kıtasında gerekse Amerika Kıtasında hiçbir adli yargı birimlerinde bu sayıda elektronik imza kullanımı bulunmamaktadır.

UYAP Bilişim Sistemi ile adli işlemler için adliye gitmek için yapılan yol masraflarından; yolda ve adliye içerisinde geçirdikleri bekleme sürelerinden; bu işler için harcadıkları emeklerinden tasarruf sağlayarak kişilerin hem maddi hem de manevi giderlerini engellemiş olur. Bardağın diğer tarafından bakılırsa yargı personelinin de iş yükünün hafiflediği tespit edilmiş olur. Çünkü avukatların ve vatandaşların oluşturduğu kuru kalabalık diye tabir edilen yoğunluk ortadan kalkmış olur. Belirtilen hususların ekonomik getirisini ve sosyal faydalarını net olarak belirlemek mümkün olmamakla beraber aşağıda verilen tablodan sadece yazışmaların; kırtasiye, enerji, sarf malzemesi, personel gücü ve zaman kaybına uğramadan gerçekleştirildiği dikkate alınır ne kadar yüksek miktarda bir kazanç ve sosyal fayda sağlandığı ortaya çıkacaktır.

1.UYAP Bilişim Sisteminin Sağladığı Tasarruflar (Eylül-2009)

Tablo 2: UYAP Bilişim Sisteminin Sağladığı Tasarruflar

Mernis'ten Eylül 2009'a kadar yapılan sorgu sayısı	43.232.110
Mernis'ten yapılan nüfus aile kaydı sorgulaması	4.666.190
Mernis entegrasyonundan elde edilen maddi kazanç	38.867,552 TRY
SMS Bilgi Sisteminin Sağladığı Toplam Kazanç	20.389,859 TRY
Mükerrer İşlemlerin Engellenmesi ile Sağlanan Kazanç	36.000,000 TRY

Uzaktan Eğitim ile Sağlanan Kazanç	56.289,280 TRY
e-Posta ve Serbest Kürsü Hizmetlerinden Sağlanan Kazanç	647.050 TRY
Diğer Hizmetler Dahil UYAP Bilişim Sisteminin Toplam Tasarrufu	534.529,051 TRY

Kaynak :‘UYAP’ın Sağladığı Tasarruflar’ Erişim Tarihi : 21.12.2012
<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2009/eylul09/UYAPODUL.htm>

2. Kâğıtsız Ortam ve Ağaç Tasarrufu

Hızla gelişen teknolojik gelişmeler sonucunda elektronik imza adı altında yeni bir dönem başlamıştır. Sanal ortamda, karar alma sürecinin basitleştirilmesi, işlemlerin daha güvenilir yapılması, hizmetteki kalitenin artırılması ve zamanın daha verimli bir şekilde kullanılması için elektronik imza (e-imza) kullanımı vazgeçilmez bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Elektronik imzanın kullanımı kağıtsız ortamı meydana getirmiş olup UYAP Bilişim Sistemi entegrasyonu sağlanmış birimlerde kağıdının kullanılmaması ile binlerce ağaç tasarrufu sağlanmıştır. Şöyle ki,

1 ton ağaç tasarrufu ile, 17 yetişkin çam ağacının kesilmesi engellenir. 70 m2 lik bir alan tahrip olmaktan kurtulur. 4100 kwh daha az elektrik harcanır. 32 ton su tasarrufu sağlanır. Bir iş yerinde bir personelin ofis ortamında tükettiği yıllık kağıt miktarının 7 ağacın kesilmesine neden olduğu hesaplanmıştır. Elektronik ortamın daha fazla kullanılması ile iş yükünü azaltmak bürokratik süreci hızlandırmaya yönelik e-imza çalışmaları kağıt kullanımında tasarrufu hedefliyor.

Adalet Bakanlığı’nın doküman yönetim sistemini (DYS) kullanmaya 2001 yılında başlayarak e-imza uygulamasına geçişin ilk adımını atmıştır. Bu gerçekten hareketle Adalet Bakanlığı bünyesinde olan birimlerde kağıtsız ortama geçiş çalışmalar çerçevesinde kağıt talebini bir önceki yıla göre %76 oranında azaltmayı başarmıştır.(Hamurcu, 2009:20-22)

I. BİR MARKA OLARAK UYAP

Türkiye Patent Enstitüsü Başkanlığı tarafından, Adalet Bakanlığı’nın “UYAP” şekil ibareli marka başvurusu üzerine yapılan inceleme sonucunda, “UYAP” şekil ibareli markanın, “Marka Tescil Belgesi” alınmıştır.(Kanmaz, 2009:13-16)

J. UYAP BİLİŞİM SİSTEMİNİN KAZANDIĞI ÖDÜLLER

2012 eTR Büyük Ödülü; TUSİAD ve TBV (Türkiye Bilişim Vakfı) tarafından 10.'su düzenlenen e-Türkiye (eTR)ödülllerinde UYAP Kurum Portal Bilgi Sistemi Kamudan İş Dünyasına e-hizmetler kategorisinde birincilik ödülü kazanmıştır.

Birleşmiş Milletler Kamu Hizmetleri Ödülleri; Birleşmiş Milletler Kamu Hizmetleri yarışmasında UYAP SMS Bilgi Sistemi 1. ve UYAP Bilişim Sistemi ise 2. olmuştur.

Bilişim Yıldızlar e-Dönüşüm Ödülleri; Bilişim yıldızlar e-dönüşüm yarışmasında Adalet Bakanlığı'na e-hizmette 2 ödül; e-mobil'de 1 ödül; e-devlette 1 ödül ve en iyi web sitesinde 1 ödül olmak üzere toplam 5 ödül verilmiştir.

Avrupa e-Devlet Ödülü; Finale kalan projeler arasından UYAP SMS Bilgi Sistemi Halk ödülü kategorisinde birinciliği kazanmıştır

Bilişim Kurultayı Ödülleri; Adalet Bakanlığı, UYAP projesi ile TBD Bilişim 09 Kamu Uygulama Ödülü'ne layık görülmüş. Ayrıca Adalet Bakanlığı bu yarışmada Uzaktan Eğitim Uygulaması ile "e-eğitim kategori birincisi" ödülüne, Uzaktan Eğitim Web Sitesi ile de "en iyi web sitesi kategori birincisi" ödülünü layık görülmüştür.

En Çevreci Proje ve Teşebbüsler Yarışması; UYAP, Oracle tarafından düzenlenen en çevreci proje ve teşebbüsler yarışmasında ödül kazanan 15 proje arasına girmiştir.

Seçkin (Laureate) Proje Ödülü; Dünya çapında üstün başarıya ulaşmış yenilikçi bilişim projelerinin ödüllendirildiği Bilgisayar Dünyası Onur Programında (The Computer World Honors Program) "Seçkin (Laureate)" onuruna layık görülerek altın madalya alan UYAP, 21. Yüzyıl başarı ödülleri e-devlet alanında dünya çapında başarılı projeler arasında finale kalan en iyi beş proje içerisinde tek e-adalet projesi olma başarısını göstermiştir.

Adaletin Kristal Terazisi (The Prize "Crystal Scales of Justice) Ödülü; Avrupa Birliği Komisyonu ve Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen bu ödülde jüri üyeleri 02 Ekim 2008 tarihinde Brüksel'de toplanarak Avrupa hukuk açısından 38 proje arasından 4 projeyi finale taşımış ve birinciliğe aday olarak seçmiştir Birincilik ödülü "Basit Konularda Arabuluculuk Projesi" ile İngiltere'ye (Birleşik Krallığa) verilmiştir. Adalet Bakanlığı tarafından yürütülen UYAP, finale kalan diğer iki proje ile beraber ikinciliği paylaşarak jüri özel ödülünü almıştır.

2008 eTR Büyük Ödülü; 2008 yılında bu ödülü Adalet Bakanlığı, UYAP, kamudan vatandaşa e-hizmetler kategorisinde UYAP SMS Bilgi Sistemi ile birinci olarak kazanmıştır.

2005 eTR Büyük Ödülü; 2003 yılından bu yana verilen eTR Büyük Ödülü 2004 yılında olduğu gibi 2005 yılında Adalet Bakanlığı, Mobese Projesi ile İstanbul Emniyet Müdürlüğü (Valiliği) ile paylaşmıştır.

2004 eTR Büyük Ödülü; Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Bilişim Vakfı (TBV)'nin, düzenledikleri "eTR Ödülleri" töreninde büyük ödül, Adalet Bakanlığı'nın Ulusal Yargı Ağı Projesi'ne (UYAP) verildi. (Adalet Bakanlığı, UYAP Ödülleri)

III. UYAP BİLİŞİM SİSTEMİ – TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ VE TÜRK YARGI SİSTEMİ ÜÇGENİ

A. TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN TÜRK YARGI SİSTEMİNDE UYGULANMASININ GEREKLİLİĞİ

Özellikle teknolojik, sosyal ve politik yönden çok hızlı değiştiği ve küreselleşme sonucu rekabet olgusunun arttığı bir ortamda var olmanın zor olduğu belirtilmişti. Kurumun böyle bir ortamda başarılı olabilmesinin tek şartı toplam kalite yönetimi anlayışının uygulanmasıdır. Toplam kalite yönetimi bir kuruluşun tüm faaliyetlerinde kaliteyi sağlamayı amaçlar ve böylece her aşamada oluşması söz konusu hataları önler.

Günümüzde yargı istenilen düzeyde işlememektedir. Kişiler haklarını alabilmek adına hukuk dışı yollara başvurmakta ve hak alma adına suç işleyebilmektedirler. Hukuk düzeninin istenilen seviyeye kavuşturulabilmesi, vatandaş güvenirliliğini tekrar sağlayabilmesi için yeni bir anlayışa, toplam kalite yönetimi felsefesinin hukuk düzeninde de uygulanmasına ihtiyaç vardır. Toplam kalite yönetimi felsefesinin uygulanmasıyla, tüm iş süreçleri gözden geçirilerek, gecikmeye neden olan unsurlar tespit edilip giderilecektir.

B.TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ ÇERÇEVESİNDE UYAP BİLİŞİM SİSTEMİ

1.Personel ve Vatandaş Odaklı Olma

Adalet hizmetlerinde görev alan personelin ve hizmeti alan vatandaşın memnuniyetinin sağlanması her iki kesiminde beklentilerinin karşılanması ile gerçekleşmektedir. Burada yargı hizmetini veren personel iç müşteri olarak anılmakta iken bu hizmeti alan vatandaş ise dış müşteridir. UYAP Bilişim Sistemi vatandaş ve personel portalları ile ayrı ayrı hizmet sunmakta ve özellikle vatandaş portalı ile dış müşterinin adliyeye gelerek zaman ve para kaybını engelleyerek internet ağının bulunduğu herhangi bir yerden dosyası hakkında bilgi edinebilmesini sağlamaktadır.

2. Sürekli Geliştirme

Sürekli geliştirme anlayışında, kalite düzeyinin tespit edilmesinin ardından bu düzeyin korunması değil sürekli iyileştirilmesi, geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, problemleri alanlara yapılan müdahalelerin ve ortaya çıkan ya da çıkması beklenen yeni kalite düzeyinin eski standart ve kriterlere göre tespitinin ardından mevcut standart ve kriterlerin gözden geçirilerek yeni kalite düzeyine göre daha da geliştirilerek yeniden belirlenmesi gerekmektedir. Böylelikle sürekli olarak hizmetin kalitesi geliştirilebilecektir.(Yaş, 2009:138)

UYAP Bilişim Sistemi bu kapsamda sürekli olarak aşama kaydetmektedir. Bu aşamalar UYAP-I, UYAP-II, UYAP II A, UYAP II B, UYAP II C, UYAP II D, UYAP II E ve UYAP II F'dir.

Ayrıca UYAP uygulamalarını iyileştirme ve mevzuat değişikliklerini yazılıma yansıtma, kullanıcılardan gelen hata ve öneri taleplerini değerlendirme

ve buna göre yazılımda gerekli değişiklik çalışmaları kesintisiz Hata Takip Sistemi (HTS) üzerinden sürdürülmektedir. Böylece UYAP uygulamaları her geçen gün daha kusursuz ve daha kullanıcı dostu haline getirilmektedir. UYAP kapsamında diğer kamu kurum ve kuruluşlarının bilgi sistemleriyle entegrasyon çalışmalarına devam etmektedir.

Buna ek olarak UYAP'a yeni fonksiyonlar eklenmesi, dış kurumların bilgi sistemleriyle entegrasyonların ve uygulama yazılımlarının her geçen gün daha da geliştirilmesi, kullanıcı dostu haline getirilmesi çalışmalarına aralıksız hızla devam edilirken diğer taraftan iletişim alt yapısı ve sistem merkezi her geçen gün daha da güçlendirilmiş, Adalet Bakanlığı tarafından teşkilatı ile adli ve idari yargı birimlerinin bilgisayar, yazıcı ve tarayıcı gibi ihtiyaçları büyük oranda giderilmiştir.

Program aşamasında ise eksik görülen yönler tespit edildikten sonra genelde mesai saatleri dışında ve hafta sonları UYAP güncelleme işlemleri yapılarak hem güvenlik açısından gelişme kaydetmekte hem de kullanıcı ekranını sadeleştirerek personel memnuniyetini sağlamaktadır. Ortaya çıkış aşamasında UYAP I ile sadece Adalet Bakanlığı'nın merkez birimlerinin otomasyonunu sağlayan UYAP Bilişim Sistemi günümüzde internet ortamında herkesin hizmetinde bulunmaktadır.

3. Sıfır Hata

TKY'nin temelinde hataları ayıklamak yerine hata yapmamak yaklaşımı yatmaktadır. Sıfır hata, genel bir anlatımla planlamanın doğru yapılması olarak özetlenebilmektedir. Her yönü ile düşünülmüş, kapsamlı titiz bir planlama çalışması ile sonradan oluşabilecek hataların çok büyük bir kısmı ortadan kaldırılabilmektedir. Tüm hata kaynaklarını öngörmek mümkün değilse de, mümkün sürprizlere önceden hazırlanmak, tamamen hazırlıksız yakalanmaya kıyasla büyük avantaj sağlamaktadır. (Kıngır, 2006:64-65)

Bu çerçevede, UYAP Bilişim Sistemi verilen yargı hizmetinin kalitesini arttırmakta, hizmetin maliyetlerini sistematik olarak azaltmakta ve özellikle geçmiş yıllara oranla meydana gelen hataların kısa sürede saptanmasını ve düzeltilmesini ve böylelikle sıfır hataya ulaşılabilmesini sağlamaktadır.

4. Sürekli Eğitim

Eğitim, kaliteli hizmet sunmak üzere yeterli bilgi ve beceri sahibi personel yetiştirmek için gerekli en önemli fonksiyon olmaktadır. Hizmet sunum standartlarını ve ilkelerini öğretmek bir eğitim programının en önemli amacı olmakta; tüm personelin, kendilerine verilen görevleri doğru ve etkili şekilde yürütebilmeleri için yeterli şekilde eğitilmeleri gerekmektedir.(Dervişoğlu ve Köseli, 1994:153-154)

UYAP Bilişim Sistemi çerçevesinde uzman kullanıcı eğitimleri, teknik ofis eğitimleri, genel eğitimler ve uzaktan eğitimler olmak üzere sürekli olarak eğitim verilmektedir. Bunlara değinecek olursak;

Uzman Kullanıcı Eğitimleri: UYAP kapsamında, geliştirilen uygulama yazılımını kullanabilmeleri, kendi fonksiyonel işlemlerini sistem üzerinden gerçekleştirebilmelerinde birimlerine destek olmaları amacıyla, mesleki bilgisi yeterli ve normal seviyede bilgisayar kullanabilen personel arasından seçilen personele Ankara’da uzman kullanıcı eğitimleri verilmiştir

Teknik Ofis Eğitimleri: Teknik ofis görevlisi olarak görev yapabileceği tespit edilen kişilerin, dağıtılan donanım ve kurulan networkün bakım ve idamesini yapabilmeleri, arızalara gerekli müdahalelerde bulunabilmeleri, teknik bilgi ve pratiklerini geliştirmeleri ve ihtiyaç halinde Adalet Bakanlığı Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı ile gerekli koordinasyonu sağlayabilmeleri için teknik ofis eğitimi verilmiştir.

Genel Eğitimler; 2000 yılından beri hâkim ve savcı adaylarına, 2005 yılından beri Ankara Üniversitesi Adalet Meslek Yüksek Okulu öğrencilerine, 2006 yılından beri İstanbul Üniversitesi Adalet Meslek Yüksek Okulu öğrencilerine temel bilgisayar ve UYAP dersleri verilmektedir.

Uzaktan Eğitim; UYAP’ın kullanılması sırasında ortaya çıkan eğitim ihtiyacının karşılanması, kullanıcıların zaman ve mekân sınırı olmaksızın, her an ihtiyaç duydukları eğitimi alabilmelerinin sağlanması amacıyla UYAP uygulamalarının kullanımını sesli, görüntülü ve uygulamalı olarak anlatan uzaktan eğitim yönetim sistemi hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. (Adalet Bakanlığı, UYAP Eğitimleri)

5. Kurumsal İletişim

İletişim, düşünce ve duyguların bir kimseden başka birine geçme süreci olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde iletişim, sadece bilgi aktarımı olarak değil insanların birbirlerini daha iyi anlayarak yakınlaşmalarını sağlayan bir uygulamalar bütünü olarak değerlendirilmektedir. Amaçları ve yapıları ne olursa olsun, toplumsal yapının bir parçası olan kuruluşlar da yaşamlarını içte ve dışta kurulan bir ilişkiler düzeni içinde sürdürmekte ve etkili bir iletişim politikasına ihtiyaç duymaktadırlar. (Tabak, 1998:189-190)

UYAP Bilişim Sistem kapsamında kullanıcılara sunulan e-posta hizmeti ile kullanıcılar aralarında mail grubu oluşturabilirler. Bu sayede kişiler arasında bilgi aktarımı gerçekleşir ve iletişim yaygınlaşır. Ayrıca serbest kürsü olarak adlandırılan tartışma platformu ile sorunlara en kısa sürede cevap bulunmasının yanı sıra aynı görevi icra etmekte olan kişilerin birbirlerini daha iyi anlayarak yakınlaşmalarını sağlar. Bu da takım olma bilincini kurum içerisindeki kişilere açılır.

6. İş Yükünün ve Sorumluluğun Azaltılması

UYAP Bilişim Sistemi kapsamının öncelikli hedefi yargı çalışanlarının yoğun iş temposu altında kaldıkları iş yükünü azaltmak ve büyük sorumluluk altında bulunan yargı personellerinin bu sorumluluklarını azaltmaktır. En basitinden ele alacak olursak soruşturma/kovuşturma dosyasının taranarak

UYAP Bilişim Sistemi içerisine kaydedilmesi ile dosya muhafaza altına alınmış olur. Fiziki olarak bulunan soruşturma/kovuşturma dosyasının başına gelebilecek her türlü tehlike artık yargı personeli için bir risk unsuru oluşturmamaktadır. Çünkü dosyanın bir sureti UYAP Bilişim Sistemi programı içerisinde taranmış bir vaziyette muhafaza edilmekte bir anlamda yedeklenmektedir.

Ayrıca UYAP'ın faydalarından birisi olan hız sayesinde gelen dosya sayısının çıkan dosya sayısına oranı gün geçtikçe azalmaktadır. Örneğin, Erzurum Cumhuriyet Başsavcılığı'nın UYAP Bilişim Sistemi işletimi geçiş öncesinde ve geçtikten sonra dosya sayıları aşağıdaki gibidir.

ERZURUM CUMHURİYET BAŞSAVCILIĞI YILLIK İŞ CETVELİ

Tablo 3: Erzurum Cumhuriyet Başsavcılığı Yıllık İş Cetveli

YIL	DEVİR	GELEN	TOPLAM	ÇIKAN	KALAN
2004	4658	11737	16395	8901	7494
2005	7504	11484	18988	9552	9436
2006	4163	3597	7760	-	7760
2007	7760	8743	16503	1620	14883
2008	14883	15150	30033	15466	14567
2009	14567	16869	31436	18017	13419
2010	13419	16107	29526	17603	11923
2011	11923	15074	26997	15569	11428
2012	11428	16249	27677	15039	11810

(İstatistiki veriler Erzurum Cumhuriyet Başsavcılığı'nın izni doğrultusunda alınmıştır.)

Erzurum Cumhuriyet Başsavcılığı'na ilişkin yıllık iş cetvellerinden elde edilen tablonun incelenmesinde 2007 yılına kadar verilerin oldukça az bir seyir izlediği ve ayrıca veriler arasında yer yer tutarsızlığın mevcudiyeti göze çarpmaktadır. 24/09/2007 tarihinde UYAP Bilişim Sisteminin Erzurum Adliyesinde işleme geçmesinden sonra özellikle 2008 yılından itibaren iş cetvellerinin tutarlı olduğu ve iş yükünün artmasına rağmen daha fazla dosya çıkarıldığı görülmektedir.

Dosya sayısında artış olmasına rağmen UYAP Bilişim Sistemi sayesinde yapılan işlemlerin yapılma sürelerinde meydana gelen azalma ile doğru orantılı olarak personelin iş sorumluluğu da azalmaktadır. Dosya sayımı sırasında meydana gelecek bir aksaklığın çözümü için UYAP öncesinde bütün adli dosyaların taranması gerekirken UYAP sonrasında dosyanın safahat görünümünden rahatlıkla dosyanın nerede olduğu bulunabilir. Bu da sorumluluk azaltıcı diğer bir nedendir

7. Ödül ve Teşvik

Çalışan ve üreten kişilerin ödüllendirilmesi ve işlerinde daha başarılı olmaları için teşvik edilmeleri toplam kalite yönetimi anlayışında üzerinde durulan bir konudur. Kamu sektöründe toplam kalite yönetimi anlayışının başarıyla yerine getirilebilmesi için organizasyon çalışanlarının bir bütün halinde kaliteyi amaç olarak görmeleri gerekir. Bu nedenle kalite amacına ulaşmak için kişilere fırsat verilmeli ve başarı ödüllendirilmelidir. Özel sektörde tam anlamıyla kendisine yer edinen ödül ve teşvik akımı kamu sektöründe pek nadir (özellikle emniyet birimlerinde) uygulanmaktadır. Oysaki UYAP Bilişim Sistemi sayesinde çalışanların çalışmaları kontrol altında tutulmaktadır. Bu kontrol altındaki verilerin değerlendirilmesi ile ödül ve teşvik sistemi uygulanabilir.

SONUÇ

Yargı hizmetinin en önemli unsuru, adalet ilkesinin geciktirilmeden ihtiyaç duyan kişiye verilmesidir. Bu sebeple kalite uygulamalarının önemi yargı hizmetinde mecburi bir boyuta sahiptir. Kalite bilincinin artmasıyla birlikte işletmeler, Toplam Kalite Yönetimi anlayışını benimsemeye başlamışlardır. Bu anlayışını benimseyen işletmeler, hedefleri gerçekleştiren, ölçen ve sürekli geliştiren bir kalite sistemine sahiptirler.

UYAP Bilişim Sisteminin adli işlemlerde yarattığı olumlu faydalar, ülke geneli boyunca yaygın olması, e-adalet ve e-imza alt yapısını taşıması ülkemizi Avrupa ülkeleri dâhil olmak üzere elektronik ortamı kullanma bakımından en ileri ülkelerden biri yapmıştır. Başta Hollanda ve Amerika olmak üzere çoğu ülkeler UYAP Bilişim Sistemini örnek göstererek “benzer bir projenin birlik üyesi ülkelerde de uygulanması önerisinde” bulunmuştur.

Çağdaş medeniyetler seviyesine çıkma ideali doğrultusunda UYAP Bilişim Sisteminin Türk Yargı Sistemine yaptığı katkılar gözardı edilemez. UYAP Bilişim Sistemi sayesinde yargıda zaman kaybının önüne geçilerek adli işlerin ihtiyaç duyulan anda kişilere ulaştırılması sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

1) Kitaplar

HALİS, Muhlis (2008), Toplam Kalite Yönetimi, Sakarya Yayıncılık, Sakarya
KINGIR, Said (2006), Toplam Kalite Yönetimi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
KOVANCI, Ahmet (1999), Toplam Kalite Yönetimi Fakat Nasıl?, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul

ŞİMŞEK, Muhittin (2001), Toplam Kalite Yönetimi, Alfa Yayınları, İstanbul

TABAK, Ruhi Selçuk (1998), Kurumsal İletişim, Sağlık Hizmetleri El Kitabı

2) Dergiler

HAMURCU, Erol (2009), “Kağıtsız Ortam ve Ağaç Tasarrufu”, [Elektronik Versiyon], UYAP Bilişim Dergisi.2, 20-22.

KANMAZ, Ahmet (2009), “UYAP Marka Olarak Tescil Edildi”, [Elektronik Versiyon], UYAP Bilişim Dergisi.5, 13-16

.....
YILDIZ Gültekin ve Kadir ARDIÇ (1999), “Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi”, Standart Dergisi, s.75

3) Yazarı Belli Olmayan Resmi, Özel Yayınlar, Raporlar vb.

Milli Eğitim Bakanlığı (2011), “Adalet, Ulusal Yargı Ağı”. Ankara

4) Sempozyum

AKIN DERVİŞOĞLU Ayşe; Arzu KÖSELİ (1994), “Sağlık Hizmetlerinde Teknik Eğitim, Sağlık Hizmetlerinde Değişen Anlayış ve Politikalar Sempozyumu” Edt: Mithat Çoruh, Ankara: Haberal Eğitim Vakfı.

4) Tezler

ÇANKAYA Hilal Pınar (2007), “Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Bir Uygulama Örneği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YAŞ, Sedef Zeyrekli (2009), “Toplam Kalite Yönetimi Anlayışının Sağlık Sektöründe Uygulanması” (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5) İnternet Kaynakları

Adalet Bakanlığı (2012), “Bilirkişi Portalı Eğitimi”, İnternet Adresi:

<http://www.bilirkisi.uyap.gov.tr/bilirkisiportal/index.html> Erişim Tarihi: 30.12.2012.

Adalet Bakanlığı (2012), “Uyap İşletim Haritası”, İnternet Adresi:

<http://www.uyap.gov.tr/destek/harita/isletimhrt/islbilgi/erzurum.html> Erişim Tarihi: 21.12.2012.

Adalet Bakanlığı (2012), “UYAP SMS Bilgi Sistemi” İnternet Adresi:

www.sms.uyap.gov.tr/118.html Erişim Tarihi: 21.12.2012.

Adalet Bakanlığı (2012), ” UYAP Ödülleri”, İnternet Adresi:

<http://www.uyap.gov.tr/tanitim/odulkalite.html> Erişim Tarihi: 23.12.2012.

Adalet Bakanlığı (2012), “UYAP Eğitimleri” İnternet Adresi:

<http://www.uyap.gov.tr/tanitim/egitim.html> Erişim Tarihi: 23.12.2012.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN BİNGÖL EKONOMİSİNE KATKISI

The Contribution of Students in Bingöl University to the Economy of Bingöl City

Halim TATLI*

ÖZET

Üniversitelerin, toplumun ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağını yetiştirmek, toplumun sosyal ve kültürel gelişimini desteklemek, bilimsel araştırma yapmak ve bilimsel araştırmanın sonuçlarını toplumla paylaşmak gibi fonksiyonları bulunmaktadır. Bu fonksiyonların yanında bulunduğu yörenin ekonomisine doğrudan ve dolaylı önemli ekonomik katkılar sağlamaktadırlar. Bu araştırmanın amacı, Bingöl Üniversitesinde öğrenim gören önlisans ve lisans öğrencilerinin il ekonomisine katkısını araştırmaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için Aralık 2013-Ocak 2014 tarihleri arasında 600 öğrenciye anket uygulanmıştır. Uygulanan anketlerden elde edilen veriler kullanılarak, öğrenci harcamalarının il ekonomisine katkısı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada üniversite öğrencilerinin bir ayda ortalama 436,40 TL harcama yaptıkları tespit edilmiş ve bu veriden hareketle Bingöl Üniversitesinde eğitim gören 8553 öğrencinin, toplamda il ekonomisine yaklaşık bir ayda 3.732.529,20 TL ve bir yılda 29.860.233,60 TL katkı sağladıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bingöl İli, ekonomik katkı, Bingöl Üniversitesi

ABSTRACT

Universities have to carry out such functions as to train qualified human resources which society needs, to promote social and cultural development of society, do scientific research, and inform the public of the results of scientific research and inform the public of the results of scientific research. Besides this function, they directly and indirectly economic contribute to the region's economy. The purpose of this study, investigate the contribution of associate and undergraduate students studying at the University of Bingöl to the province's economy . To accomplish this aim survey were applied to 600 students between December 2013-January 2014. Using the data obtained from the questionnaires applied, student expenditures was tried to determine contribution to the economy of the province. In the research, university students were found to spend an average of 436,40 TL per month which follows that, 8553 students studying at the University of Bingöl have been found to contribute about 3.732.529,20 TL a month and 29.860.233,60 TL a year to the province's economy in total.

Keywords: Bingöl City, economic contribution, Bingöl University

---

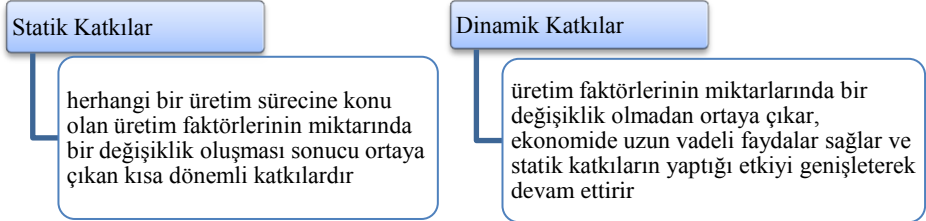
*Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü, htatli@bingol.edu.tr

1. GİRİŞ

Üniversite bilim hakkında tartışmaların yapıldığı, bilimsel bilginin elde edildiği, bilimsel araştırma ve bulguları ile toplumsal olgulara yön veren ortamlardır. Toplumun ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağını yetiştirmek, bilimsel araştırma yapmak, bilimsel araştırmanın sonuçları toplumla paylaşmak ve sosyal ve kültürel gelişimi desteklemek gibi fonksiyonları bulunmaktadır. Bu fonksiyonların yanında bulunduğu yerin ekonomisine doğrudan ve dolaylı olarak katkılar sağlamaktadır. Üniversiteler genel bütçe ve döner sermaye gelirleri ile öğrenci ve personel harcamalarını yaparak buldukları ilin ekonomisine katkı sağlamaktadırlar. Ayrıca üniversitede okuyan öğrenciler devletten aldıkları bursları ve ailelerinden aldıkları harçlık gelirini masraflarını karşılamak için bulduklarını ilde harcamaktadırlar. Yapılan bir çok uygulamalı çalışmada öğrencilerin marjinal tüketim eğiliminin yüksek olduğunu ve bu nedenle elde ettikleri gelirin büyük bir kısmını harcadıkları saptanmıştır¹. Üniversiteler, bulunduğu ile sağladıkları ekonomik katkıların yanında, beşeri, kültürel ve sosyal sermayenin gelişimi, bilgiye kolay erişimi, mesleki eğitimin teşvik edilmesini, kültürel ve sportif faaliyetlerin kalitesinin artırılması ve hibe ve kredi sağlayan kurumlardaki kaynakların ile aktarılmasını sağlayan önemli kurumlardır.

Nitelikli insan kaynağı bir yörenin sosyoekonomik yönden gelişimde önemli bir etkiye sahiptir. Üniversiteler bulunduğu yörede eğitime katılım oranını arttırarak insan kaynağının kalitesini artırabilir.

Literatürde üniversitelerin kuruldukları yerin ekonomisine temel olarak iki tür katkıda bulunduğunu belirtmiş ve katkıları statik ve dinamik katkılar olarak ikiye ayırmıştır². Bu katkılar Şekil 1 ile gösterilebilir.

Şekil 1: Üniversitelerin yerel ekonomiye yaptığı katkılar

1 Recep, Tarı, Şadan, Çalışkan, ve Bayraktar, Yüksel, “Kocaeli Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir ve Tüketim İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:11, Sayı: 1, 2006, s.173.; Fehim Bakır, İsmail Şentürk, Hümeysra Sadaklıoğlu, Emre Aslan ve Bilge Sevim, Aytekin Üniversite öğrencileri gelir ve harcama eğilimler araştırması 2007-2008, *TÜBİTAK PROJE NO: 106K309*, Tokat 2009, s. 227

2 H. Nur Görkemli, “Selçuk Üniversitesi’nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:22, 2009, s. 173; Hatice Erkekoğlu, “Bölge Üniversitelerinin Yerel Ekonomiye Katkıları: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16, 2000, 211-230; Selçuk Gökalp N. ve Selim Başar, “Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı”, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2012. ss. 89-106

Üniversitenin kurulması ile birlikte üniversite tarafından yapılan harcamalar, istihdam edilen personel ve yapılan her türlü ödeme, üniversitelerin kendi personeli dışındaki kişilere, kurum ve kuruluşlara yaptığı ödemeler ve üniversite sayesinde yapılan tüm harcamaların meydana getirdiği pozitif dışsallıklar statik katkıya örnek verilebilir³.

Üniversite bünyesinde yapılan her türlü eğitim, sürekli eğitim merkezleri tarafından yöre halkına yönelik yapılan sertifika programları vasıtasıyla tüm sektörlerde ileride sağlayacağı verim artışı üniversitenin bulunduğu yerin ekonomisi üzerindeki dinamik katkısına örnek verilebilir⁴.

Bingöl Üniversitesinin, Bingöl il ekonomisi üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada; Bingöl Üniversitesinde uygulanan anket çalışmasıyla öğrenci profili ortaya konulmuş ve anketin sonucunda elde edilen veriler ile öğrencilerin Bingöl İl ekonomisine olan katkısı incelenmiştir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Üniversitelerin İl ekonomisine olan katkıları hakkında literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir

Atik (1999), tarafından Erciyes Üniversitesinde yaptığı çalışmada üniversitenin ekonomik etkilerini, dolaylı, dolaysız ve uyarılmış katkılar olarak sınıflandırılmıştır. Çalışma sonucunda Erciyes Üniversitesi'nin 1997-1998 eğitim öğretim yılında Kayseri, Nevşehir ve Yozgat üç kampüslerinde toplam 7.675 kişiye istihdam sağladığı ve bunun sonucunda ekonomiye direkt ve dolaylı etkiler toplamı olarak 13.706 TL (13.706.000.000 TL) katkı sağladığı tespit edilmiştir⁵.

Görkemli (2009)'in, Selçuk Üniversitesi'nin Konya İli ekonomisine etkilerini incelemek amacıyla yaptığı çalışmada 1000 öğrenci üzerine anket uygulanmıştır. Bu çalışmada Selçuk Üniversitesi'nin Konya ekonomisine olan etkileri; direkt, dolaylı ve uyarılmış olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre, Selçuk Üniversitesi, 2002-2003 öğretim yılında 4.205 kişiye direkt istihdam imkânı sağlamış ve 41.069.000TL direkt gelir yaratmıştır. Selçuk Üniversitesi'nin 2003 yılında öğrenci harcamaları yoluyla sağladığı dolaylı gelir etkisi 182.964.387 TL olduğu bulunmuştur.⁶

Dalgar, Tunç ve Kaya (2009), tarafından Burdur ili Bucak ilçesinde yapılan çalışma sonucunda 2008-2009 öğrenim yılında Bucak ilçesinde bulunan yükseköğretim kurumlarının ilçe ekonomisine; yaklaşık olarak istihdam boyutunda 372 kişi, ekonomik boyutta ise 45 bin TL'lik bir katkı sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca üniversitenin ekonomik katkısı için çarpan katsayısı hesaplanmıştır. Çalışmanın sonucunda bir öğrencinin ayda ortalama 468,05 TL

---

3 H. Nur Görkemli, s. 176.

4 H. Nur Görkemli, s. 181.

5 Hayriye Atik, "Üniversitelerin Yerel Ekonomiye Katkıları: Teori ve Erciyes Üniversitesi Üzerine Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İ.L.B.F. Dergisi*, Sayı:15, 2009, ss. 99-109.

6H. Nur Görkemli., s. 173.

harcama yaptığı saptamasından hareketle, ilçede bulunan öğrencilerin toplamda aylık bazda 1.834.756 TL, yıllık bazda ise 14.678.048 TL'lik bir harcama gerçekleştirdiği sonucu tespit edilmiştir⁷.

Yıldız (2010)'ın, Kırklareli Üniversitesi Babaeski Meslek Yüksekokulu'nda eğitim gören 404 öğrenci üzerinde yaptığı çalışma sonucuna göre; öğrencilerin toplamda aylık 221.000 TL harcama yaparak ilçe ekonomisine katkıda buldukları ve bu harcamalarda en yüksek payı 88.000.-TL ile barınma harcamaları alırken, ikinci sırada 35.000.-TL ile gıda harcamaları geldiği tespit edilmiştir.⁸

Çalışkan (2010), Uşak Üniversitesi öğrencilerinin il ekonomisine olan katkılarını tespit etmek için yaptığı çalışmada 462 öğrenciye anket uygulanmış ve elde edilen veriler ile analiz yapılmıştır. Çalışma sonucunda Uşak Üniversitesi'nde öğrenim gören bir öğrencinin aylık ortalama harcaması yaklaşık 560 TL olarak bulunmuştur. Ayrıca kızların aylık ortalama harcaması yaklaşık 539 TL, erkeklerinki ise 593 TL olduğu belirtilmiştir. Öğrenci harcamalarının Uşak ekonomisine toplam katkısı yıllık 50.000.000 TL'yi aştığı ifade edilmiştir.⁹

Yaylalı, Özer ve Dilek (2011) Selçuk Üniversitesi Seydişehir Meslek Yüksek Okulu öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada anakitleden belirlenen örnekleme 564 anket uygulamış ve elde ettiği veriler ile yapılan analize göre bir öğrencinin aylık geliri 330 TL, aylık harcaması ise 315 TL olarak belirtilmiştir. Harcama Gruplarının %32'sini gıda ve %26'sını barınmanın oluşturduğu belirtilmiş ve okulun ilçe ekonomisine yaklaşık 467 bin TL katkısı olduğu saptanmıştır.¹⁰

Patır, Güven, Başar ve Yüksel (2012), tarafında Bingöl halkının üniversite algısını tespit etmek amacıyla yapılan çalışmada kolay örnekleme yöntemiyle 3.175 kişiye anket uygulanarak veri toplanmıştır. Çalışmaya katılanların %81'inin üniversitenin Bingöl'deki istihdama olumlu yönde etkilediği, %82'sinin üniversite öğrencilerinin şehre ekonomik katkısının olduğu, %55'inin şehir esnafına ekonomik katkısının olduğu görüşüne sahip

---

7 Hüseyin Dalgıç, Hakan Tunç ve Murat Kaya, "Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü ve Bucak Örneği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1 Sayı: 1, 2009, ss. 39-50

8 Emel, Yıldız, "Meslek Yüksekokullarının Yerel Ekonomiye Katkıları: Babaeski Meslek Yüksekokulu Örneği", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, Cilt 12, Sayı 2, ss. 87-102

9 Şadan, Çalışkan, "Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Kent Ekonomisine Katkısı (Uşak Üniversitesi Örneği)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış, 2010, 9(31), 169-179. <http://www.esosder.org/dergi/31169-179.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.02.2014).

10 Muammer Yaylalı, Hüseyin Özer ve Önder Dilek, "Selçuk Üniversitesi Seydişehir Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisi ve Meslek Yüksekokulunun İlçe Ekonomisine Katkısı", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2011, ss.1-13.

oldukları belirlenmiştir.¹¹

Selçuk ve Başar (2012), Kafkas Üniversitesi öğrencilerinin harcamalarının Kars ili ekonomisine etkilerini tespit etmek amacıyla yaptıkları çalışmalarında üniversite öğrencilerinin bir ayda ortalama 549,63 TL harcama yaptıkları ve bu veriden hareketle Kafkas Üniversitesi Yerleşkesinde eğitim gören 12.500 öğrencinin, ilde sekiz ay buldukları varsayımıyla, toplamda il ekonomisine yaklaşık bir yılda 54.9 Milyon TL katkı sağladıkları tespit edilmiştir. Ayrıca en çok harcama yapılan kalem %21,23 oranıyla barınma harcamaları, en az harcama yapılan kalem ise %3,67 oranıyla haberleşme harcamaları olduğu bulunmuştur.¹²

Yayar ve Demir (2013), tarafından Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne bağlı yükseköğretim kurumlarının Tokat İli ekonomisine olan katkısını belirlemek için yapılan çalışma, Gaziosmanpaşa Üniversitesi öğrencileri, personeli ve bölge işletmeleri kapsamaktadır. Veriler Mayıs 2012 de anket yoluyla toplanmış ve bu veriler ile yüzde analizleri ve aritmetik ortalamalar hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda bir öğrencinin 2012 Mart ayı itibariyle aylık geliri 646,97 TL olarak bulunmuştur. Üniversitede öğrenim gören 20.659 öğrencinin toplam aylık gelirinin de 13.365.753 TL olduğu ve bu tutarın yaklaşık 11.821.493 TL'si il içinde ve 1.544.260 TL'si il dışında harcandığı belirtilmiştir.¹³

3. METODOLOJİ

Çalışmanın veri seti 2013-2014 eğitim-öğretim yılı itibariyle Bingöl Üniversitesinde ön lisans ve lisans programlarında öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrenim gören toplam öğrenci sayısı 8553 olup bu öğrencilerin 3730'u kız ve 4823'ü ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır (Tablo1).

Tablo 1: Öğrencilerin Programlar ve Cinsiyet İtibariyle Dağılımı

Program	Erkek	Kız	Toplam
Ön lisans	2158	1341	3499
Lisans	2665	2389	5054
Toplam Öğrenci Sayısı	4823	3730	8553

Kaynak: Bingöl Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı

Çalışmada kullanılan veri seti, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Bingöl

11 Sait Patır, Mehmet Güven, Enes Emre Başar ve Selman Yüksel., “Bingöl Halkının Üniversite Algısının Araştırılması”, 2012, <http://www.bingol.edu.tr/media/52185/bingol-halkinin-universite-algilaması.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.02.2014).

12 Gökalp N. Selçuk ve Selim Başar, “Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı”, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2012. ss. 89-106

13 Rüştü Yayar ve Derya Demir, “Gaziosmanpaşa Üniversitesinin Tokat İli Ekonomisine Etkisi”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Yıl:5, Sayı 8, Mayıs 2013, ss. 106-122.

Üniversitesinde okuyan öğrencilere Aralık 2013-Ocak 2014 tarihleri arasında uygulanan bir anket yardımıyla elde edilen yatay kesit verilerinden oluşmaktadır. Örneklem büyüklüğünün belirlenebilmesi için

$$n = NPQZ^2 / [(N-1)d^2 + PQZ^2] \quad (1)$$

biçimindeki örnek büyüklüğünün tahmini formülünden yararlanılmıştır¹⁴. Burada; n örneklem büyüklüğü, N anakütle büyüklüğü (Bingöl Üniversitesinde kayıtlı öğrenci sayısı), P Bingöl Üniversitesinde kayıtlı öğrencileri harcama yapma olasılığı, Q Bingöl Üniversitesinde kayıtlı öğrencileri harcama yapmama olasılığı (1-P), Z % (1- α) düzeyinde Z test değeri, α Önem düzeyi, d Hata (tolerans) payıdır.

Söz konusu öğrencilerin Bingöl ekonomisine olan katkısı hakkında ön bilgi mevcut olmadığından ve mümkün olduğu kadar büyük örnekle çalışabilmek için P=Q= ½ olarak alındığı bir durumda %5 önem düzeyinde %5 hata payı ile anakütleyi temsil edecek minimum örnek büyüklüğü, bu çalışma için;

$$n = \frac{8553 * 0,5 * 0,5 * 1,96^2}{(8553 - 1) * 0,05^2 + 0,5 * 0,5 * 1,96^2} = 367,69 \cong 368$$

olarak tespit edilmiştir. Minimum örnek büyüklüğü bu şekilde belirlenmesine rağmen, temsil gücünün yüksek olması ve bazı anketlerin tutarsız ve eksik doldurulabileceği düşüncesiyle bu çalışmada 600 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anket uygulanırken her akademik birimde öğrenim gören öğrencilerin araştırma kapsamındaki toplam öğrenciler içerisindeki payı göz önünde bulundurulmuştur. Aynı zamanda paylaşım yapılırken öğrencilerin cinsiyetleri oranları da dikkate alınmıştır. Bingöl Üniversitesi 2013-2014 öğretim yılı fakültelere göre öğrenci sayıları ve uygulanan anketlerin fakülte ve cinsiyetlere göre dağılımı Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2’ye bakıldığında Bingöl Üniversitesi 2013-2014 öğretim yılı itibarıyla 4823’ü erkek ve 3730’u kız olmak üzere toplam 8553 öğrencinin 7 fakülte ve 4 yüksekokulda öğrenim gördüğü görülmektedir. Uygulanan 600 anketin 337’si erkek, 263’ü ise kız öğrencilerden oluşmaktadır. Örneklem kapsamında en fazla anket 94 erkek ve 204 kız öğrenci olmak üzere Fen Edebiyat Fakültesi öğrencilerine, en az anket ise 2 erkek ve 2 kız öğrenci olmak üzere Veteriner Fakültesi öğrencilerine uygulanmıştır.

Tablo 2:Öğrencilerin Akademik Birim ve Cinsiyetlerine Göre Sayıları ve Uygulanan Anketlerin Dağılımı

Akademik Birimler	Cinsiyete göre öğrenci sayısı		Toplam	Cinsiyete göre Uygulanan Anket sayısı		Toplam
	Erkek	Kız		Erkek	Kız	

14 Ö. Akbulut ve N. Yıldız, *İstatistik Analizlerde Temel Formüller ve Tablolar*, Aktif Yayınevi, Erzurum 1999, s. 8.

Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu	245	518	763	17	36	53
Mühendislik-Mimarlık Fakültesi	323	45	368	23	3	26
Sağlık Yüksekokulu	103	70	173	7	5	12
Ziraat Fakültesi	245	107	352	17	8	25
Veteriner Fakültesi	33	19	52	2	2	4
İlahiyat Fakültesi	205	245	450	14	17	31
Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu	1330	408	1738	93	29	122
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu	524	310	834	36	22	58
Fen-Edebiyat Fakültesi	1334	1575	2909	94	110	204
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	422	328	750	30	23	53
Genç Meslek Yüksekokulu	59	105	164	4	8	12
Toplam	4823	3730	8553	337	263	600

Kaynak: Bingöl Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı

Belirlenen örnekleme anketörler tarafından yüz yüze görüşme ile uygulanan anketlerden elde edilen veriler önce Excel'e aktarılmıştır. Daha sonra bu veriler, SPSS 16.0 programı yardımıyla frekans tabloları ile ekonomik katkı tahmin edilmiştir.

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında incelenen örneklemin özellikleri ortaya konulmakta, araştırmaya katılanların Bingöl'de yaşam maliyeti ile ilgili algıları, harcama kalıpları ve harcamalarının Bingöl ekonomisine katkısı ilgili bulgular değerlendirilmektedir.

4.1. Örneklemin Özellikleri

Araştırma kapsamına giren öğrencilerin yaşı ankette doğrudan sorulmuş daha sonra 4 gruba ayrılmıştır. Yaş grupları incelendiğinde 20 ve altı yaş grubunda olanların oranı %49,5, 20-30 yaş grubunda olanların oranı %46,7, 40 ve üzeri yaş grubunda olanların oranı %0,5'tir (Tablo3).

Tablo 3: Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımı

Yaş	Sıklık	%
20 ve altı	297	49,5
20-30	280	46,7
30-40	20	3,3
40 ve üzeri	3	0,5
TOPLAM	600	100,0

Birçok çalışmada kullanılan diğer önemli demografik faktörlerden biri olan medeni durum bu çalışma için ele alındığında, öğrencilerin 582'sinin (%97)

bekar, 18'inin (%3) evli olduğu tespit edilmiştir (Tablo 4). Öğrencilerin büyük çoğunluğu (%97) bekarıdır.

Tablo 4:Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Medeni Durumlarına Göre Dağılımı

Medeni Durum	Sıklık	%
Evli	18	3,0
Bekar	582	97,0
TOPLAM	600	100,0

Öğrencilerin öğrenim türü Tablo 5'te verilmektedir. Buna göre; katılımcıların %92,8'inin birinci öğretim, %7,2'sinin ise ikinci öğretimde eğitim gördükleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlar katılımcıların büyük çoğunluğunun birinci öğretimde eğitim gördüklerini göstermektedir.

Tablo 5: Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Öğrenim Türüne Göre Dağılımı

Öğrenim Türü	Sıklık	%
Birinci Öğretim	557	92,8
İkinci Öğretim	43	7,2
TOPLAM	600	100,0

Çalışmaya katılan öğrencilerin %91,3'ü bir işte çalışmadığını, %8,7'si ise çalıştığını ifade etmiştir (Tablo 6). Bu sonuç katılımcıların büyük çoğunluğunun (%91,3) çalışmadığını göstermektedir.

Tablo 6: Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

Çalışma Durumu	Sıklık	%
Evet	52	8,7
Hayır	548	91,3
TOPLAM	600	100,0

Katılımcıların %43,2'si burs aldığını, %56,8'i ise burs almadığını beyan etmiştir (Tablo 7). Öğrencilerin yarısından fazlası burs almamaktadır.

Tablo 7:Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Burs Alma Durumuna Göre Dağılımı

Burs alma durumu	Sıklık	%
Evet	259	43,2
Hayır	341	56,8
TOPLAM	600	100,0

Araştırma kapsamına alınan öğrencilerin %64,8'i bir sonraki ay kullanmak üzere tasarruf yaptığını, %35,2'si ise tasarruf yapmadığını beyan etmiştir (Tablo 8). Bu sonuç öğrencileri tasarruf yapma oranının düşük

olduğunu göstermektedir.

Tablo 8:Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Tasarruf Yapma Durumuna Göre Dağılımı

Tasarruf Yapma Durumu	Sıklık	%
Evet	211	35,2
Hayır	389	64,8
TOPLAM	600	100,0

Öğrencilerin Bingöl’de ikamet ettikleri yer incelendiğinde, öğrenci evinde kaldığını belirtenlerin oranı %47,5, ailesinin yanında kaldığını belirtenlerin oranı %31, kredi yurtlar kurumu öğrenci yurdunda kaldığını belirtenlerin oranı %11,3 iken, özel öğrenci yurdunda kaldığını belirtenlerin oranı ise %7,5’tir (Tablo 9).

Tablo 9:Çalışmaya Katılan Öğrencilerin Bingöl’de Barınma Yerine Göre Dağılımı

İkamet yeri	Sıklık	%
Kredi Yurtlar Kurumu Öğrenci Yurdu	68	11,3
Kendi Eviniz (Ailenizin Yanı)	186	31,0
Özel Öğrenci Yurdu	45	7,5
Öğrenci Evi	285	47,5
Akraba Yanı	16	2,7
TOPLAM	600	100,0

Öğrencilerin %69,5’i sigara kullandığını, %30,5’i ise sigara kullanmadığını beyan etmiştir (Tablo 10). Bu bulgular öğrencilerin büyük çoğunluğunun sigara kullanmadığını göstermektedir.

Tablo 10:Öğrencilerin Sigara Kullanma Durumuna Göre Dağılımı

Sigara Kullanma Durumu	Sıklık	%
Evet	183	30,5
Hayır	417	69,5
TOPLAM	600	100,0

Öğrencilerin kahvaltı yaptıkları yer incelendiğinde, kendi evinde kahvaltı yaptığını belirtenlerin oranı %51,5 (309 kişi), okul kantininde kahvaltı yaptığını belirtenlerin oranı ise %28,3 (170 kişi)’tür (Tablo 11).

Tablo 11: Öğrencilerin Kahvaltı Yapma Yerine Göre Dağılımları

Kahvaltı yapma yeri	Sıklık	%
Okul Kantini	170	28,3
Cafe	11	1,8
Lokanta	8	1,3
Kendi Eviniz	309	51,5
Yurtta	59	9,8

Diğer	22	3,7
Yapmıyor	21	3,5
TOPLAM	600	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin öğlen yemeğini, okul yemekhanesinde yediğini belirtenlerin oranı %60,3 ve okul kantininde yediğini belirtenlerin oranı %22,8 iken, cafe ve lokantada yediğini belirtenlerin oranı ise %5,5'dir (Tablo 12). Bu sonuçlar öğrencilerin yarısından fazlasının okul yemekhanesinde kahvaltı yatığını göstermektedir.

Tablo 12: Öğrencilerin öğlen yemeği yeme yerine göre dağılımları

Öğlen yemeği yeme yeri	Sıklık	%
Okul Kantini	137	22,8
Cafe	15	2,5
Lokanta	18	3,0
Okul Yemekhanesinde	362	60,3
Kendi eviniz	68	11,3
TOPLAM	600	100,0

Katılımcıların akşam yemeğini, kendi evinde yediğini belirtenlerin oranı %83,2 iken, lokantada yediğini belirtenlerin oranı ise %5,5'tir (Tablo 13). Katılımcıların büyük bir kısmı (%83,2) akşam yemeğini kendi evinde yediğini beyan etmiştir.

Tablo 13: Öğrencilerin akşam yemeği yeme yerine göre dağılımları

Akşam yemeği yeme yeri	Sıklık	%
Okul Kantini	18	3,0
Cafe	6	1,0
Lokanta	33	5,5
Okul Yemekhanesinde	30	5,0
Kendi eviniz	499	83,2
Yurtta	14	2,3
TOPLAM	600	100,0

Araştırma kapsamına giren öğrencilerin %74,8'i günlük gazete alamadığını, %25,2'si ise günlük gazete aldığını beyan etmiştir (Tablo 14). Günlük gazete okumayanların oranı oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 14: Öğrencilerin Günlük Gazete Alma Durumuna Göre Dağılımları

Gazete alma durumu	Sıklık	%
Evet	151	25,2
Hayır	449	74,8
TOPLAM	600	100,0

Araştırma kapsamına giren öğrencilerin %86,8'i herhangi bir dergiye abone olmadığını, %13,2'si ise herhangi bir dergiye abone olduğunu beyan

etmiştir (Tablo 15).

Tablo 15: Öğrencilerin Herhangi Bir Dergiye Abone Olma Durumuna Göre Dağılımları

Herhangi bir dergiye abone olma durumu	Sıklık	%
Evet	79	13,2
Hayır	521	86,8
TOPLAM	600	100,0

Katılımcıların %46,3'ünün memleketine yakınlığı nedeniyle, %8'nin yanlış tercih nedeniyle ve %7,8'inin giriş puanı buraya yetmesi nedeniyle Bingöl üniversitesini tercih ettikleri tespit edilmiştir (Tablo 16).

Tablo 16: Öğrencilerin Bingöl Üniversitesi Tercih Etme Nedenlerine Göre Dağılımı

Tercih nedeni	Sıklık	%
Memleketime yakın	278	46,3
Eğitim Kalitesi	13	2,2
Fiziki İmkanlar	4	0,7
Sosyal İmkanlar	25	4,2
Yanlış tercih	48	8,0
Ailevi nedenler	15	2,5
İstedığı bölüm burada olduğu için	23	3,8
Puanım buraya yettiği için	47	7,8
Diğer	147	24,5
Toplam	600	100,0

Çalışmaya katılan öğrencilerin %27,3'ü Bingöl Üniversitesi arkadaşlarına tavsiye edeceğini, %24,7'si Bingöl Üniversitesi arkadaşlarına kesinlikle tavsiye etmeyeceğini %21,8'i ise Bingöl Üniversitesi arkadaşlarına tavsiye etmeyeceğini beyan etmiştir (Tablo 17). Bu sonuçlar Bingöl Üniversitesi arkadaşlarına tavsiye etmeyeceğini belirtenlerin oranı yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 17: Öğrencilerin Bingöl Üniversitesi Arkadaşlarına Tavsiye Etmelerine Göre Dağılımı

Tavsiye eder misiniz	Sıklık	%
Kesinlikle tavsiye etmem	148	24,7
Tavsiye etmem	131	21,8
Kararsızım	106	17,7
Tavsiye ederim	164	27,3
Kesinlikle tavsiye ederim	51	8,5
Toplam	600	100,0

Öğrencilerin Bingöl'deki Yaşam Maliyetleriyle İlgili Algıları

Öğrencilerin Bingöl'de okumanın maliyeti ile ilgili görüşleri incelendiğinde, normal olduğunu belirtenlerin oranı %44,5, yüksek olduğunu belirtenlerin oranı %26,3 iken, düşük olduğunu belirtenlerin oranı ise %6'dır (Tablo 18). Bu sonuçlar araştırmaya katılan öğrencilerin Bingöl'de okumanın maliyetini diğer iller ile kıyaslandığında normal olduğunu belirtenlerin oranı yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 18: Öğrencilerin Bingöl'de Okuma Maliyeti ile İlgili Algıları

	Sıklık	%
Çok yüksek	128	21,3
Yüksek	158	26,3
Normal	267	44,5
Düşük	36	6,0
Çok düşük	11	1,8
TOPLAM	600	100,0

Katılımcıların Bingöl'de barınmanın maliyeti ile ilgili görüşleri incelendiğinde, yüksek olduğunu belirtenlerin oranı %34,3, çok yüksek olduğunu belirtenlerin oranı %26,3, normal olduğunu belirtenlerin oranı %29,7 iken, düşük olduğunu belirtenlerin oranı ise %3,7'dir (Tablo 19). Öğrencilerin yarısından fazlası Bingöl'de barınma maliyetini diğer iller ile kıyaslandığında yüksek olduğunu değerlendirmektedirler.

Tablo 19: Öğrencilerin Bingöl'de Barınma Maliyeti ile İlgili Algıları

	Sıklık	%
Çok yüksek	185	30,8
Yüksek	206	34,3
Normal	178	29,7
Düşük	22	3,7
Çok düşük	9	1,5
TOPLAM	600	100,0

Öğrencilerin Bingöl'de gıda fiyatları ile ilgili görüşleri incelendiğinde, yüksek olduğunu belirtenlerin oranı %37,5, çok yüksek olduğunu belirtenlerin oranı %25,8, normal olduğunu belirtenlerin oranı %34,2 iken, düşük olduğunu belirtenlerin oranı ise sadece %2,2'dir (Tablo 20). Bu sonuçlar incelendiğinde araştırmaya katılanlar Bingöl'de gıda fiyatlarını pahalı olarak değerlendirdiklerini göstermektedir.

Tablo 20: Öğrencilerin Bingöl'de Gıda Fiyatları ile İlgili Algıları

	Sıklık	%
Çok yüksek	155	25,8
Yüksek	225	37,5
Normal	205	34,2
Düşük	13	2,2

Çok düşük	2	,3
TOPLAM	600	100,0

4.2. Öğrenci Harcamalarının Ekonomik Katkısı

Ankete katılan öğrencilerin aylık toplam gelirlerinin 281.341 TL, diğer ayda harcanmak üzere ellerinde kalan para (tasarrufları) ise 19.504 TL olarak tespit edilmiştir. Öğrencilerin ortalama aylık gelirleri 468,90 TL, ortalama aylık harcamaları 436,40 TL ve ortalama aylık tasarrufları 32,51 TL olarak bulunmuştur.

Araştırma kapsamına alınan öğrencilerin yaklaşık olarak aylık 261.837 TL harcamada buldukları tespit edilmiştir. Öğrencilerin beslenme harcamaları yaklaşık olarak 95.315 TL, barınma harcamaları 74.863 TL, sigara ve alkollü içecek harcamaları 21.355 TL, kişisel bakım harcamaları 21.097 TL, ulaşım harcamaları 20.285 TL, haberleşme harcamaları 12.296 TL, eğitim-öğretim harcamaları 8.837 TL ve giyim-ayakkabı harcamaları 7.789TL'dir. Bu bulgular Bingöl üniversitenin il ekonomisine önemli bir katkı sağladığını göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin harcama gruplarının aylık ortalama gelir içindeki payları Tablo 20'de verilmiştir. Tablo 20 incelendiğinde öğrencilerin genel olarak aylık ortalama gelirlerinin büyük bir kısmını beslenme harcamalarına ayırdıkları görülmektedir. Beslenme harcamalarını sırasıyla barınma, sigara ve alkollü içecekler, kişisel bakım, ulaşım, haberleşme, eğitim-öğretim ve giyim-ayakkabı harcamaları takip etmektedir.

Tablo 21:Harcama Gruplarının Toplam Gelir İçindeki Payları

Harcama Grupları	Öğrenci Bütçesi içindeki payı (%)
Barınma	26,6
Ulaşım	7,2
Haberleşme	4,4
Beslenme	33,9
Eğitim-öğretim	3,1
Kişisel Bakım	7,5
Giyim-Ayakkabı	2,8
Sigara ve Alkollü İçecekler	7,6

Anketten elde edilen veriler ile hesaplanan her bir öğrencinin ortalama aylık harcaması (436,40 TL) ile üniversitedeki öğrenci sayısı dikkate alınarak öğrenci harcamalarının aylık ekonomik katkısı hesaplanmıştır. Bingöl Üniversitesinde eğitim gören 8.553 lisans ve ön lisans öğrencisinin ilde sekiz ay buldukları varsayılmış ve öğrenci harcamalarının yıllık toplam ekonomik katkısı tespit edilmiştir.

Buna göre; öğrenci harcamalarının aylık toplam ekonomik katkısı aşağıdaki şekilde hesaplanarak tespit edilmiştir.

$$\begin{aligned} \text{Aylık Toplam Ekonomik Katkı} &= \text{Bir aylık öğrenci harcaması} \times \text{Öğrenci Sayısı} \\ &= 436,40 \times 8553 \\ &= 3.732.529,20 \text{ TL} \end{aligned}$$

Öğrenci harcamalarının yıllık toplam ekonomik katkısı ise öğrencilerin 8 ay Bingöl'de kaldıkları dikkate alınarak aşağıdaki şekilde hesaplanarak tespit edilmiştir.

$$\begin{aligned} \text{Yıllık Toplam Ekonomik Katkı} &= \text{Aylık Toplam Ekonomik Katkı} \times \text{Öğrenci Sayısı} \\ &= 3.733.641,09 \times 8 \\ &= 29.860.233,60 \text{ TL} \end{aligned}$$

Bu araştırmanın amacı Bingöl Üniversitesi öğrencilerinin Bingöl'de yaşam maliyeti ile ilgili algıları ve toplam öğrenci harcamalarının il ekonomisine katkısını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda belirlenen 600 öğrenciye anket uygulanmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %49,5'i 20 ve altı yaş grubunda, %98'i bekarlıdır. Öğrencilerin %92,8'inin birinci öğretim okuduğu, %8,7'si bir işte çalıştığı tespit edilmiştir.

Öğrencilerin %46,3'ü memleketine yakın olduğu için Bingöl Üniversitesini tercih ettiğini belirtmiştir. Katılımcıların %46,5'i Bingöl Üniversitesini arkadaşlarına tavsiye etmeyeceğini, %35,8'i ise tavsiye edeceğini beyan etmiştir.

Öğrencilerin %47,6'sı Bingöl'de okuma maliyetinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Barınma maliyetini yüksek olduğunu belirtenlerin oranı %65,1 iken, normal olduğunu belirtenlerin oranı ise %29,7'dir. Gıda fiyatlarını diğer iller ile kıyaslandığında yüksek olduğunu belirtenlerin oranı %62,1, normal olduğunu belirtenlerin oranı %34,2'dir. Bu bulgular öğrencilerin Bingöl'ü diğer illerle kıyaslandığında genel olarak pahalı bir şehir olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Öğrencilerin Bingöl'de barınma maliyetini yüksek algılamaları özel ve devlet yurtlarının yetersizliğinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Öğrencilerin yaklaşık olarak aylık 261.837 TL harcamada buldukları tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların beslenme harcamaları yaklaşık olarak 95.315 TL, barınma harcamaları 74.863 TL, sigara ve alkollü içecek harcamaları 21.355 TL, kişisel bakım harcamaları 21.097 TL, ulaşım harcamaları 20.285 TL, haberleşme harcamaları 12.296 TL, eğitim-öğretim harcamaları 8.837 TL ve giyim-ayakkabı harcamaları 7.789 TL olarak tespit edilmiştir. Anket uygulanan katılımcıların ortalama aylık gelirleri 468,90 TL, ortalama aylık harcamaları 436,40 TL ve ortalama aylık tasarrufları 32,51 TL olarak bulunmuştur. Öğrencilerin sayısı (8.553 kişi) ve ortalama aylık harcaması (436,40 TL) dikkate alındığında bir aylık harcama toplamı yaklaşık 3.732.529,20 TL, sekiz aylık harcama toplamı ise 29.860.233,60 TL olacağı tahmin edilmektedir. Bu rakamlar Bingöl Üniversitesinde öğrenim gören ön lisans ve lisans öğrenci harcamalarının il ekonomisine önemli katkı sağladığını göstermektedir.

Yapılan bu araştırma sadece öğrenci harcamalarının analizi ve Bingöl'e ekonomik katkısını belirlemeyi hedeflemektedir. Bingöl Üniversitesinin personel

harcamaları, kurum bütçesinden yaptığı sağlık, gıda, yatırım, mal ve hizmet harcamaları Bingöl'ün ekonomisine olana katkısı daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Üniversitenin beşeri ve kültürel sermayenin gelişimine yapacağı katkıların meydana getireceği pozitif dışsallıklar dikkate alındığında üniversitenin ekonomik katkısı daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Bingöl Üniversitesinin genel olarak il ekonomisine olan katkısını tam olarak ölçmek için bundan sonra yapılacak çalışmalarda öğrenci harcamaları ile kurum bütçesinde yapılan harcamalar birlikte ele alınmalıdır. Bingöl Üniversitenin il genelinde yapacağı katkının artırılması için nüfusu büyük olan ilçelerde de üniversite birimlerinin açılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- ATİK, Hayriye, Üniversitelerin Yerel Ekonomiye Katkıları: Teori ve Erciyes Üniversitesi Üzerine Bir Uygulama, *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:15, 1999, ss. 99-109.
- ÇALIŞKAN, Şadan, “Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının Kent Ekonomisine Katkısı (Uşak Üniversitesi Örneği)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış, 9(31), ss.169-179. <http://www.esosder.org/dergi/31169-179.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.02.2014).
- DALGAR, Hüseyin, Tunç, Hakan ve Kaya, Murat, “Bölgesel Kalkınmada Yükseköğretim Kurumlarının Rolü ve Bucak Örneği”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 1 Sayı: 1, 2009, ss. 39-50.
- ERKEKOĞLU, Hatice, “Bölge Üniversitelerinin Yerel Ekonomiye Katkıları: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16, 2000, 211-230
- H.NUR, Görkemli, “Selçuk Üniversitesi'nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:22, ss. 169-186.
- PATIR, Sait, Güven, Mehmet, Başar, Enes Emre ve Yüksel, Selman, “Bingöl Halkının Üniversite Algısının Araştırılması”, 2012, <http://www.bingol.edu.tr/media/52185/bingol-halkinin-universite-algilamasi.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.02.2014).
- SELÇUK, N. Gökalg ve Selim Başar, “Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Harcamalarının Kars İli Ekonomisine Katkısı”, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, Yıl: 2012, ss. 89-106
- TARI, Recep, Çalışkan, Şadan ve Yüksel, Bayraktar, “Kocaeli Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir ve Tüketim İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* ,Cilt:11, Sayı: 1, 2006, ss.168-179.
- YAYAR, Rüştü ve Demir Derya, “Gaziosmanpaşa Üniversitesinin Tokat İli Ekonomisine Etkisi”, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Yıl 5, Sayı 8, Mayıs 2013,ss. 106-122
- YAYLALI, Muammer, Özer, Hüseyin, Dilek Önder, “Selçuk Üniversitesi Seydişehir Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisi ve Meslek Yüksekokulunun İlçe Ekonomisine Katkısı”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 13, 2011, ss. 1-13.

YILDIZ, Emel, “Meslek Yüksekokullarının Yerel Ekonomiye Katkıları: Babaeski Meslek Yüksekokulu Örneği”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2010, Cilt 12, Sayı 2, ss. 87-102

NEW REGIONAL DESTINATIONS WAITING TO BE DISCOVERED IN FAST-GROWING MEDICAL TOURISM MARKET: TRABZON SAMPLE

Hızlı Büyüyen Medikal Turizm Pazarında Keşfedilmeyi Bekleyen Yeni Bölgesel Destinasyonlar: Trabzon Örneği

İsmail Çalık* Fazıl Kaya** Ali Köstepen*** Sedat Bostan ****

ABSTRACT

Medical tourism is a kind of tourism, which is evaluated as a sub-branch of health tourism, contains internal and surgical operations for treatment. Turkey has potentiality in which it can play an important role in medical tourism market with its outstanding touristic facilities, personel qualification and particularly with its natural tourism resources. This research has been conducted to dedicate Trabzon's tourism potentiality in the position of health center of Eastern Blacksea Region. According to the research, Trabzon has potentiality open to development in the field of medical tourism with its medical tourism infrastructure, and with its natural and historical tourism resources. However, in order for this potentiality to come true, private travel agencies organizing advertisement and marketing must be established, and then all enterprisers in the district will have an important role.

Key Words: Medical Tourism, Eastern Black Sea Region, Trabzon

ÖZET

Medikal turizm, sağlık turizminin bir alt dalı olarak değerlendirilen, tedavi amaçlı dahili ve cerrahi operasyonları içeren bir turizm türüdür. Türkiye sağlık ve turizm alanında nitelikli tesis ve personel olanakları ve özellikle turizm alanındaki doğal kaynakları ile medikal turizm piyasasında etkili bir rol üstlenecek potansiyele sahiptir. Bu çalışmada, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sağlık merkezi konumunda bulunan Trabzon ilinin medikal turizm potansiyeli araştırılmıştır. Araştırmaya göre, Trabzon, medikal turizm altyapısı, doğal ve tarihi turizm kaynakları ile medikal turizm alanında gelişime açık bir potansiyele sahiptir. Fakat bu potansiyelin hayata geçirilmesi için ilk olarak tanıtım ve pazarlama faaliyetlerini organize edecek uzmanlaşmış seyahat acentelerinin kurulması ve tüm paydaşların organize bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Medikal Turizm, Doğu Karadeniz Bölgesi, Trabzon

1. Introduction

Although the history of tourism may be traced back to the ancient Greeks and the Romans, it is only relatively recently, with the advent of mass tourism that international activity has become so prevalent in the developed world. The

rapid expansion of leisure travel from the 1960s onwards, precipitated by transportation developments such as the jet engine, continuously influence all aspects of the tourism system (Cooper et al.,2008). Tourism has turned into a sector the leaders of which are developed countries, but which has been growing globally since the middle of the twentieth century. Tourism is a composite of activities, services, and industries that deliver a travel experience: transportation, accommodations, food and beverage establishments, shops, entertainment, activity facilities, and other hospitality services available for individuals or groups that are traveling away from home (Goeldner & Ritchie, 2003).

Given this definition of tourism, it can be seen that a person takes part in tourism with different motives. In which case, motivation identifies, first, the purposes of a visit. Purposes themselves fall into three distinct categories (Holloway et al.,2009);

- Holidays (including visits to friends and relatives)
- Business (including meetings, conferences and so on)
- Other (including health, study, religious pilgrimages, sport)

Recently in tourism there is a new approach which is alternative tourism. According to Macleod (2005) “A perception of alternative tourism include contact and communication between the tourists and the indigenous population, and a desire for equality, individuality, environmental awareness, and concern”. Some kinds of alternative tourism are shaped according to people needs, hobbies, and interests. Health care comes first among the most fundamental services people are in need of.

To protect their health and have a better health care, individuals incline towards centers which have expert teams in the field of health care, and are equipped with high technology. That inclination caused health tourism to come into existence as people both can have health care and visit different tourism destinations. Just as health tourism contains applications like aesthetic surgical operations in modern medical centers, cardiac diseases, tube baby, transplantation, dental treatment, physical therapy, and rehabilitation, so too does it contain visiting natural health centers like water sources for treatment (Lunt & Carrera,2010:28). Health tourism is regarded as an organized tourism movement including visits under the titles of medical tourism, thermal tourism (Natural Springs + Spa & Wellness), the disabled tourism, and the third age tourism (<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>). As for the medical tourism, a subdivision of health tourism, it includes medical services, treatments, and surgical operations. Also, examinations such as mamography, ultrasonics, mr types, cardiac effort tests, which are important in diagnosis, are among these applications (Eissler, 2010:5).

In short, medical tourism is the attempt by patients to seek for a

qualified and high quality medical health care at foreign countries at an affordable price or cheaper price. It does not only mean travelling to modern countries to seek for better service but also an affordable price with the same quality of service. This combination of surgery and tourism is a relatively new type of nonexclusive niche tourism that promises to have significant growth over the next few years (Kandasamy & Rassiah,2010).

There is need for alternative medical tourism destinations in order for medical tourism market displaying a rapid growth in the world to maintain its growth. Building regional medical tourism centers will enable medical tourism to spread, and will enable more individuals to take part in the market. Thus, patients will have health care at a lower price with better standards. Also, hidden regional tourism values will be discovered. As a result, medical tourism's sustainability will be increased. This study, in order to contribute to above-mentioned targets, is aimed at making up a sample for discovery of potential destinations able to add new regional actors to medical tourism market growing rapidly. This study analyses, in terms of medical tourism, the structure of health institutions and personnel, the proximity of health care's variety, quality, and cost to targetted markets, and alternative tourism values of Trabzon city, which is in the northeast of Turkey, and neighbouring Blacksea, and is the regional health center.

2. Worldwide Development of Medical Tourism

It is known that people travel overseas for reasons like resting, keeping fit, and gaining a healthier life. Trips for health date back to ancient Sumeria, Greece, and other civilizations. In ancient times, especially wealthy and elite family members travelled to districts in which were natural springs and mineral water to have rest and to be healthy (Altın, Singal & Kara,2011).

The international healthcare marketplace emerged in the late 19th century when patients from less developed parts of the world with the necessary resources to do so began to travel to major medical centers in Europe and the United States to have diagnostic evaluation and treatment that was unavailable in their own countries. The situation is very different in the medical tourism model, where patients from highly developed nations travel to less developed countries, bypassing medical care that is offered in their own community but is inaccessible or undesirable to them (Horowitz, et al., 2007:36).

The position of medical tourism has been elevated since the second half of twentieth century, in which medicine experienced remarkable advance. Earlier, the United States commenced medical service to patients coming from all over the world in its high-technology-installed clinics. Patients were being treated in return for high prices in those clinics offering high quality health care. But, some countries firstly from Asia, then from Latin America have started medical tourism service by constructing new hospitals alternative to medical centers in the United States with their expert physicians educated in high-

technology-installed medical centers in the United States. Health care in those countries was preferable in both quality and economy (Connell, 2005:1094).

Today, Asian countries like India, Tailand, Malaysia are pioneering in medical tourism. In medical tourism, Asian countries have showed a significant development since 1970s. In recent years, intensive demand for sex change operations in Tailand has led to advancement in medical tourism in Asia. Together with liberalism in economy in 1990s. 1997 financial crisis was a critical juncture, which they may not have survived had they not been able to get medical tourist-patients from outside their own countries. As the crisis hit, the domestic markets contracted sharply, profit margins plunged, balance sheets went into the red, and the corporations desperately sought out new markets in foreign countries (Connell,2005:1095; Herrick,2007 ;Chee, H.L., 2007:21). And also, another important reason why the number of trips to India for medical tourism gets more is that the hospital staff speaks English very easily and fluently.

Patients from wealthy parts of Europe go to middle or north European countries, which offer cheaper and better service. For instance, the Austrian travel to Sopron city of Hungary, which is less than one hour distant to Viana. Hungary had declared 2003 to be the year of health tourism. Additionally, lots of German citizens prefer Szczecn city of Poland, which is at a distance of 150 km. to Berlin for high quality but low cost dental treatment (Herrick, 2007: 10).

Middle and South American countries became an alternative with advanced technology and expert teams for the tourists demanding medical service since health care in the United States is hard to afford. For example, many patients from the United States can find the same health care they have in their own country in medical centers in Mexico at more plausible prices. Even some enterprisers from the U.S. opened medical centers similar to ones in the United States in Mexico. Of Latin American countries, Costa Rica has specilized in dental treatment, Argentina, Colombia, and Brazil in plastic surgery (Akdu, 2009).

Considerable achievements have been experienced in medical tourism movements of Middle East countries. Especially countries like Dubai, Qatar, Lebanon, Jordan, Iran, Saudi Arabia are newly entering this market. Out of these countries, Dubai follows a policy of rivalry not at medical service price, but in medical service quality. The city of Dubai, having a very special place in the international arena, is distinguished with being a medical center. And also, Iran, where sperm transplantation and carrier maternity is acceptable due to different commentaries arising from different religious schools of thought, gets too much demand for tube baby treatment. In Saudi Arabia, plastic surgery and dental operations of pilgrims coming through pilgrimage tourism are conducted (İçöz, 2009:2263; Aydın et al, 2011:1-22). Medical tourism has also developed

in South Africa, which is boasting cosmetic surgery because costs are less than half of those of United States, from which most of the patients come (Kazemi,2008).

Finally, when it comes to the situation in the United States, it is the leading country in medical tourism industry with the number of its qualified experts and facilities. However, at present it is offering treatment service to patients from many regions of the world with its worldwide renowned clinics although losing this leadership because of high prices and growing rivalry.

3. Development of Medical Tourism In Turkey

Tourism sector is among the important industries of Turkey, which bears the characteristics of both a Mediterranean country and Balkanic, European, Asian countries, Turkey is a country where mass tourism is popular on Mediterranean and Aegean coasts, and numerous civilizations' cultural heritage is exhibited, and four seasons can be lived together, Turkey is also attractive with its natural beauty. According to statistical data in 2010, Turkey took the seventh place in the world with 28.6 million foreign visitors, and tenth place with 20.8 billion dollar tourism income. Turkey's tourism income holds an important share in country's economy. The proportion of tourism income in total exportation is 18,26 %, and its contribution to cover foreign trade deficit is 29.07 %. In the whole country, there are 3524 certificated housing facilities, and a capacity of 880.000 beds (<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>). Turkish tourism is able to succeed with its continuously enlarging capacity of physical facilities, and with its structure of human resources skilled in offering qualified tourism service.

According to the statistics given above, Turkey, which is at a point where Europe, Asia, and Africa continents intersect, and is a bridge binding these three old continents with eachother, is in an important position in mass tourism activities regarding especially sea, sand, and the sun. Also, alternative tourism types parallel to sustainable tourism understanding are seen to have improved recently. (Aydın &Yılmaz, 2010). Turkey is carrying out significant tasks to get the share it desires from medical tourism market. It is seen that Turkey bears potentiality in the field of medical tourism when its infrastructure facilities, its experience in tourism and health care, its service quality, and international service standards are gathered together.

The table 1 shows the distribution of health facilities per institutions.

Today, Turkish private health sector and public hospitals are growing and developing rapidly (TÜSİAD,2007). Considerable achievements are obvious to have been experienced particularly through health ministry's policies. Health ministry initiated important projects in the field of health tourism (<http://www.saglik.gov.tr>). Economic acquisitions have been obtained in that field in recent years. Those statistics will be carried to upper levels with

advertisement and marketing organizations in which all the enterprisers are included.

The table 2 shows the number of abroad Turkish citizens choosing Turkey for treatment and the number of other countries' citizens, and their spendings by 2009.

Some branches in front in the field of medical tourism in Turkey are oncology, cardiology and cardiovascular surgery, orthopedics, traumatology, plastic surgery, sight diseases, tube baby treatment, aesthetic surgery, hemodialysis, oral and dental diseases (*The Habertürk Newspaper*, 15.03.2009).

Turkey is preferred more by citizens from Germany, Austria, Belgium, England, Jordan, Saudi Arabia, Kuwait, Qatar, Iran, Iraq, Azerbaijan, Kirghizistan, Uzbekistan, Russia, and Ukraine. One reason why medical tourists prefer Turkey is that there are social security pacts between Turkey and tourist-sender countries. Turkey has social security pacts with Germany, Albania, Austria, Azerbaijan, Belgium, Bosnia and Herzegovina, Czech Republic, Denmark, Georgia, France, Holland, England, Sweden, Switzerland, Turkish Republic of Northern Cyprus, Canada, Lebanon, Libya, Luxembourg, Macedonia, Norway, and Romania (<http://www.saglik.gov.tr>).

In the world, Turkey is the second country having the most JCI certificated hospitals with its 43 private hospitals owning medical accreditation document, JCI (Joint Commission International) (<http://www.ozelhastaneler.org.tr>). In consequence of a project with JCI, Turkish Health Ministry has also created its own hospital health care standards, and it has been supervising public hospitals according to these standards since 2004.

There are opportunities for Turkey to be among the distinguished countries in the world in the field of medical tourism by following policies in accordance with sustainable tourism understanding along with its qualified institutional and human resources in tourism and health fields. In medical tourism predicted to be an important dimension of tourism sector in the future, Turkey's receiving maximum share from global demand by changing into a powerful trademark is of vital importance not only in terms of economic acquisition but also enhancement of quality and quantity in health service (TÜSİAD, 2007).

4. Medical Potentiality in The City of Trabzon

4.1. General Information

The city of Trabzon is situated in an area rising towards inner parts, beside the sea in the middle of Eastern Blacksea Region. Trabzon, which was dominated by Persia, the Selevkos Kingdom, and Pontus in ancient times, was

an important trade, culture, art, and port city in Ottoman era. Trabzon is among the most important centers in the region with its historical, natural, and touristic resources. Among important historical values of the city where there are many historical monuments belonging to Rome-Pontus and Ottoman era are Sümela Monastery, Aya Sofia Museum, Atatürk Mension. There are a lot of high plateaus visited by domestic and foreign tourists around the city (Baldiran & Ulubay, 2008:374). Especially, the plateau of Uzungöl is preferred by tourists on account of its number of outstanding facilities and its unique nature. Transportation in Trabzon is procured by airline, maritime line, and highway. There are direct and indirect flights from the airport to many districts in the world (<http://www.trabzonkulturturizm.gov.tr>).

4.2. Health Institutions

Trabzon is a health center for other cities thanks to its geographical position in eastern Blacksea Region and its capacity of health care. Furthermore, it has potentiality to be medical tourism center of Middle East, Caucasia, and Middle Asia.

Table 3 shows health care facilities operating in central Trabzon

Blacksea Technical University has a medicine faculty hospital and a dentistry faculty hospital, Health Ministry has 6 state hospitals, and also, there are 3 private hospitals and a private tube baby center operating in Trabzon. In these hospitals, there are 2453 beds in total, and 1124 physicians and 2356 health personnel are at service. Physicians and health personnel having medical service education in compliance with EU standards work in all of these hospitals. The hospitals have quality documents excluding university hospitals and a private hospital. All the hospitals have Patient and Staff Security Unit, the Committee of Hospital Infections, Patient Rights and Public Relations Units, the Service of Directing Disabled Patients.

Physicians in this country can speak English well and use it in their jobs as they are trained in accordance with European Medical System. It can be said that there won't be serious problems concerning communication with foreign patients as education is in English in some medicine faculties, English has 30% share in education in many others, and there are exams measuring level of physicians' English for expertise. It is important that there be a specifically entitled unit for patients to solve the problems facing them whilst having health care from a hospital. According to legal regulations, there are special departments structured under the titles of Patient Rights or Public Relations in all the hospitals in order to fulfil this task. The complaints received by these units are assessed by the Council of Patient Rights which civil community representatives too take part in.

The Unit of Patients and Staff Security and the Committee of Hospital Infections, which were established for the purpose of protecting patients against

malpractice during medical operations, and for the purpose of preventing hospital infections, are at service as legal obligations necessitate.

Table 4 shows medical service branches in front regarding medical tourism.

Accordingly, it is seen that medical branches especially such as dental treatments (implantation, prosthesis), sight diseases (lasik, cornea transplantation, cataract), general surgery operations (cholecystectomy, gastrectomy subtotal), tube baby application, cardiovascular surgery (bypass, coronary bypass), cardiology treatments (angio and stent), orthopedic operations (hip-joint prosthesis, knee prosthesis, and meniscus operations), urology treatments (cystectomy, nephrectomy, prostate operations) take the lead in the city

High quality health care is offered in tube baby centers of Blacksea Technical University and in tube baby centers offering private service. It is quite important in terms of orthopedic treatments that there be a hospital dealing with only osteological diseases. Besides there is a Cardiology and Cardiovascular Surgery Hospital, there are strong Cardiology and Cardiovascular Surgery clinics in the University Hospital. Also, there exist the same clinics in other hospitals. Angio, stent insertion, and bypass operations are commonly conducted. Advanced applications like dental implantations are conducted in the University Dental Hospital, and other dental treatments are successfully conducted in two dental hospitals. First comes the University Hospital concerning treatments of sight diseases, but many attempts are being made in other hospitals. Every kind of medical service is offered by the hospitals save for those mentioned above. Seeing that generally 60% of hospital bed capacity is in use, there exists vacancy that will meet medical tourism demand.

One indispensable pretext for medical tourism is its price's being reasonable in addition to the quality and security of health care. That's why, table 5 shows price comparison.

Quality and price of the service demanded in medical tourism are two main factors taken into account by medical tourists. Low quality medical service, long waiting periods and high prices in the countries sending medical tourists have directed the citizens to other medical tourism destinations. Medical tourism prices in the region are compared with those in the countries sending medical tourist and with the countries pretentious at medical tourism. To illustrate, a patient demanding single implant service for dental treatment can have it paying 170\$ in Trabzon, while paying 10000\$ in the United States, 3150\$ in England, 963\$ in India. On the other hand, a couple demanding tube baby treatment have to pay 14000\$ in the United States, 5700\$ in Singapore, whereas this treatment is available at 1715\$ in Trabzon. When the table is

looked through, it is seen that this region is advantageous over its equivalents in terms of prices in many medical treatments.

Table 6 shows Trabzon's share in present medical tourism market.

The table above shows the number of tourists coming to have medical service. 10 leading countries are displayed in this table. So, those who benefited from medical service most were German Tourists with the number of 285 patients in 2010. Germany was followed by Azerbaijan with 206 patients, and Russia with 111 patients. 1225 foreign tourists in total benefited from medical service in Trabzon in 2010. It is observed that people from Caucasia, Middle East countries, other Turkish countries, and abroad Turkish citizens apply more for medical operations to health centers in Trabzon. Additionally, Trabzon was among the top 10 cities visited most in Turkey in terms of medical tourist number according to 2010 medical tourism data.

Given that information, it can be said that Trabzon will be able to become an important medical tourism market for Middle East countries, Russia, Caucasia, and Middle Asia countries with its distinguished facilities capable of meeting medical tourism demand turning into a trend in recent years.

4.3. Tourism in Trabzon

When its natural and cultural values are evaluated, Trabzon has potentiality which can render possible the development of alternative tourism which is brought about outside traditional tourism understanding based on "sea, sand, the sun" triple, and gets more and more important. City's tourism potentiality depends mainly on nature and culture. City contains in itself variable tourism opportunities. City center and cultural adornments around it, tourism centers, a special protected area, its natural beauties, projects being conducted concerning the applicability of eco-tourism on city's agenda, cultural and artistic activities bring on acceleration of city tourism (DOKA,2012). Trabzon is one of the favourite cities for alternative tourism with its historical and cultural values such as museum, castle, bridge, mosque, monastery, and with its tourist attractions such as plateau, lake, national park, cave. Sümela Monastery, Uzungöl Plateau, and Aya Sofia Museum, which are among the city's tourism resources, are visited by many domestic and foreign tourists.

There are 25 tourism business enterprise certificated facilities and 13 tourism investment certificated facilities in Trabzon by 2010. In the city center, 1 five-star, 5 four-star, 7 three-star, and 9 two-star hotels are serving. There are also 36 housing facilities under the titles of plateau city, pension, guesthouse, motel, camping, mount house, holiday village in the plateaus of Trabzon. 8 tourism business enterprise certificated and 30 municipality certificated restaurants are at service in the city. And also, there are 52 group A, 1 group B, 3 group C travel agencies (<http://www.trabzonkulturturizm.gov.tr>). When tourism demand for Trabzon is calculated, it is seen that the number of visits to facilities is 178,954, the number of night-stays is 289,281, staying time on

average is 1,6 days, and fullness rate is 27,72%. Of the visitors staying at facilities, 23.368 are foreign tourists, 155.592 are domestic tourists (<http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>). 52% of domestic tourists and 79% of foreign tourists coming to Eastern Blacksea region also visit Trabzon (DOKA, 2012).

Trabzon is an important destination of the region in plateau tourism with its plateaus. Historically, native people have given great importance to plateau life. Plateaus are places which are sources of sustenance and peace for local people especially in summertime (Doğanay, 2010; 616). Plateau tourism has been an important option for individuals bored with distressing and tiring city life in recent years. Thousands of people go to the festivals in the plateaus and join activities there. Maçka-Şolma Plateau, Akçaabat-Karadağ Plateau, Tonya-Armutlu Plateau, Araklı-Pazarlık Plateau, Araklı-Yeşilyurt-Yılantaş Plateau were announced to be tourism centers. There are many other plateaus like Hıdırnebi, Kuruçam, Şalpazarı, Sazalanı, Kiraz, Kudında, Maura, Mecit, Sultanmurat (Şenol, 2008; Baldıran & Ulubay, 2008 377; <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>). There are a lot of facilities offering both housing and catering services in the plateaus announced to be tourism centers.

The Uzungöl, one of the most important tourist attractions in Trabzon, is 20km distant to Çaykara village. Uzungöl is a lake which, centuries ago, arose from closure of Haldizen Plateau's frontal side in consequence of landslide and accumulation of Haldizen stream flowing through Haldizen Plateau. There are lots of business enterprises offering tourism service in wooden bungalows on hillsides. Surroundings of 10 lakes around the Uzungöl are used as gaitway by visitors. The Uzungöl, popularity of which is increasing day by day, is visited by thousands of tourists from many countries, foremost Middle East. Trabzon is a center hosting various civilizations and cultural values during historic terms. Some important monuments in terms of culture and belief tourism are these; Sümela (Holy Marry) Monastery, Aya Sofia Museum, Trabzon Museum, Vazelon Monastery, Saint Maria Church, Saint Michael Church, Saint Anna Church, İskender Pasha Mosque, Lady Gülbahar Mosque, Orta Hisar Fatih Mosque, Atatürk Mansion, Trabzon Castle. Sümela Monastery is the oldest temple of the region. Not only is it one of the most important monasteries of the region, but also of Turkey with its peculiar mysterious architecture inside the nature (Şenol, 2008). Sümela Monastery, the earliest one in Anatolia, and one of the most important monuments of Orthodox thought in Christianity, is a center of belief. Also, it has nature tourism potentiality with its unique natural beauty, and it has history tourism potentiality with its past dating back to 4th century B.C. So, the monastery's being one of the oldest Christian temples in the region has greatly contributed to its

becoming a very important center in terms of belief tourism.

5- Conclusion

It is estimated that the world medical tourism market will grow rapidly in accordance with changing and increasing guest expectations, that this market will reach a level of 100 billion dollars in 2012. Turkey maintains its activities for the purpose of being the leading country in the planning and strategy of medical tourism in context of alternative tourism approach. In that context, Trabzon, in the Eastern Blacksea Region, owing to its proximity to Caucasia, Russia, Middle East countries, and Eastern Europe countries, owns enough capacity of facilities and personnel to serve easily in those countries' medical tourism market. Certainly, both university hospitals and public hospitals and private hospitals are technically equipped enough to meet medical tourism demand in the region. When the current facility and expert capacity of hospitals in Trabzon are looked over, medical services in front are those; Cardiology, Cardiovascular Surgery, Osteologic Diseases, Tube Baby, Sight Diseases, Oral and Dental Health.

Consequently, quality of health service, adequacy of physicians and health personnel, and legal trustworthiness and assurance of service are on a level with those of E.U. countries, other developed countries, and the countries pretentious at medical tourism. As to Its advantages in terms of medical tourism, the price of medical service is much cheaper than those of other medical tourism destinations; there are nature, history, and belief tourism opportunities which tourists can experience; it is close to Middle East, Caucasia, and Middle Asia countries.

In order to develop medical tourism in the region, it is recommended that organizational structures of hospitals be accorded with medical tourism strategy, that travel agencies specialize in medical tourism, and incline towards advertisement and introduction projects for targetted market accordingly, that foremost local governors, all the enterprisers in Trabzon determine city's medical tourism strategy.

REFERENCES

- AKDU, S. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal Turizm ve Türkiye'deki Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma; İstanbul ve Ankara Örneği (A Research on Medical Tourism and Applications in Turkey in Comprehension of Health Tourism, *Unpublished Higher Education Thesis, Gazi University Educational Sciences Institution*. Ankara, Turkey.
- ALTIN M., Singal M. & Kara D. (2011). Consumer Desicion Components For Medical Tourism: A Stakeholder Approach, Houston, Texas:16th Graduate Students Research Conference.
http://scholarworks.umass.edu/gradconf_hospitality/2011/Presentation/18/. 25.03.2012.
- AYDIN, D., Yılmaz, C. (2010). *General Directorate of Primary Health Care Services*

İsmail ÇALIK, Fazıl KAYA, Ali KÖSTEPEN ve Sedat BOSTAN, New Regional Destinations Waiting To Be Discovered In Fast-Growing Medical Tourism Market: Trabzon Sample

---

(*Medical Tourism*), *Medical Tourism Research (Part One)*, Ankara: HealthMinistry Publications.1-52.

- AYDIN, D., Cemalettin, A., R.Pars, Şahbaz., Sıddık, A. (2011). *Türkiye’de Medikal Turizmin Geleceği (Future of Medical Tourism in Turkey)*, Ankara: Health Ministry Publications, pp.1-22 .
- BALDIRAN, Ş., Ulubey, A. (2008). Karadeniz Bölgesi (The Blacksea Region), In Gürhan Aktaş(Eds.), *Turizm Coğrafyası (Tourism Geography)*, (pp: 371-391), Ankara: Detay Publications.
- CHEE, H.G. (2007). Medical Tourism in Malaysia: International Movement of Healthcare Consumers and the Commodification of Healthcare, *Asia Research Institute*, Working Paper No. 83, pp;1-32.
- CONNELL, J.(2005). Medical Tourism: Sea, Sun, Sand and Surgery, *Tourism Management*, Vol:27, No:6 pp: 1093-1100.
- COOPER, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., Wanhill, S. (2008). *Tourism Principles and Practise. (4th Ed.)*. London:Prentice Hall Publishing, (Chapter 8).
- DOĞANAY, S. (2010). İşlevsel Değişim Sürecinde Çakırgöl Çevresinde Yaylalar ve Yayılacılık, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, V:7, No:2, pp: 612-639.
- DOKA (Eastern Black Sea Development Agency). (2012). TR 90 Eastern Black Sea Region Plan 2010-2013, *Eastern Black Sea Development Agency Publishing*, Trabzon.
- EISSLER, L.A. (2010). The Lived Experience of Seeking Health Care Through Medikal Tourism: An Interpretive Phenomenological Study of Alaska Patients Travelling Internationally for Medikal and Dental, John University of Hawaii, *Dissertation Doctor of Philosophy in Nursing*.
- GOELDNER, R. C., Ritchie, J. R.B. (2003). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*, (9th Ed.), New Jersey: John Wiley & Sons, (Chapter 1).
- HEALTH MINISTRY (2010). Annual Health Statistics Booklet, *Health Ministry Publications*, pp: 55, Ankara.
- HERRICK, D. (2007). Medical Tourism: Global Competition in Health Care, *NCPA Policy Report No: 304*. Dallas, Texas.
- HOLLOWAY, J. C., Humphreys, C., Davidson, R. (2009). *The Business of Tourism (8th Ed.)*, London: Prentice Hall Publishing, (Chapter 1).
- HOROWITZ, M.D., Jeffrey, A.R., Christopher A.J. (2007). Medical Tourism: Globalization of the Healthcare Marketplace, *MedGenMed Medscape General Medicine Journal*. 9(4) , pp. 33. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18311383>. 24.03.2012.
- İBİŞ, S. (2009). Bir Sağlık Turisti Yedi Herşey Dahilciye Bedel, *The Habertürk Newspaper*, March 15th 2009.
- İÇÖZ, O. (2009). Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal (Tıbbi) Turizm ve Türkiye’nin Olanakları (Medical/Medicinal Tourism and Turkey’s Facilities in Comprehension of Health Tourism), *Yaşar University Journal*, Year: 4, Vol:14, pp:2257-2279.
- KANDASAMY S., Rassiah P. (2010). Investigating the Contributing Factors to Medical Tourism in Malaysia and It’s Impact on Profitability, Malaysia: *International Conference on Business and Economic Research (ICBER 2010)*.

- http://www.internationalconference.com.my/proceeding/icber2010_proceeding/icber2010_proceeding4.htm. 25.03.2012.
- KAZEMI, Z.(2008). *Study of the Effective Factors for Attracting Medical Tourism in Iran*, Unpublished Master's Thesis, Lulea University of Technology, Department of Business Administration and Social Sciences, Division of Industrial Marketing and E-Commerce, Sweden.
- LUNT, N., Percivil, C. (2010). Medical Tourism Assessing the Evidence on Treatment Abroad, *Journal of Maturitas*, Vol:66, pp:27-32.
- MACLEOD, D.V.L. (2005) . Alternative Tourism: A Comparative Analysis of Meaning and Impact, In W. Theobald (Ed.), *Global Tourism* (3th ed. pp. 123–140). Burlington: Butterworth-Heinemann/Elsevier Publications.
- ŞENOL, F.(2008). *Turizm Coğrafyası (Tourism Geography) -Yöresel Turizm Kaynaklarımız ve Dünya Harikaları (Our Local Tourism Resources and Wonders of World)*, Ankara:Detay Publications.
- TRABZON CITY HEALTH OFFİCE,(2010). Statistics of Foreign Patients Visiting Trabzon City-Year 2010 Data.
- TÜSİAD. (2007). Türkiye İçin Yeni Bir Fırsat Penceresi: Tıp Turizmi (A New Window of Opportunity for Turkey: Medicine Tourism), *Turkey Industry and Businessmen Association Publications*.
- WORLD HEALTH ASSOCIATION AND HEALTH TOURİSM ASSOCIATION, (2010). Report of Determining Health Tourism's Position in the world and Turkey, and Recommendations for Solution.

Web References;

- <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,10392/saglik-ve-termal-turizm.html>
22.12.2011
- <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9856/konaklama-istatistikleri.html>
05.01.2012
- <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9857/isletme-belgeli-tesisler.html>
22.12.2011
- <http://www.ozelrastaneler.org.tr/images/Documents/sanal%20k%C3%BCt%C3%BCphane/D%C3%9CNYA%E2%80%99%20DA%20VE%20T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99%20DE%20SA%C4%9ELIK%20TUR%C4%B0ZM%C4%B0-2010.pdf> 22.12.2011
- <http://www.saglik.gov.tr/SaglikTurizmi/belge/1-10592/turizm-ve-saglik.html>
22.12.2011
- <http://www.saglik.gov.tr/TR/dosya/1-72656/h/genelge-1.pdf> 21.12.2011
- <http://www.trabzonkulturturizm.gov.tr/belge/1-63941/nasil-gidilir.html> 02.04.2012
- <http://www.trabzonkulturturizm.gov.tr/belge/1-81564/seyahat-acentalari.html>
05.01.2012
- <http://www.ivfcost.net/> 23.02.2012.
- <http://www.treatmentabroad.com/cost/cosmetic-surgery-abroad-cost/breast-enlargement/> 23.02.2012.
- <http://search.healthcentral.com/query?q=medikal+turizm+costs&ic=506010&x=33&y=17> 23.02.2012.
- <http://www.surgerycosts.net> 23.02.2012.

APPENDIX 1: TABLES

Table 1: The distribution of bedded treatment centers per institutions in Turkey (2010)

Name of institution	Number of hospitals	Number of beds	Distribution of bed number %
Health ministry	843	119.891	60
Medical science faculties	62	35.001	18
Private hospitals	489	28.063	14
Other	45	16.995	8
Total	1439	199.950	100

Resource: Health Ministry Annual Health Statistics (2010)

Table 2: Trips To Turkey For Medical Tourism

Years	The Number of Medical Tourists		Medical Tourism Income (Million U.S. Dollar)
	The Number of Abroad Turkish Citizens	The Number Of Foreign Citizens	
2003	36.567	103.400	91
2004	38.273	133.400	126
2005	55.741	164.600	163
2006	39.834	153.900	192
2007	43.951	154.600	247
2008	62.171	162.480	282
2009	68.545	132.680	225

Resource: “The Report Of Determining Health Tourism’s Position In Turkey And The World And Recommendations For Solution” 2010, World Health Organization And Health Tourism Association.

Table 3: Capacity of Health Care in Trabzon City Hospitals

Hospital's Name	Numb. of Beds	Numb. of Doctors	Numb. of Health Personnel	Quality Document	Security of Patients and Staff, Committee of Infection	Unit of Patient Rights	Service of Directing The Disabled
Numune Education and Research Hospital	401	182	470	existing *	Existing	existing	existing

Ahi Evren Chest Cardiovascular Surgery Education and Research Hospital	267	47	86	existing *	Existing	existing	existing
Fatih State Hospital	250	55	375	existing *	existing	existing	existing
Yavuz Selim Osteologic Diseases and Rehabilitation Hospital	303	25	291	existing *	existing	existing	existing
Oral and Dental Health Center	-----	52	60	existing *	existing	existing	existing
Blacksea Technical University Farabi Hospital	780	550	500	-	existing	existing **	existing
Blacksea Technical University Faculty of Dentistry Hospital	-----	73	77	---	existing	existing **	existing
İmperial Hospital	78	33	97	ISO:9001	existing	existing	existing
Yıldızlı Güven Hospital	97	31	53	-	existing	existing	existing
Private Blacksea Hospital	67	31	92	ISO:9001	existing	existing	existing
Woman Birth and Infant Diseases Hospital	210	45	255	existing *	existing	existing	existing
Total	2453	1124	2356				

Resource: Health Office Of Trabzon City (2010)

*Health Ministry Quality Document

**Servicing under the name of Public Relations Unit

Table 4: Medical Branches in Front in Trabzon, Capacity of Hospitals

BRANCH	APPLICATION	PRICE	NUMBER OF DOCTORS	HOSPITAL NAME
DENTISTRY	Extraction	90 \$	130	Blacksea Technical University Dentistry Faculty Hospital
	Implant Application (for each)	300 \$		Oral and Dental Health Center
	Full Dental Prosthesis	325 \$		İmperial Hospital
GENERAL SURGERY	Cholecystectomy	2350 \$	38	Blacksea Technical University Farabi Medicine Faculty Hospital
	gastrectomy subtotal	8250 \$		Trabzon Numune Hospital
	Thyroidectomy	3600 \$		Trabzon Fatih State Hospital
SIGHT	Cornea Transplantation	3000 \$	28	Blacksea Technical University Farabi Medicine Faculty Hospital
	Cataract Operation	2000 \$		Trabzon Numune Hospital
	Lasik	1750 \$		Trabzon Fatih State Hospital
WOMAN AND BIRTH	Tube Baby	1750 \$	42	Woman and Birth Hospital
	Tube Ligation	1750 \$		Blacksea Technical University Farabi Medicine Faculty Hospital
	Tuboplasty	1750 \$		Yıldızlı Güven Hospital
CARDIO VASCULAR SURGERY	2 Coronary Bypass	9500 \$	39	Ahi Evran Cardiology Hospital
	3 Coronary Bypass	11750 \$		
	5 Coronary Bypass	12000 \$		
CARDIOLOGY	Angio	1370 \$		Blacksea Technical University Farabi Medicine Faculty Hospital
	Stent	1900 \$		Private Blacksea Hospital
ORTHOPE DICS	Hip Joint Prosthesis (except prosthesis)	7000 \$	40	Yavuz Selim Osteological Diseases Hospital
	Knee Prosthesis (except prosthesis)	7000 \$		Blacksea Technical University Farabi Medicine Faculty Hospital
	Meniscus	4700 \$		Trabzon Numune Hospital
UROLOGY	Cystectomy	5000 \$	28	Blacksea Technical University Farabi Medicine Faculty

			Hospital
	nephrectomy, radical	6650 \$	Trabzon Numune Hospital
	Prostate	6000 \$	Trabzon Fatih State Hospital

Resource: Health Office Of Trabzon City (2010).

Table 5: Comparison of International Medical Tourism Prices

COUNTRY	DENTAL (implants)	EYE (lasik eye surgery)	WOMAN -BIRTH (in vitro fertilization)	CARDIOLOGY (Coronary Bypass)	OSTEOLOGICAL DISEASES (knee replacement and ortopedics)	UROLOGY (prostate removal surgery)
Turkey (Trabzon)	170 \$	2290\$	1715\$	10300 \$	5730 \$	4960\$
The U.S.A.	10000\$	3700\$	14000\$	32650 \$	57290 \$	19000\$
England	3150 \$	4113\$	11000\$	18300 \$	21000\$	7300\$
Tailand	1790 \$	1076\$	5000\$	12600\$	8400\$	6000\$
Singapore	1150 \$	2000\$	5700\$	23000\$	9350\$	7000\$
Tunisia	1050 \$	1300\$	2500\$	7525 \$	6300\$	3150\$
Iran	1850 \$	2000\$	2000\$	6000 \$	5350 \$	3000\$
India	963\$	1575\$	3000\$	4500\$	6300\$	3760\$

Resources; <http://www.ivfcost.net/>, <http://www.treatmentabroad.com>,
<http://www.healthcentral.com> , <http://www.surgerycosts.net>,
<http://www.mums.ac.ir>. A. Date: 23.02.2012

Table 6: The statistics of foreign patients visiting the city of Trabzon (2010)

Countries	Patients Applying For Emergency	Patients Having Health Care In Polyclinics	Patients Staying In The Hospital	Patients Operated In The Hospital	The Sum Total Of Patients
Germany	147	123	10	5	285
Azerbaijan	116	82	8	0	206
Russia	65	40	5	1	111
Georgia	49	45	13	2	109
Saudi Arabia	65	6	0	0	71
France	30	21	0	0	51
Kirghizistan	14	24	7	1	46
Belgium	17	11	2	0	30
Uzbekistan	16	7	3	0	26
Iran	12	11	0	0	23
Other	205	38	3	1	247
Sum	736	408	51	10	1225

Resource : Trabzon City Health Office Data (2010)

İsmail ÇALIK, Fazıl KAYA, Ali KÖSTEPEN ve Sedat BOSTAN, New Regional Destinations Waiting To Be Discovered In Fast-Growing Medical Tourism Market: Trabzon Sample

---

DİNİN BAZI SOSYAL KURUMLARLA İLİŞKİSİ*

Relationship Between Religion And Some Social Institutions

Abdurrahman GÜNEŞ**

ÖZET

Tarih boyunca din, çoğu toplumda önemli toplumsal işlevler üstlenmiştir. Din bu toplumsal işlevlerini genelde kurumlar üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu makalede, dinin yakın ilişki içinde bulunduğu bazı kurumlar ve bu kurumlarla olan ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle dinin, toplumsal fonksiyonunun daha iyi anlaşılabilmesi için diğer diğer kurumlarla olan ilişkisinin sosyolojik açıdan ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmada din faktörü ile ilintili olarak ele alınan kurumlar; eğitim, aile, ahlak, hukuk, bilim ve iktisattır. Dinin kurumlarla olan ilişkisi, toplumsal yapı ve toplumların sekülerleşme düzeylerine göre değişkenlik arz ettiği için bu ilişkinin toplumlar bazında sıklıkla araştırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, Toplum, Toplumsal kurum

ABSTRACT

Throughout history religion has had important social functions in most societies. Religion generally performs these social functions through institutions. In this article, institutions that have close relations with religion and its relation with these institutions were studied. Therefore, relationship of religion with other institutions must be dealt from a sociological perspective in order to understand social function of religion better. In this study, institutions that regarded as related with religion are: institutions of education, family, morality, law, and economics. Because relation of religion with other institutions varies in terms of social structure and secularisation level of the societies, this relation should be studied more often on the basis of societies.

Key words: Religion, Society, Social Institutions

1. Giriş: Din ve Toplumsal Kurumlar

İnsanın yeryüzünde görünmesiyle birlikte dinler de varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Bu yüzden dinler tarihçisi M. Eliade, ilk insanın “dindar adam” olduğunu ve anlamlı bir dünyanın ancak kutsalın keşfi ile mümkün olabileceğini ileri sürmektedir.¹ Çünkü, her toplumda bireysel olarak dine ilgisiz veya ateist insanlar görülebilmektedir. Fakat bir toplumun tümüyle ateist olduğuna rastlanamamıştır.² Dolayısıyla inanç olayı sadece insana hasır

---

* Bu makale, “Dini Hayatın Sosyolojik Tahlili-Malatya Uygulaması” adlı doktora tezinden bir bölümün yeniden ele alınmasıyla oluşturulmuştur.

** Dr., Din Hizmetleri ve Eğitimi Şube Müdür (Elazığ İl Müftülüğü).

1 Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. M. Aydın), Konya, 1995, s.VI-1.

2 Osman Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, Ank., 1995, s.24.

ve insanı diğer varlıklardan ayırır.³ Tarihsel süreci içerisinde ele alındığında din, inansın veya inanmanın herkesin ilgi duyduğu toplumsal bir olay olmuştur. Bu ilginin olumlu yönleri bulunmakla birlikte, yeterli bilgisi bulunan veya bulunmayan herkesin din ile ilgili görüş beyan etmesi, bazı sıkıntı ve sakıncaları da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Aydın, din alanı için, “herkesin at oynattığı sahipsiz bir arazi” benzetmesini yapmaktadır.⁴ Fakat ister olumlu isterse olumsuz olarak din olayının bu denli tartışılmış ve konuşulmuş olması bir yerde onun önemini ortaya koymaktadır.

Toplumdaki önemli fonksiyonları nedeni ile din, batı dünyasında çeşitli bilim dalları tarafından bilimsel olarak devamlı incelenmiştir. Ama ne yazık ki, batıdaki gelişmelere paralel olarak ülkemizde din, sosyolojik anlamda yeteri kadar araştırılmamıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar da maalesef parmakla gösterilecek kadar az sayıdadır.⁵ Bu bağlamda Türköne, Türk sosyal bilimlerinin din olgusunu yok saydığını, adeta bu gerçekliğe gözlerini yumduğunu söylemekte ve Türk toplumunu anlamaya çalışan her insanın İslam’ın toplum hayatındaki işlevlerini gözardı etmeden bilmek zorunda olduğunu ileri sürmektedir.⁶ Öte yandan sanayileşme ve kentleşme ile birlikte dinin sosyal hayattan tamamen çekilerek fonksiyon ve aktivitesini kaybedeceği yönündeki görüş ve varsayımların aksine günümüz modern metropol şehirlerinde yaşayan bireyler tekrar dine yönelmişlerdir. Aşırıya kaçan bireysellik ve sekularizasyon anlayışı, insanları kalabalıklar arasında yalnızlığa itmiştir. Bunun doğal sonucu olarak bireyler, yeniden cemaat hayatına dönmeye ve sığınmaya başlamışlardır.⁷ Aslında modern dünyada dinî anlamda görülen iniş ve çıkışlar, sarsıntılar bir intibak probleminden başka bir şey değildir. Öyle ki modern kent hayatının eski geleneksel ve şekilci din anlayışının yerine daha akılcı, bilinçli ve daha içten yaşanan bir dindarlığın yerleşmekte olduğu görülmüştür.⁸ Bu mevzuda Yinger, yeni inançların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ortamların iyi incelenmesi gerektiğini, böyle bir tahlil yapılmadan geleneksel din anlayışının tamamen yıkıldığı yönünde yorum yapmanın bizi yanılgılara götürebileceğini söyler. Yine ona göre, ”dinî çöküş” döneminden söz etmek yerine “dinî değişim”den bahsetmek daha uygun olur.⁹

Öte taraftan dinlerin bilimsel olarak incelenip incelenemeyeceği de ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle dinin hangi alanının toplumsal ve hangi yönünün de bireysel olduğu konusu, din sosyolojisinin büyük bir problemi

---

3 A. Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, İst., 1985, s.1.

4 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İst., 1992, s.5.

5 Ertuğrul Gödelek, “Bir Dinî Tutum Ölçeği Geliştirme Girişimine İlişkin Ön Çalışma”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Adana, 1987, s.86.

6 Mümtaz’er Türköne, *Modernleşme-Laiklik ve Demokrasi*, Ank., 1994, s.77.

7 A. Yaşar Sarıbay, “Refah Partisi’nin Ardındaki Sosyo-politik Dinamikler”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 27, 1994, s.20.

8 Ali Coşkun, “Geleneğin ve Geleceğin Kavşağında Dindar İnsanla Modern İnsan Karşı Karşıya”, *Bilgi ve Hikmet*, Bahar, İst., 1994/6, s.46.

9 John Milton Yinger, *The Scientific Study of Religion*, The Macmillan Com., London, 1970, s.1.

olmaya devam etmektedir. Böyle olunca Özdalga, “Bilim dinsel hayatın bütün sınırlarını keşfedemez. Bilimsel ya da rasyonel bir yaklaşımla incelenilecek olan dinin sonuçlarıdır.” derken¹⁰ Mc Guire ise dinin sosyolojik olarak incelenmesini engelleyen alanın dinin kutsal boyutu olduğunu söyler.¹¹ Aynı paralelde N. Smart, dinin kompleks bir yapıya sahip olması nedeniyle yapılacak her türlü inceleme ve araştırmalarda görünen ve görünmeyen boyutları ile ele alınması gerektiğini söyler.¹²Zaten din sosyolojisinin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü din sosyolojisinin bir yönü Din Bilimleri’ne dayanırken diğer bir yönü Sosyolojiyle temas halindedir. Daha açık bir ifadeyle dinsel hareket ve olayları sadece dinî boyutu ile incelemek yeterli değildir. Tabiatıyla dinî objelerin toplumsal yönü göz ardı edilerek yapılan açıklamalar da aynı şekilde eksiktir. Benzer bir yaklaşım tarzı antropolog Radcliffe-Brown’da görülür. Ona göre bir dinin anlaşılması için etkilerinin araştırılması gerekir. Dolayısıyla din, faaliyet halinde incelenmelidir.¹³ Şayet din, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel sistem göz önüne alınmadan incelenirse birçok sosyolojik gerçek tespit edilemeyecektir.¹⁴

İşte bu nedenle din ve toplumun karşılıklı etkilerinin daha iyi anlaşılması için örneklerle açıklamaya çalışalım.

Geleneksel toplumlarda ekonomik, siyasal ve sosyal kurumlar ile kültürel normların özünü din oluşturmaktaydı. Toplumun en küçük birimi olan aileyi etkileyen din, bunun doğal sonucu olarak evlenme, nikâh, çocuk sahibi olma ve boşanmaya kadar belli bir yön vermektedir. Aile içerisinde dünyaya gelen çocuk ilk eğitimini burada almaya başlar. Eğitim ve öğretimde başlangıçta birinci sırayı alan aile, zamanla bu görevini okul ve sosyal çevreye bırakır. Tabiki dinin aile üzerindeki bu etkinliği ilkelerde daha fazladır. Çünkü aile reisi olan baba, aynı zamanda kült birlüğının de başkanlığını yapardı.¹⁵Örf ve adetlerin de din ile sıkı bir ilişkisi vardır. İlkelerde bazı şeylere dokunmak, tehlikeli kabul edilerek tabular oluşturulmuştur. Bu şekilde tabu haline getirilen yer ve kişilerle temasta bulunmak yasaklanmıştır. Bazı günlerin uğurlu veya uğursuz şeklinde değerlendirilmesi, tabu olayı ile yakından ilişkilidir. Bu bağlantıya işaret eden Bilgiseven, “örf ve adetlerin her cemiyette dinin tesiri altında şekillendiğini inkâr etmek ise sosyolojik körlüktür ” demektedir.¹⁶

Diğer yandan dinsel ritüel, tören ve ibadetlerin belirli zamanlarda eda edilmiş olması, takvimi zorunlu hale getirmiş ve astronomi biliminin doğuşunda

10 Elizabeth Özdalga, “Din Din midir, Yoksa Başka Bir Şey midir?”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Ank., 1989, s.38.

11 Yümnü Sezen, *İslam Sosyolojisine Giriş*, İst., 1994, s.27.

12 Ninian Smart, “Din ve İnsan Tecrübesi” (Çev. A. İ. Yitik), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, İzmir, 1992, s.423-424.

13 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İst.,1992,s.50.

14 John Milton Yinger, *The Scientific Study of Religion*, The Macmillan Com., London, 1970,s.21.

15 C.B. ve J.R., *Sosyolojinin Unsurları*, (Çev. K.N. Duru), İst.,1975, s.341.

16A Kurtkan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, İst., 1987, s.114.

etkili olmuştur. Dinler, devletlerin kuruluş ve işleyişlerinde aktif rol oynamışlardır. Bilhassa tekâmül etmiş dinler, mülkiyet şekillerinin gelişmesine ve büyük devletlerin kurulmasına katkıda bulunmuşlardır. Devletler, faaliyetlerini sürdürürken en büyük desteği yine dinden almışlardır. Çünkü devletlerin ayakta kalması için son derece önem taşıyan askerlik yapmak, vergi vermek, başkalarının hakkında saygılı olmak v.b genelde dinlerin üzerinde ısrarla durdukları konulardır.¹⁷ Wach ise bu ilişkiyi şöyle ifade etmektedir: “Din, çok çeşitli biçimlerde devleti hukuk, fiiliyat, şekil ve muhteva bakımından etkiler ve yönlendirir. İlkel kavimlerde hükümdar ilahlara, ruhânî krallara, aziz liderlere tanık olmaktadır.”¹⁸

Din, toplumun kültürü üzerinde de büyük bir etki oluşturur. Öyle ki özellikle ilkel toplumlarda kültürü tümüyle etkileyerek şekillendirir. Mesela bayramlar, ekonomik anlaşmalar ve çeşitli sportif çalışmalar hep dinî bir düşünceden kaynaklanmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen kültürü, tamamen dinin bir unsuru olarak kabul etmek, hatalı bir yaklaşım tarzıdır. Zira dinin kültürü aşan ilâhî bir boyutu vardır. Bu farklılık dini, kültürün öteki unsurlarından ayırır.¹⁹ Freyer, dinin ekonomi, hukuk, san’at, bilim ve eğitim gibi kültürün birer elemanı şeklinde değerlendirilemeyeceğini, bunlardan farklı olarak dinin kuşatıcı bir yönünün bulunduğu parmak basmakta ve şöyle demektedir: “Netice itibarıyla din, kültürün kendisinden ayrılması veya tecrid edilmesi kâbil olan bir cüzü değildir. Belki o zihniyetiyle bütün kültür sahasına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevî davranışlarından dahi bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak kâbilidir. Dinine bağlı bir budistin, iktisat, san’at ve ilh. hadiselerine karşı tutumu, ister istemez bir müslüman veya hristiyanıkinden farklıdır.”²⁰

Din; köy, şehir ve diğer bölgeler üzerinde de etkili olmakta, bunların gerek meydana gelmesinde gerekse büyüüp genişlemesinde önemli bir yere sahiptir. Genel olarak insanların ortak bir kült etrafında toplanmasıyla oluşan bu yerler, zamanla daha da büyüyerek kutsal merkezler(Mekke, Roma vb.) halini almıştır. Bu merkezler bilahare ülkenin diğer büyük yerleşim yerleriyle rekabet edecek duruma gelmişlerdir.²¹ Kısaca din, toplumsal hayatın ve coğrafi çevrenin tüm alanları üzerinde etkili olduğu gibi, aynı zamanda karşılıklı etkileşim kuralı içerisinde bunlardan da etkilenmiştir.

Konunun daha iyi irdelenmesi ve anlaşılması için dinin eğitim, aile, ahlak, hukuk, bilim, iktisat vb. kurumlarla karşılıklı ilişkileri ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.1. Din ve Eğitim İlişkisi

Sosyolog Durkheim eğitimi, "yetişkin nesillerin, henüz sosyal hayata intibak

---

17 Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İst., 1988, s.38,138.

18 Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. B. İnandı), Ank., 1987, s.21.

19 Abdurrahman Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, İst., 1995, s.45.

20 Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. T. Kalpsüz), Ank., 1964, s.75.

21 Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. B. İnandı), Ank., 1987, s.19.

edecek kadar olgunlaşmamış olan genç nesiller üzerinde yaptıkları etki" diye tanımlarken Gökalp ise, "terbiye bir cemiyette, yetişmiş neslin henüz yetişmeye başlayan nesile fikirlerini ve hislerini vermesi demektir" şeklinde bir tanım yapar.²² Ülken eğitimi, kişi ve topluma bütün değerleri kazandıran bir olay olarak görmektedir.²³ Şüphesiz eğitim, yetişkin neslin planlı bir şekilde yetişmekte olan nesillere bilgi, kültür aktarımını sağlamak için yapılan tüm faaliyetleri kapsayarak insanlara dinî duygu ve düşüncelerin telkin edilmesinde de önemli yer tutmaktadır. Millî şuurun gelişmesinde, bilgi, kültür, san'at, din vb. olguların nesillere ulaştırılmasında önemli yer tutan eğitim, kişi ve toplumları sosyalleştirme sürecinde din, dil, ahlak ve adetleri birer araç gibi kullanmaktadır.²⁴

Şüphesiz kişi ve toplumların zihniyet ve yaşayışında istenilen değişmeyi meydana getirmek de eğitimin görevleri arasındadır. Nitekim, "eğitimin karakteristikleri, dine, siyasi organizasyona, ilmi inkişafın derecesine ve endüstrinin durumuna bağlıdır." diyen Bilgiseven, eski Yunan ve Roma şehirlerinde eğitimin siyasi otorite ile irtibatlı olduğunu Orta Çağ'da dinî ve Rönesans'ta ise laik bir şekle büründüğünü söylemektedir.²⁵ Zira Batı'da eğitim kurumları uzun süre kilisenin otoritesi altında faaliyet göstermişlerdir. Bilahare bu baskı azalmasına rağmen günümüzde hala kilisenin idaresi altında birçok okulların mevcudiyeti de bir gerçektir. Toplumda yapılan her türlü eğitim ve öğretim faaliyetleri, ilgili toplumun değer ve karakterlerinden bağımsız değildir. Bu anlamda eğitim, bizatihi dinî ve ahlâki değerlerin birer ifadesi olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar eğitimin din ve ideolojiden bağımsız olması gerektiği genelde kabul edilen bir görüş olsa da maalesef bunun tam anlamıyla gerçekleştirilmesi pek mümkün görünmemektedir. Zira kültür ve eğitim tarihi incelendiğinde dinî inanç, düşünce ve ideolojinin araştırmalar üzerinde az veya çok kendini hissettirdiği anlaşılmıştır. Çünkü insan doğası ve yaratılışı gereği bulunduğu kültürel ve dinsel çevresinin etki alanının dışına çıkamamaktadır. Bu yüzden çağdaş realist filozoflardan Whitehead dini, eğitimin özü olarak değerlendirirken Locke ise ahlak eğitiminin zihinsel eğitimden daha öncelikli ve önemli olduğunu ileri sürer.²⁶

Bir dinin inanç, ibadet ve fikirlerinin toplum içinde yaygınlaşarak kökleşmesinde eğitim ve öğretimin çok önemli rolü bulunmaktadır. Bu yönüyle din, her şeyden önce bir eğitim ve öğretim konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten Kur'an'da en çok geçen Allah'ın güzel isimlerinden biri de "Rab"tır. "Rab" eğitip yönelten, hayra, doğruya, iyiye ve güzele doğru götürerek terbiye ve himaye eden anlamına gelir. İnsanların bu isimden aldığı eğiticilik, bu

22 Hikmet Celkan, *Eğitim Sosyolojisi*, Erzurum, 1993, s.10.

23 H. Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*. İst. 1967. sh.2

24 T.B. Bottomore, *Toplumbilim*, İst., 1984, sh. 283.

25 A. Kurtkan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İst, 1987, s. 15.

26 Recai Doğan, "Din ve eğitim", *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2.Baskı, Ank., 2010, s.309-311.

yönü ile ilahî bir nitelik ve peygamberlerin bu işi üstlenmelerinden dolayı da "Peygamber mesleği" kabul edilmiştir.²⁷

İçinde dinin de yer aldığı kültürel mirası gelecek kuşaklara aktararak toplumun devamını sağlamak ve kötü alışkanlıklardan insanları korumak, bugünkü eğitimin temel amacıdır. Gençlerin ruhsal ve bedensel gelişimini de hedef alan eğitim ile kişiler sosyalleşmekte ve çevre ile ilişkilerinde uyum sağlamaktadırlar. Dikkat edilirse, eğitim gibi dinin de aynı hedefleri gerçekleştirme çabası içinde olduğu görülür. "Dinin, özelliklerle İslam Dini'nin şekillendirmek istediği insan ile eğitimin şekillendirmek istediği insan arasında, eğer din ve eğitim iyi anlaşılır, insanlar tarafından bozulmazsa, bir zıtlık yok, aksine paralellik vardır."²⁸ Celkan da bu bağlamda "din, yüksek bir takım duygular, inanç sistemi ve ferdi ruhları kemale erdiren amil olması itibariyle eğitici bir özelliğe sahiptir" demektedir.²⁹

Eğitim yolu ile yeni nesillere verilmesi gereken belli başlı unsurlardan biri bilgi ve diğeri de birlik şuurudur. Birlik şuurunu sağlayacak temel faktör ise genellikle manevi değerlerdir. Bilgiseven bu konuya şöyle işaret etmektedir: "Birlik şuuruna sahip olmayan fertlerin bilgilerinden ne kendilerine ne de mensup buldukları topluluğa gerektiği kadar fayda sağlamasına imkân yoktur"³⁰

Batı eğitim anlayışının "iyi vatandaş" yetiştirmeyi hedeflemesi yanında, İslam'a göre ise gaye topluma "iyi insan" kazandırmaktır. Hz. Muhammed (s.a.v)'in "her doğan çocuk İslam fitratı üzerine doğar, sonra anası ile babası onu yahudi yahut hristiyan veya mecusi yaparlar"³¹ buyurması, dinin insan için bir yönüyle fitrî yani doğuştan gelen bir özelliği bulunduğunu, diğer bir yönüyle de kesbi yani sonradan çevrenin etkisiyle oluşan bir yanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Burada eğitimin insanlar üzerindeki gücü konusunda ileri sürülen görüşlere kısaca değinmekte yarar vardır. Eğitimciler, bu konuda birbirine zıt iki fikir akımı oluşturmuşlardır. Bunlardan pesimist (kötümser) görüşe göre, insanların karakterlerinin tümü doğuştan veraset yolu ile intikal eder. Eğitim yolu ile bu haslet ve özelliklerin değiştirilmesi, terbiye edilmesi mümkün değildir. Eğitimi, insana geçici olarak giydirilen yaldızlı bir elbiseye benzeten bu görüşün temsilcileri arasında Kant ve Voltaire yer almaktadır.

Bu konuda önemli ikinci fikir akımı ise, eğitimin insana istenilen yönü verebileceğini ileri süren optimist (iyimser) görüştür. Eğitim ve öğretim faaliyetiyle insanda istenilen yönlendirme ve şekillendirmenin yapılabileceğini

27 Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Cilt 1, Aynıldız Matbaası, Ank., 1980, sh.164-165; Abdurrahman Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, M.Ü.İ. Vakfı Yayınları, İst.,1995, s.11.

28 H. Ali Koçer, "Genel Eğitimin Bütünlüğü içinde Din Eğitiminin Yeri", *Türkiye İ. Din Eğitimi Semineri*; Ank. İ. Vakfı Yayınları, Ank., 1981, sh. 19-20.

29 Hikmet Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, MEB. Yayınevi, İst., 1989, s.78.

30 A.Kurtkan Bilgiseven, *Sosyolojik Açıdan Eğitimin Yolu ile Kalkanmanın Esasları*, Divan Yayını, İst., 1972, s.118.

31 Müslim, *Sahih*, Kader, 6.

söyleyen bu görüş sahiplerine göre, çocuğun zihni beyaz bir levha (tabula rasa)'dır. Üzerine istenilen yazı yazılabilir. Başta Aristo olmak üzere J. Locke, J.J. Rousseau ve Descartes gibi düşünürler bu görüşün savunucuları arasında yer alırlar.

Öte yandan birbirine zıt fikirler içeren bu iki düşüncenin aşırılıklarını atarak uzlaştırmaya çalışan üçüncü bir akım vardır ki; buna izafiyeci (relativist) görüş denir. Bunlara göre, eğitimde verasetin olduğu kadar, çevrenin de o derece önemi büyüktür. Bu akımın başta gelen isimleri Fransız Psikologlarından Ribaud ve Clapared'dir. İşte bu üçüncü görüş, yukarıda verdiğimiz hadisten de anlaşıldığı gibi, İslam'ın eğitime bakış açısına çok yaklaşmaktadır.³²

Ayrıca, "ben ancak muallim (öğretmen, eğitmen) olarak gönderildim."³³ hadisi de İslam'ın eğitim ile olan çok yakın ilişkisini dile getirmektedir. Bu yüzden cami ya da ilk adıyla mescitler, daha başlangıçtan itibaren bir ibadet yeri olarak kalmamış aynı zamanda toplumun eğitim ve öğretiminde de önemli roller ve görevler üstlenmişlerdir. İslam'ın bu özelliği nedeniyle, camilerin artışı ile ilgili toplumun eğitim düzeyi arasında devamlı olumlu bir ilişki olagelmıştır.³⁴

1.2. Din ve Aile İlişkisi

Sosyal bir realite olarak aile, temel toplumsal kurumlardan biridir. Toplumun en küçük örgütü ve onun sürekliliği için vazgeçilmez bir unsurdur. Birincil grupların ilkini ve en önemlisini aile oluşturur. Z. Gökalp'e göre aile, toplumun küçük bir modelidir ve aynı zamanda güçlü bir millet ve devlet için temel yapı taşıdır.

Yunanlılarda, Romalılarda, Hindülarda, Çinlilerde vb. gibi eski toplumlarda aile, aynı zamanda ibadetle ilgisi olan sosyal bir ünedir. Ayrıca Asya'nın, Yunan'ın, Eski Amerika'nın ve Çin'in şehirleri de toplumsal ibadet merkezleri idiler. Geçmiş toplumlarda, aile başkanı duyulan saygı, onun gücünden ve üstün zekâsından daha çok, aile içerisinde oynadığı dinî görevinden kaynaklanmaktadır.³⁵ Aile reisi olarak baba, aynı zamanda kült birliğinin de başıdır. Wach, "bunun için din, kültürün ilkel basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy ve ulus gibi doğal birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuştur. Öyle ki, anılan birlikler gerek zihniyet, gerekse örgütlenme bakımından dinî etkiyi hiçbir zaman gizleyemezler."³⁶ demek suretiyle bu konuyu güzel bir şekilde ifade etmektedir. İçinde yaşanan kültürün kıymetleri evrensel bir kurum olarak aile aracılığı ile çocuğa nakledilmektedir. Böylece insanların sosyal değerleri ve davranışları bu yolla kuşaktan kuşağa aktarılır. Örf ve adetler, değer hükümleri ve hayat görüşleri aile üyelerine verilerek

32 M.Fatuk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, M.Ü.İ. Vakfı Yayınları İst, 1984, s. 19-24; Abdurrahman Dodurgalı, *Eğitim Sosyolojisi*, M.Ü.İ. Vakfı Yayınları, İst. 1995, s. 12-14.

33 İbn Mace, *Mukaddime*, 17.

34 Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınları Kayseri, 1992, s. 114.

35 Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev.: Ünver Günay), E.Ü. Yayınevi, Kayseri, 1990, sh. 68-72.

36 Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev.: B.İnanlı), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank. 1987, s.17.

sosyalleşmeleri sağlanır Ailedeki bu önemli eğitim fonksiyonu kaybolunca, çocuklar çeşitli suçlara itilebilmektedir. Bu konudaki araştırmalar bu görüşü desteklemektedir. Zira 2000 suçlu çocuk üzerinde yapılmış bir araştırmadan, bunların çoğunluğunun yani üçte ikisinin anne veya babalarından birinin veya her ikisinin eksik olduğu ailelerden geldikleri tespit edilmiştir.³⁷

Bütün bunlar yanında, dinî değerlerin ortaya çıkışında da ailenin çok önemli bir yeri vardır. Sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar, bireylerin dinî tavırlarının ailelerinin din anlayışlarıyla sıkı bir bağlılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu yüzden Armaner, aileyi dinî değerlerin ve ilgilerin modeli olarak görmekte ve "aile, insanın ilk dinsel eğitim gördüğü ve önemi ileriki yaşlarda büyük olan bir etki alanıdır." demektedir.³⁸ Çocuğun bedensel gelişimi nasıl ailede oluyorsa, dinî anlayışı da aynı şekilde bu ortamda ortaya çıkıp şekillenmektedir. Her ne kadar, günümüzde okul gibi bazı kurumlar ailenin fonksiyonlarının bir kısmını üstlenmiş olsalar da, yine de aile, çocuğun yetişmesinde ve eğitilmesinde etkinliğini korumaya devam etmektedir. Zira okul, sadece belirli bir yaştan sonra çocuğun eğitimine katılır.³⁹

İnsanların dinî hayatlarının küçümsenemeyecek kadar bir bölümü, aile içinde geçmektedir. Aile, çocukların doğup büyüdüğü, sünnet olduğu, evlendiği ve hatta ölünce gömülme işlerinin yapıldığı, kurbanların kesildiği, duaların yapıldığı yerlerdir. Buna benzer daha bir çok ayin ve törenlerin burada gerçekleştirilmesinden dolayı yeni yetişen nesillerin dinî anlayış, tutum, davranış ve alışkanlıklarının ortaya çıkıp gelişmesinde aile, birinci derecede önem taşıyan bir kurumdur.⁴⁰ Bu bakımdan, dini fenomenlerin aile sosyolojisi açısından incelenmesi, büyük önem taşımaktadır. Aile, din ile birey arasında irtibatı sağlayan en önemli iletişim kanallarından birini oluşturur.

Dinin evlilik ve bunun sona erdirilmesi olan boşanma ile çok yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Zira evliliği, dinî bir merasim ve anlaşıma ile gerçekleştiren toplumlarda buna dinî bir anlam vermeyen toplumlara göre boşanma oranının az olduğu görülmüştür. Ayrıca Hristiyan mezheplerinin farklı anlayış ve yaklaşımlarının da boşanma üzerinde etkilerinin olduğu açıktır. Örneğin, protestanlara nazaran katoliklerde boşanma oranının düşüklüğü, bu etkinin açık bir göstergesidir. Öbür yandan din anlayışı, ailedeki çocuk sayısını da etkilemektedir. Çünkü evlilik, biyolojik olmaktan öte, kültürel değerlerle yakın temas halindedir.⁴¹

Aile yapısı ile toplumun yapısı arasında bir ilişkinin olduğu da ayrı bir gerçektir. İyi ailelerden oluşan toplumun da iyi olması beklenir. Başka bir söyleyişle, ailenin sağlıklı ve sağlam temeller üzerine oturması, toplumun genel

---

37 Sulhi Dönmezer, *Kriminoloji*, Filiz Kitapevi, İst. 1984, s.309.

38 Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Cilt 1, Ay Yıldız Matbaası, Ank., 1980, s.76, 87, 156.

39 Hikmet Celkan, *Eğitim Sosyolojisi*, A.Ü. Yayınları, Erzurum 1983, s. 96-97.

40 Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. T.Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank. 1964, s.43.

41 Kehrer Günter, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Semahat Yüksel), Kubbealtı Neşriyat, İst.1992, s. 102-105.

yapısında kendisini hissettirir. Çünkü aile, toplumun temel ve en köklü kurumudur. Nitekim cezaevlerine düşen çocukların, tavır ve hareket bozukluklarında ve suç işlemeye meyilli oluşlarında ailede verilen eğitimin rol oynadığı araştırmalarla tespit edilmiştir.⁴²

Daha önce geçtiği gibi "Her doğan çocuk İslam fıtratı üzerine doğar, sonra anası ile babası onu Yahudi yahut Hristiyan veya Mecusi yaparlar."⁴³ hadis-i şerifi, ailenin çocuğun din anlayışına olan etkisini çok açık bir şekilde dile getirmektedir. Bu konuda yapılan birçok bilimsel gözlem, çocuğun inanma ve ibadet hususundaki tutum ve tavırlarını belirleyen en baskın unsurun aile olduğunu göstermiştir. Bir yerde din, ailenin sunduğu modeller üzerinde bina edilir.⁴⁴ Zira, dine inanmayan 600 kişi üzerinde yapılan başka bir çalışmadan, bunların %67'sinin anne ve babalarından hiçbirinin dinî hayata fazla ilgi duymadıklarını öğreniyoruz. Çünkü dinî sosyalleşmede örnek alma son derece önemli bir konudur. Bu yüzden çocuk, aile içerisinde özellikle kendisiyle çok yakın temas halinde olduğu annesinin dinî yaşayış ve anlayışından etkilenmekte ve onu her konuda taklit yoluyla örnek almaktadır.⁴⁵

1.3. Din ve Ahlâk İlişkisi

Din ve ahlak ilişkisi, felsefenin Eflatun'dan itibaren uğraştığı önemli bir konudur. "Acaba bir şey, Tanrı istediği için mi iyidir, yoksa o, iyi olduğu için mi Tanrı tarafından buyrulmuştur?" tartışması din ve ahlak felsefesinin önemli problemlerinden biri olmuştur.⁴⁶

Ahlâk, Arapça'da "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğuludur. Ahlâk kavramı Fransızca'da "morale", Almanca'da "moral", İngilizce'de "morals" ve Yunanca'da "ethik" kelimeleriyle karşlanır.⁴⁷ Din ve ahlâk kurallarından hangisinin diğerinden çıkmış olabileceği konusu, sosyologlar arasında tartışılmıştır. A. Comte dini, ahlâkın temeli olarak görmüştür. Buna karşılık Tönnies ve Durkheim dinin, sosyal ve ahlaki idelerin kutsal hale getirilmesi ile meydana çıktığını ileri sürmüşlerdir. Fakat ahlakın din gibi toplumsal bir olay olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Toplumun bulunmadığı bir yerde, ahlaki değerlerden söz etme imkânı yoktur. Din kuralları ile ahlak kuralları arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ancak dinî kuralların ahlakî kurallardan farklı yanı, tabiatüstü oluşlarıdır. Ahlakî değerler, dinler tarafından desteklenirken, inançların devam etmesinde de ahlakın önemli bir fonksiyonu vardır.⁴⁸ Zaten her dinin amacı ahlâki norm ve değerlerin topluma

---

42 İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Cihan Yayınları, İst. 1984, s.380.

43 Müslim, Sahih, Kader, 6.

44 Yurdagül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, T.D.V. Yayınları, Ank.1994, s.24.

45 Ünver Günay, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınları, Kayseri 1992, s.113.

46 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İst. 1992, s. 296-297.

47 Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitap Evi, İst. 1986, s. 11; Osman Cilacı, *Dinler ve İnsanlar*, Damla Matbaacılık, Konya 1990, s.217-218.

48 Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, Ank. 1984, s. 265-266.

kazandırılmasıdır. Yakınlıklarından ötürü zaman zaman birbirine karıştırılan bu iki kurumun, aralarında bazı farklar vardır. Ahlâk kuralları topluma göre değişiklikler gösterir. Oysa dinde emir veren Allah'tır. Bu yüzden din, her zaman ahlâka yardımcı bir kaynak olmuştur.⁴⁹ Din sosyoloğu G. Mensching'e göre din, ahlâk ve hukuk başlangıçta birleşik bir halde idi ve bunlar dinin birer cephesini oluşturuyordu. Bilahare tarihî süreci içerisinde özellikle sekülerizasyon olayı ile birlikte bu alanlar birbirlerinden ayrılarak bağımsız birer disiplin haline gelmişlerdir.⁵⁰ Dinî inançların, değer yargıları üzerinde çok önemli etkileri vardır. Ayrıca toplumsal kontrolün sağlanmasında da aktif bir rol üslenirler. Bu yönüyle Mac İver'a göre din, ahlâkın doğup geliştiği bir ana rahmidir. Din olmayınca ahlâk için bir yaptırım gücü kalmamakta ve toplumun değer ölçüleri kaybolmaktadır. Din ve ahlâk konusunda düşünürler dört çeşit ilişkiden söz ederler: Birinci görüşe göre din, ahlâkın ayrılmaz bir parçasıdır. İkinci eğilim ise, din ve ahlâkın birbiriyle özdeş olduğu yönündedir. Hristiyan ilahiyatçılarından M. Luther de bu fikri taşımaktadır. Diğer bir yaklaşım da, din ve ahlâkın tamamen birbirinden ayrı ve ilgisiz olduğu yönündedir. Dördüncü bir anlayışa göre ise din ve ahlak sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır.⁵¹

Bütün bunlar yanında, din ve ahlak kavramlarının sık sık yan yana kullanılması, bir bakıma iki farklı alanın varlığını kabul etmek anlamını taşır. Eğer tıpatıp aynı şeyler olmuş olsalardı, böyle ifade edilmelerine gerek duyulmayacağı gibi, aralarında bir ilişkiden de söz açılmayacaktı. Allah inancı, ahlaki ödevlerin yerine getirilmesini kolaylaştırmak için bir çevre oluşturur. Çağdaş filozof S. Toulmin'e göre, ahlâk kuralları doğruyu nasıl seçeceğimizi gösterir; dini inanç da bu doğruya bütün kalbimizle sarılmamız konusunda yardımcı olur. Bir teist için yalan söylemek, sadece bir ahlâk kuralı çiğnendiği için kötü olarak değerlendirilmemektedir, aynı zamanda Allah yanında suç ve günah kabul edildiğinden kötü bir eylem olarak da algılanmaktadır.⁵² Bu yönüyle, ahlâk kuralları olmayan din yoktur düşüncesi, kolayca kabul edilebilir. Çünkü her din insan ve toplumları ahlâklı yaşamaya zorlar. Zira ahlâk, hayrın ilmidir. Din ise, insanın kutsal bir varlık ile ilişki kurmasıdır. Büyük dinlerde ahlak ile din uyum içerisinde hareket eder. Bu konuda Amerikalı psikolog Ames. daha da ileri giderek din ile ahlâkın aynı şey olduğunu iddia etmiştir.⁵³

Ahlâkî amaca yönelmemiş bir din, kişilerin davranışlarını olumlu yönde etkileme imkanını kaybetmiş demektir. Sadece bir takım törenlerden ibaret ve ahlaki boyutu ihmale uğramış bir din, hal ve hareketleri iyiye yönlendirme etkisine sahip değildir. Dolayısıyla, toplumda işlenen suçları azaltıcı yönde bir

---

49 Cahit Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din-Ahlâk-Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, Okat Yayınevi, İst.1970, s. 100-117.

50 Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, (Çev. Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1994, s. 62.

51 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınlar, Kayseri, 1993, s.310-312.

52 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992, s.305-307.

53 Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s.42.

fonksiyonu da yoktur.⁵⁴

Nitekim İslam'da ehli sünnet alimleri ahlâkı, dinin bir rûknü (temeli) saymışlardır. Bu sebeple İslam, ahlâkı bağımsız bir konu olarak ele almaz. Ona elinin bir unsuru gözüyle bakar.⁵⁵Din bir ağaca benzetilecek olursa, ahlâk da onun dalları ve meyveleridir. Ahlâki bir etkinliği ve rolü olmayan bir din söz konusu değildir. Gerçek anlamda dindarlık, gerçek anlamda ahlâklı olmayı da gerektirir. Ahlâksız filozof, san'atkâr vb. olabilir. Fakat ahlâksız dindar tasavvur edilemez.⁵⁶ Zaten "gerçek bir din olmayan yerde, gerçek bir ahlak da bulunmaz."⁵⁷ Bu bakımdan İslam'da din ve ahlak tam bir uyum içerisindedir. Zira Kur'an'da Hz. Peygambere hitaben "Şüphesiz ki sen (Hz. Muhammed) büyük bir ahlâk üzerindesin." buyrulmaktadır.⁵⁸ Öte yandan Hz. Peygamberin ahlâkını soranlara hanımı Hz. Aişe'nin "O'nun ahlâkı Kur'an'dan ibaretti."⁵⁹ demesi, ahlâkın dinden soyutlanamayacağına işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberin elçi olarak gönderiliş nedenini, "güzel ahlâkı tamamlamak"⁶⁰ olduğunu belirtmesi, dinin ahlâki yayma gayesi güttüğüne ve ahlâkla dinin ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğine bir delil olarak gösterilmektedir.

1.4. Din ve Hukuk İlişkisi

Ahlâk, siyaset ve san'atta olduğu gibi hukukun da ortaya çıkışında dinî inançların ve düşüncelerin büyük bir payı olmuştur. Zaten ilkel kavimlerde, dinî hayat ile hukukî hayat ayırt edilemeyecek kadar müşterek ve aynıdır. Bunun sonucu olarak tarihte hükümdar ilahlara, ruhanî krallara ve aziz liderlere rastlanmıştır. Haliyle hukukun, toplumun kabul ettiği dinin etkisinde kalmaması imkânsızdır. Bilahare iç içe geçmiş bu iki alan özellikle sekularizasyon olayı ile birlikte ayrılarak bağımsız birer kurum haline gelmiştir. Fakat bu ayrılış, onları birbirinden tamamen bağımsız ve ilgisiz hale getirememiştir. Çünkü bazı yasaların ortaya çıkmasında dinlerin büyük etkisi açık olarak kendini göstermektedir. Örnek olarak, miras, evlenme, ant içme, ticaret vb. gibi konular hukuk alanına din kanalıyla geçmiştir.⁶¹ Bu nedenle Bilgiseven, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nun İslam'ın öz değerleri gözönünde tutulmadan olduğu gibi aynen alınmasını eleştirir. Beşerî hukukun dinî hukuktan tamamen bağımsız olmasını sakıncalı bulur. Oysa ki, beşeri hukuka geçilirken, özellikle ülkemiz için İslam'ın temel değerlerinin gözardı edilmemesi gerektiğini söyler. Aksi halde ülkemizde görüldüğü gibi halk, ikili hukukla karşı karşıya kalmaktadır. Mesela bunu aile düzeninde görmek mümkündür. Mirasın

54 Sulhi Dönmezer, *Kriminoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984, s.284-285.

55 Meydan-Larousse, Cilt 1, İst., 1988, s.163.

56 Mehmet Aydın, "Eğitim Açısından Din ve Ahlak İlişkisi", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, A.İ. Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, s.246.

57 K. Nami Duru, "Din ve Cemiyet", *Sosyoloji Dünyası*, Cilt 1, İstanbul, 1951, s.30.

58 Kalem, 68/4.

59 Müslim, Müsafirin, 139.

60 Muvatta, Husnu'l-Huluk, 8.

61 Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, M.Ü. İ. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.77-79.

bölüşülmesinde, birden fazla evlilikte ve nikâh akdinde halkımızın bazen dinî bazen de medenî hukuka göre hareket ettiğini örnek gösterir.⁶² Din, devleti hukuk, işleyiş, şekil ve içerik bakımından etkileyerek yönlendirir. Kitlelerin siyasal davranışları üzerinde etkin rol oynar. Bunun yanında hukukun da dinin örgütlenmesinde etkisi çoktur. Hukukun etkinliği ölümle sona ererken din ölüm ötesine de tesir eder. Kanun, hukuka aykırı davranışları cezalandırırken iyi hareketlere herhangi bir ödül vermez. Halbuki dinde yasakları çiğneyenlere ceza olduğu gibi, iyi davranışların karşılığında da mükafat söz konusudur. Hukuk, yapılan işin sonucuna göre değerlendirme yapar. Oysa din, niyet ve gayelere büyük önem verir.⁶³

J. Frazer, Huvelin, Marcel Mauss, G. Gurvitch gibi sosyologlar, büyü, din ve hukuk ilişkileri konusunda incelemelerde bulunmuşlardır. Bunlardan J. Frazer, hukukun her türünün büyüden çıktığını ileri sürerken Huvelin, toplumsal hukuku dine; bireysel hukuku da büyüye bağlamıştır. G. Gurvitch ise büyüye bağlı hukuk türüyle dine bağlı hukuk türünü açıklamıştır.⁶⁴

1.5. Din ve Bilim İlişkisi

Karşılıklı olarak birbirini etkileyen bu iki kurum, ilk zamanlarda iç içe ve bir bütün halinde idi. Uzun devirler boyunca da bu beraberlik devam etmiştir. Zaten bilim için salt bir biçimde yoktan var olma tarzında bir köken aramak da imkânsız bir çabadır.⁶⁵ Her iki alan evreni açıklamaya çalışır. Ancak yöntemleri birbirinden farklıdır. Din, kesin ve evrensel doğruları verme iddiasında iken, bilimde kesinlik içeren hiçbir teori yoktur. Dünya görüşü yönünden bilime "gerçekci-rasyonalist", dine de "mistik-rasyonalist" denilebilir.⁶⁶

Bilim ve din ilişkileri ele alınırken esasında her dinin ayrı ayrı değerlendirilmesi daha sağlıklı bir yoldur. Örneğin, Batı'da tahrif edilmiş Hristiyanlık dini ile bilim arasında çok büyük mücadeleler ve çekişmeler olmuştur. Öyleki, "bilim o vakit, adeta Hristiyanlığın savaşıma girdiği putperestlikle bir tutuluyordu. Hatta M.S. 390 yılında İskenderiye'de 400.000 cilt kitap, yani o devrin bütün bilim ve bilgisini içinde toplayan kütüphanenin Serapium adındaki bir kısmı, Psikopos Theophilos tarafından yakıtılmıştır."⁶⁷ Dünyanın döndüğünü söyleyen Galile'nin engisizyonla mahkûm edilerek hapse atılması ve Kopernik'in koğuşurmaya uğraması gibi daha birçok örnekler bulunmaktadır. Buna karşılık İslam dünyasında din-bilim çatışması önemli ölçüde sözkonusu olmamıştır. Bunun nedeni Kur'an'ın ilim karşısında takınmış

---

62 A. Kurtkan Bilgiseven, "İçtihat Yetersizliğinden Doğan Problemler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, İstanbul, 1995, s.49-60.

63 Cahit Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din-Ahlak-Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, Okat Yayınevi, İstanbul, 1970, s.99-100.

64 Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982,s.271.

65 Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, s.19.

66 Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.24-25.

67 Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, sh. 14-71.

olduğu tavidir.⁶⁸ Zira, bilimle dinin müşterek bir temeli vardır ki, o da "tevhid" düşüncesidir. Ancak gerçek bir din, bu iki alanın bir ve bütün olduğunu söyler.⁶⁹ Türkoğlu, Gökalp'ın din ve bilim arasında çatışma olduğu yönündeki kanaatine katılmadığını ve bu iki alanın zıt hale getirilmesinin milletleşme çabamızı temelden sarsacağını iddia etmekte ve şöyle demektedir: "Çünkü, İslam Batı'da görüldüğü gibi din-iletilim çatışmasına sahne olmamış, aksine ilmin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur".⁷⁰ Zira, İslamiyet'te Allah'ın güzel isimlerinden birisi, her şeyi bilen anlamındaki "alim"dir. Herşeyi bilen bir varlığın, insanlara vahiy yolu ile ulaştırmış olduğu bilgilerin bilimsel gerçeklerle ters düşmesini düşünmek mümkün değildir.⁷¹ Bu anlayış nedeniyle, İslam aleminde Farabî, İbni Sina, Nasır Tûsi, İbn Heysem, E. Bekir Râzi gibi bir çok filozof ve bilim adamı yetişmiştir. Zaten İslam, bilimi teşvik ve tavsiye ederken, dinî veya dünyevî bilimler şeklinde bir ayrımı kabul etmemektedir. Çünkü dini gönderen de, tabiatı yaratan da aynı varlıktır. Öyleyse, bir çatışma söz konusu olamaz veya olmamalıdır. Şayet, bir çelişki görünüyorsa, din veya bilimin iyi tahlil edilemediğini gösterir.⁷² Ayrıca "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"⁷³ ayeti ile "İlim Çinde dahi olsa arayın."⁷⁴ hadis-i şerifi, İslam'da ilme verilen önemi açıkça göstermektedir.

1.6. Din ve İktisat İlişkisi

Sosyal bir kurum olarak ekonomi, sadece insanın biyolojik yönünü değil, manevi cephesini de ilgilendiren bir alandır. Başka bir söyleyişle ekonomi; din, ahlâk, hukuk ve san'at vb. kurumlarla ilişkilerini kurmadan tek başına kavranılması ya da açıklanması güçtür. Bu yüzden, ekonominin de, diğer alanlarda olduğu gibi, insan davranışlarının bütünlüğü çerçevesinde ele alınması daha sağlıklı bir yoldur. İster ilkel, isterse gelişmiş toplumlarda olsun devamlı "İktisatla itikat" hep iç içe olagelmıştır. Bir dine mensup oluş, kişinin sadece tabiata karşı değil, aynı zamanda evlilik, aile, iş ve meslek, ekonomi, devlet vb. sosyal olgulara karşı da belirli bir tavır takınmasını gerektirmektedir. Bu yüzden din sosyologları; din ile öteki sosyal ve kültürel faaliyet alanları arasındaki karşılıklı ve karmaşık ilişkiler üzerinde durmuşlardır ve bu konuda birçok çalışmalar yapmışlardır. Zira, toplumda fonksiyonu itibarıyla sırf ekonomik olan bir alt yapı sistemi yoktur. Ekonomik olaylar, sosyal hayatın bütünü içerisinde yer almaktadırlar. Öte yandan ekonomiyi dinin basit bir fonksiyonundan ibaret olarak görmek de mümkün değildir. Öyle ise, din ve ekonomi, diğer kurumlar arasında olduğu gibi, karşılıklı bir etkileşim halindedir.⁷⁵

68 Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992, s.279.

69 A. Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.14,72.

70 Orhan Türkoğlu, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm*, İst., 1988, s.199.

71 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F.Yayınlar, Kayseri, 1993, s.329.

72 Hâbil Şentürk, *Psikoloji Açısından Peygamberimizin İbadet Hayatı*, İst., 1985, s.11.

73 Zümer, 39/9.

74 Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, II, 297.

75 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F.Yayınlar, Kayseri, 1993, s.312-316.

Çok faktörcü ve fonksiyoncu bir yol takip ederek bu ilişki üzerinde duran M. Weber, modern kapitalizmin, protestanlığın davranış kurallarından ve pratik ahlakından etkilenerek geliştiğini ileri sürer. Öbür yandan, avcılıktan hayvan besiciliğine geçişte, toplumun bazı hayvanlara göstermiş olduğu totemist saygının büyük rolünün olduğu görülmektedir. Bugün bile Hindistan'da Todalar, hayvan beslemeyi dinî çalışmalar arasında görmektedirler. Mandralar, kutsal mekânlar gibi değerlendirilmekte; süt sağmak ve tereyağı çıkarmak din adamlarının görevleri arasında yer almaktadır.⁷⁶

Dinler dünyaya karşı takındıkları tavırlar açısından farklılıklar gösterirler. Bir kısım dinler, dünyayı iyi ve eğlenceli bulmaktadırlar. Mal ve servet elde etmeyi teşvik ve tasvip etmektedir. Örnek olarak Veda ilahilerinde, sürü ve mülkiyet tanrılarına yalvarılır. Eski Yunan ve Hint dinleri dünyaya olumlu bakarlar; eski İran dini Zerdüştlük de mülkiyete büyük önem verir. Buna karşılık, Budizm gibi bir takım dinler ise, aksine olarak dünyayı bir hayal alemi gibi telakki ederler. Dünya hayatında bir takım şer kuvvetlerinin olduğu anlayışıyla olumsuz değerlendirirler. Mutluluğa ulaşmanın yolu, dünyayı terk etmekle mümkün olacağı kanaatinde dirler.⁷⁷

İslam ise, dünya ve ahiret hayatı için dengeli bir tutum içerisindedir. Özel mülkiyete saygı gösterir. Toplumda fakir ve zengin sınıfları arasındaki mesafeyi en aza indirmeye çalışır. Ahiret hayatını, ebedi ve asıl olarak kabul eder. Dünyayı ise, sonsuz hayatı kazanmak için üretim yeri ve sınav alanı gibi değerlendirmektedir.

2. SONUÇ

Din fenomeni, ister inansın ister inanmasın herkesi yakından ilgilendirmiştir. O nedenle dinin tarihi, insanlık tarihi ile eşdeğer olarak kabul edilmektedir. Nitekim dinler tarihçisi M. Eliade, ilk insanın “dindar adam” olduğunu ileri sürerek kutsalın keşfedilmesiyle ancak anlamlı bir dünyanın kurulabileceğini savunmuştur.⁷⁸ Bunun yanında Davis ise dini, toplumsal hayatta herşeye nüfuz eden sürekli bir realite olarak görür ve bu yüzden din gerçek anlamıyla kavranılmadan toplumun anlaşılmasının mümkün olamayacağını ileri sürer.⁷⁹

İşte tüm bu nedenlerden dolayı din olgusunun sosyolojik olarak araştırılması büyük önem taşımaktadır. Dinin toplumsal fonksiyonu, din-toplum ilişkileri, dinin eğitim, aile, ahlak, hukuk, bilim ve iktisat gibi kurumlarla karşılıklı etkileşimi incelenmeye çalışılmıştır. Dinin istisnasız toplumun bütün alanları üzerinde etkili olduğu ve aynı zamanda onlardan da etkilendiği inkar edilemez

---

76 Günter Kehrler, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Semahat Yüksel), Kubbealtı Neşriyat, İst., 1992, s.87-88.

77Gustav Mensching, *Din Sosyolojisi*, (Çev. M. Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1994, s.105-106.

78 Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. M. Aydın), Konya, 1995, s.VI-1.

79 M.Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İst., 1993, s.11.

bir gerçektir. Sosyal ilişkiler ağının karmaşıklığı, bu ilişkilerin tespit edilmesini zorlaştırmıştır. Bu yüzden dinin adı geçen kurumlarla ilişkisi ayrı ayrı ele alınmıştır.

Dinin öncelikle eğitim kurumu ile yakın ilişkisi olmuştur. Zira dinlerin insanlara ulaştırılması ve tebliğ edilmesi eğitim yolu ile ancak mümkün olmuştur. Öte taraftan eğitim de aynı şekilde toplumun dinî duygu ve düşüncelerinden bağımsız kalamamıştır. Zaten bu iki alanı birbiri ile tamamen ilintisiz düşünmek, sosyolojik gerçeklere aykırıdır. Toplumsal ilişkiler ağı içerisinde toplumun en küçük birimini oluşturan aile, fertlerin mevcut dinî yapısından bir yandan etkilenirken öbür yandan bireylerin dinî inancının oluşmasında en büyük etkiye sahip olmuştur. Çünkü insanın ilk dinî eğitim aldığı kurum ailedir. Diğer yandan din kuralları ile ahlak kuralları öteden beri ilintili olmuştur. Bundan dolayı başlangıçta bu iki alanın aynı olduğu bile iddia edilmiştir. Benzer karmaşık ilişkiler, din ile hukuk arasında da görülmektedir. Özellikle ilkel toplumlarda din kuralları ile hukuk kuralları birbirinden ayırt edilemeyecek derecededir. Bilahare bütün alanlarda olduğu gibi bu iki kurum özellikle sekülerizasyon olayı ile birlikte birbirinden bağımsız hale gelmiştir. Ancak bu ayrışma birbirini etkilemeden bağımsız birer alan olduğu anlamına gelmemektedir. Toplumsal hayat devam ettiği sürece bu iki kurum her zaman karşılıklı ilişkiler bağlamı içerisinde olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Öte yandan din ile bilim arasında da benzer kompleks ilişkiler görülmektedir. Özellikle İslam'ın kutsal kitabı Kur'an'ın ilk inen ayetinin “oku!” emriyle başlaması ve bunu destekleyen diğer ayet ve hadisler, ilmin ilerleyip yaygınlaşmasında çok önemli bir rolü olmuştur. Bilim üzerinde etkisini sürdüren din, doğal olarak toplumun ekonomik yapısını da etkisi altına almış ve ondan da aynı ölçüde etkilenmiştir.

3. KAYNAKLAR

- ADIVAR, Adnan, *Bilim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.
- ARMANER, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Cilt 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980.
- AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992.
- AYDIN, Mehmet, “Eğitim Açısından Din ve Ahlak İlişkisi”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, A.İ. Vakfı Yayınları, Ankara, 1981.
- BAYRAKTAR, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, M.Ü. İ. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Eğitim Sosyolojisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Sosyoloji*, Devlet Kitapları, İstanbul, 1976.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Sosyolojik Açından Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları*, Divan Yayını, İstanbul, 1972.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, “İçtihat Yetersizliğinden Doğan Problemler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, İstanbul, 1995.
- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1986.

- BOTTOMORE, T.B., *Toplumbilim* (Çev. Ü. Oskay) , 2. Baskı, Beta Basım yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1984.
- C.B. ve J.R.,*Sosyolojinin Unsurları*, (çev. K.N. Duru), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1975.
- CANAN, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Cihan Yayınları, İstanbul, 1984.
- CİLACI, Osman, *Günümüz Dünya Dinleri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1995.
- CİLACI, Osman, *Dinler ve İnsanlar*, Damla Matbaacılık, Konya, 1990.
- CELKAN, Hikmet, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, M.E.B. Yayınevi, İstanbul, 1989.
- CELKAN, Hikmet, *Eğitim Sosyolojisi*, A.Ü. Yayınları, Erzurum, 1983.
- COŞKUN, Ali, “Geleneğin ve Geleceğin Kavşağında Dindar İnsanla Modern İnsan Karşı Karşıya” *Bilgi ve Hikmet*, Bahar, İstanbul,1994/6.
- DOĞAN, Recai, “Din ve Eğitim”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2010.
- DODURGALI, Abdurrahman, *Eğitim Sosyolojisi*, M.Ü.İ. Vakfı Yayınları,İstanbul,1995.
- DÖNMEZER, Sulhi, *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.
- DÖNMEZER, Sulhi, *Kriminoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984.
- DURU, K. Nami, “Din ve Cemiyet”, *Sosyoloji Dünyası*, Cilt 1, İstanbul, 1951.
- ELİADE, Mircae, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (çev. M. Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya,1995.
- FREYER, Hans, *Din Sosyolojisi*, (Çev. T. Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1964.
- GÖDELEK, Ertuğrul, “Bir Dinî Tutum Ölçeği Geliştirme Girişimine İlişkin Ön Çalışma”, *Ç.Ü.E.F.D.*, Cilt 1, Sayı 1, Adana, 1987.
- GÜNAY, Ünver, *Din Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F.Yayınları, Kayseri, 1993.
- GÜNAY, Ünver, *Eğitim Sosyolojisi Dersleri*, E.Ü.İ.F. Yayınları, Kayseri, 1992.
- HANÇERLIOĞLU, Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- KEHRER, Günter, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Semahat Yüksel), Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1992.
- KOÇER, H. Ali, “Genel Eğitimin Bütünlüğü İçerisinde Din Eğitiminin Yeri”, *Türkiye İ. Din Eğitimi Semineri*, A.İ. Vakfı Yayınları, Ankara, 1981.
- KONUK, Yurdağül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1994.
- KÖKTAŞ, M.Emin, *Türkiye’de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1992.
- MENSCHING, Gustav, *Din Sosyolojisi*, (Çev. M. Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1994.
- ÖZBEK, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (S.A.V.)*, Selam Yayınevi, Konya, 1988.
- ÖZDALGA, Elizabeth, “Din Din midir, Yoksa Başka Bir Şey midir?”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Ankara, 1989.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
- SARIBAY, A. Yaşar, “Refah Partisi'nin Ardındaki Sosyo-politik Dinamikler”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı27, 1994.
- SEZEN, Yümnü, *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1994.
- SEZEN, Yümnü, *Sosyoloji Açısından Din*, M.Ü. İ. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

- SMART, Ninian, “Din ve İnsan Tecrübesi” (Çev. A.İ. Yitik), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, İzmir, 1992.
- ŞENTÜRK, Habil, *Psikoloji Açısından Peygamberimizin İbadet Hayatı*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1985.
- TANYOL, Cahit, *Sosyolojik Açısından Din-Ahlak-Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, Okat Yayınevi, İstanbul, 1970.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 1988.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, *Modernleşme-Laiklik ve Demokrasi*, Ark Yayınevi, Ankara, 1994.
- ÜLKEN, H. Ziya, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul, 1967.
- WACH, Joachim, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), Erciyes Üniversitesi Yayınevi, Kayseri, 1990.
- WACH, Joachim, *Din Sosyolojisine Giriş*, (çev. B. İnandı), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1987.
- YILDIRIM, Cemal, *Bilim Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- YINGER, John Milton, *The Scientific Study of Religion*, The Macmillan Com, London, 1970.

SULEYMAN THE MAGNIFICENT AS A MODERN LEADER AND DEVELOPMENTS IN OTTOMAN EMPIRE

Modern Bir Lider Olarak Muhteşem Süleyman ve Osmanlı Devletindeki

Gelişmeler

Mutlu KÖSELİ*

Murat Erkan EREN **

SUMMARY

This paper tells the Ottoman Sultan Suleyman the Magnificence from the perspective of modernism. His time and his contribution to the Ottoman Empire examined. Initially his establishment of Laws, and his liberality, munificence and tolerance is examined and the result of this his military contributions were mentioned. This paper concluded that Suleyman the Magnificence is the first Sultan establishing the bases of modern State, even before the Enlightenment period, which is assumed as starting point for modernism movements in the world. This article states that the management of Suleyman's time is not so different than any of twentieth-century state (Lyber, 1913), in some aspects because Suleyman's time has many similar points with the Western States' evolution to modern era when rationalization was dominating their system of public management. Paper also states that developments in Suleyman's time cannot be explained well just with rationalization in the state system, his understanding of liberality, munificence and tolerance are other aspects of his management and had great contribution to development in the state at the time.

Key words: Modernism, Post Modernism, Critical theory, Suleiman the Magnificent, Ottoman Empire.

ÖZET

Bu makale Osmanlı Sultanı Muhteşem Süleyman'ı modernizm penceresinden incelemektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanı ve Osmanlı İmparatorluğu'na katkıları incelenmiştir. Öncelikli olarak kanun yapması, özgürlükçülüğü, cömertliği ve hoşgörüsü ve tüm bunların sonucu olarak askeri başarıları incelenmiştir. Bu makale Muhteşem Süleyman'ın modern devlet anlayışının dünyadaki ilk temsilcisi olduğunu hatta dünyada modernizm hareketinin başlangıcı olarak kabul edilen Reform periyodundan da önce olduğu sonucunu çıkartmaktadır. Bu makale Sultan Süleyman zamanının yönetim anlayışının şu anki pek çok batı devletinin yönetim anlayışından farklı olmadığını ifade etmekte, buna gerekçe olarak da Sultan Süleyman zamanı Batı Ülkelerinin modern çağdaki dönüşümlerinin benzerliklerini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Makale aynı zamanda Sultan Süleyman zamanının sadece modernizm ve

---

* Dr., Bingöl Emniyet Müdürlüğü, mutlukoseli@yahoo.com.

** Dr., Bingöl Emniyet Müdürlüğü, muraterkaneren@gmail.com.

rasyonel yaklaşımların gelişmesiyle açıklanamayacağını, onun özgürlükçülüğü, cömertliği ve hoşgörüsünün yönetim anlayışındaki önemli hususlar olduğunu ve bunların da ülke yönetimine çok olumlu katkılar sunduğunu ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Modernizm, Post-modernizm, eleştirel teori, Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı İmparatorluğu.*

Introduction

Suleyman only son of Selim 1 (Yavuz Sultan Selim) was born in 1494 at Trabzon, a city at Black Sea coast of Turkey. In 1520 Suleyman succeeded his father as sultan, and ruled the state for 46 years until his death in 1566 as the 10th Sultan of Ottoman state. Besides being the most well known Ottoman Sultan in Turks history, he is also accepted as one of the biggest ruler in the world history.

In his time Süleyman's armies conquered many places from east to west and from north to south. In the west they conquered Hungary, and they advanced as far west as Vienna, and to the east, the Ottoman forces took control of Iraq from Iran. Suleyman's navy captured all the main North African ports, and Ottoman fleet completely controlled the sea. By Suleyman's time Ottoman hegemony was extended over a great portion of Europe, Asia, and Africa (Metropolitan Museum, 2004). Besides his military reputation he is known as the Magnificent to Europeans and to his subjects as the "Lawgiver", he was a brilliant military commander and a praised legislator. The laws made by him, form the basis for many western ones (Kavalcioğlu,1997). Suleyman's time known as golden age not only in Ottoman history but also in the world history and it is ranked as one of the most important world powers. Suleyman's contribution to social and cultural fields is always remembered. Exploring his period helps us to determine the outlook of modern Turkey.

This paper points out the significant issues that make Suleyman different from his ancestors and his counterparts or successors. Besides, the paper focus on the reasons that make him well know as one of the biggest ruler in the world history. Focus of the paper will be on Suleyman's works, management and contribution to his empire and the rest of the world from modernism and rationalization viewpoint. While he is very well know with his tolerance and his appreciated attitudes towards minorities and other religious members in the state, the paper also focuses on these issues and examines the issue from Habermas's critical Theory approach.

At the end the paper concludes that although real modernism efforts is getting dense around 1800s, he is the first Sultan (king) establishing the bases of modern State, even before the enlightenment period which is assumed as starting point for modernism movements in the world.

This paper give general information about Suleyman the Magnificent and its contribution to state, also focuses on the reasons that make him so well

know around the world, and tells significant points about him under three subtitles which represent his three characteristics; his military conquests, his establishment of laws, and his understanding of liberality, munificence and tolerance. The paper also analyzes his contribution to state from modernist and critical point of view. Paper' start point is that Ottoman Community had being modernized with its own dynamic, before the modernization movement starts in Western Europe (Kafadar, 2004).

Theoretical Concept

Initially a brief definition of modernism and rationalization will ease understanding some similar characteristics of Suleyman's era and later modernist movements, so rationalization and its effects in Suleyman's management will be examined. Besides that the Habermas' Critical Theory can give a better understanding of Suleyman's liberality, munificence and tolerance so the paper will evaluate the Suleyman's era alsor from this perspective.

Modernism and Rationality

It is not certain that when period of modernism started, but it can be traced to 16 century and became popular with enlightenment period, which begins roughly in the middle of the eighteenth century. It is basically a process of cultural differentiation and social autonomyization. The idea of Modernism is a rejection of traditional power, which is mostly God oriented. With the modernism old god and old religion was rejected because they are thought to be part of the traditional power (Patterson, 2003). According to modernist thought there is no supernatural, reality is what you see and science is believed to process happiness.

One of the important issues in modernism is *Rationalization*. It has a catalytic effect on society in modernity (Farmer, 1995). It basically means reason, in a broad sense it is reconstruction in systematic form (Eyerman, 1985). Rationalization as an ideal type and as an historical force appears in much of Weber's writings. He regards the development of rational forms to be one of the most important characteristics of the development of Western society and capitalism. Weber viewed traditional systems as irrational and rely on religion, magic, or the supernatural as a way of explaining the social world and authority. In this sense traditional management style may have no systematic form of development, but may rely on personal insight, revelation, emotions and feelings, features that are non-rational in form. There are some principles of rationality that can be deterministic about what is rational or what is not, some of these are calculability, efficiency, predictability, non-human technology and control over uncertainties (Harmon, 1986).

Rationalization develops out of a man's desire to find consistent means of meeting his needs. It is humanity's increasing desire for mastery over nature to meet human needs through the maximization of control, efficiency, and

predictability that drives the process of rationalization. In the administrative sphere, rationalization has led to the rise of the bureaucratic form of organization, guided by reason, objectivity, and efficiency (Eyerman, 1985). In administrative sphere this has led to dehumanized relationships among personnel bound by objective rules and codes of conduct that maximize efficiency, minimize subjectivity, and produce consistent, predictable results. Weber paints a bleak picture of dehumanized relationships, where love, empathy, and human connection are weeded out in rationalized relations that maximize consistency, objectivity, and efficiency. This idea created the term efficiency. Efficiency requires accountability. Like how much we spent and how much we will get as the profit (Berggren, 1980).

Theoretical Context of Transition from Traditional to Modern

In transition from traditional to modernism; god/religion oriented, mostly monarch and stable societies turns into positivist, determinist, skeptic, rational shape with the underlying lines of development such as; particularism, scientism, technologism, enterprise and those aims mostly; control of groups for effectiveness and efficiency.

According to Jung and Piccoli (2001) modernization has been a global process more or less affecting all existing societies, although uneven in degree time and space. In its macro sociological dimension, modernization leads to global structures of world society, represented by the world market, the international system of states and international law while its micro societal dimension is visible in the societal, cultural and economic change of everyday life. In turn modernization has to be seen as an unplanned long-term social process in which social structures are shaped and sustained by the unintended outcomes of the intended acts of social actors. Given the strong emphasis on development, the process of modernization tend to follow relatively similar patterns in the economic, social, and other institutional spheres and once the institutional basics of a modern system are established in any one of these areas they lead to similar structures, and organizational developments on all social spheres and to sustained growth in the common evolutionary direction (Landau, 1984). The more societies became modernized, developed and industrialized the more similar they become, leaving only the area of customs as sort of survival of tradition, varying greatly from one society to another (Landau, 1984).

Traditional societies were perspective as very restrictive and limited and adaptive whereas modern societies were seen as much more expansive and adaptable to a widening range of internal and external environments and problems (Landau, 1984). For Süleyman's state management the situation is different and it is very hard to fit his era into structure of complete transition from traditional to modern, because there are definite effects of traditional factors on management such as religion. Basically Süleyman's management was a traditional model of management, but we can see some kind of developments

in Suleyman's time that shows similarities of later transitions from traditional to modernism. Those are not rejecting the power of god and religion, but establishing bureaucracy, new laws and rules addition to traditional one, and changing traditional structure of some government institutions such as military.

Suleyman needed to go outside the traditional Ottoman management because dominating to a wide area, with a wide range of diversity of people was requiring more than what traditional management style of Ottoman offers. As we see in the examples of transition from traditional to modernizations in last centuries; it emerges as a means to be more productive, effective and efficient for the reason to have more powerful economy and military. In Suleyman's time considering his military campaigns; more effective means; conquering more land. This required a new army instead of traditional one. On the other hand with the new conquered lands the area of state is doubled in Suleyman's time, and ruling such kind of big area with diversity of people required putting additional rules and laws, besides traditional rules, and laws (Juhn, & Piccoli, 2001). This paper emphasis that, modernism is a historical process and represents continuous changes of societal structures from the traditional type to the modern type.

Juhn and Piccoli (2001) states that creation of modern state requires; Establishing a variety of subsystems such as law administration, education, production and services, establishment of global economy, creation of rational science and abstract bodies of law, formation of individualized social personality (Juhn, & Piccoli, 2001). From this perspective Suleyman's era is distinct in 3 areas that rationalization seems effective;

- 1- His establishment of Law,
- 2- His contribution to military system and his military success,
- 3- His natural exercise of justice and the concept of liberality and munificence, in the notion of the sultan as protector, refuge and benefactor of his people (Kunt, & Woodhead, 1995).

Up to here this paper explained some kind of rationalization to be able to explain systematic transformation in Suleyman's time, but explaining meaning of rationality is not enough to explain Suleyman's concept of liberality, munificence, tolerance and his attitude towards minorities and different religion members living in the same geographical area. To be able to give a better explanation to this point evaluating Habermas's perspective and his Critical Theory as well as Habermas' understanding of rationalization will be helpful.

Habermas & Critical Theory

Critical theory, originated from Frankfurt school of Germany, with its roots in the dialectical tradition, is a substantive critique of society and a critique of the theory of knowledge by which that society is known. From the outset, critical theory was rejecting simultaneously positivism and all forms of idealism and the search for another road (Wagner & Zipprian, 1989). It is

believed that better development can be achieved by obeying social norms but that large scale social changes beyond this are impossible (Agger, 1991). The Frankfurt school intellectuals argued that these values which are common in society enhance obedience and discipline but these contradict people's objective interest on liberation. These values function ideologically to abridge people's imagining of what is really possible in society (Dryzek, 1987). Habermas's ideas are very important in this sense. Habermas draw a heavy line between self reflection-communication and casualty-technical rationality. In self-reflection/communication, people rationally discuss alternative social policies and attempt to build consensus about them (Agger, 1991).

According to Habermas; Instrumental rationality, should not became the paradigm of rationality for society; happiness would not come about simply by improving our techniques of social administration, by threatening society and nature as subject to blind, immutable laws that could be manipulated by a group of dominant people (Agger, 1991). According to Agger (1991) Habermas's instrumental rationality is larger and more comprehensive theory of rationality. Instrumental rationality is presented as a specialized language abstracted out of ordinary communication, which in turn, presupposes certain basic norms against which we may locate distortion in any given communication (Eckersley, 1990). According to Habermas the logic of instrumental rationality governs interactions between human subjects. Habermas is particularly notable for his defense of a Kantian conception of rationality. According to his perception; the world of appearance is different from the things themselves so moral beliefs are not subject to the same kind of theoretical analysis as the world of nature (Agger, 1991).

Habermas analyzes the relation of language and reason in shaping the nature and meaning of social life. For him primary villain for critical organization is not bureaucracy as a discrete and objective entity, but the modes of speech, thought, and action that give rise to this mode of organizing social relationships and that permit it to dominate our existence. Critical social theory can be thought of broadly as covering the interactions between the explanatory, the normative and the ideological dimensions of social and political thought (Dryzek, 1987).

Habermas completes his argument for the universal principle. Whenever discussing a claim to validity, one must follow the rules of logical sense. Habermas can derive the principle of discourse ethics: a norm is valid only if it meets the free approval of every person that may be affected (Erckersley, 1990). Critical theory not only seeks to provide traditional theory for social and political change, but also to establish a special (ethical political) relation with the theory's addressees (M. Fleming, 1997).

An Examination of Suleyman's Era and His Contribution to Ottoman Empire from the Theoretical View Point

His establishment of Laws (Suleyman the Lawgiver)

Before mentioning his contribution to the state's law, talking about state system in earlier Ottoman would give us a better understanding.

The Character of Ottoman State System

In the Ottoman state management there were two powerful institutions described by Lyber (1913) as "Ottoman' ruling Institution" and "Moslem Institution of the Ottoman Empire."

The Ottoman ruling Institution included the Sultan and his family, the officers of his household, the executive officers of the government, the standing army composed of cavalry and infantry, and a large body of young men who were educated for service in the standing army, the court, and the government. These men wielded the sword, the pen, and the scepter. They conducted the whole of the government except the mere rendering of justice in matters that were controlled by the Sacred Law, and those limited functions that were left in the hands of subject and foreign groups of non Moslems. The most vital and characteristic features of these institution are, first, that its personnel consisted, with few exceptions, of men born of Christian parents or of the sons of such; and second, that almost every member of the institution came into it as the sultan's slave, and remained the sultan's slave throughout life no matter to what height of wealth, power, and greatness he might attain.

The Moslem institution of Ottoman Empire included the educators, priests, consultants, and judges of the empire, and all who were in the training for such duties, besides certain allied groups, such as dervishes, or monks, and emirs or descendants of the Prophet Mohammed. These men embodied and maintained the whole substance and structure of Mohammedan learning, religion, and law in the empire. They took part in the government by applying the sacred law as judges, and in these capacities they paralleled the entire structure of administration to every corner of the empire. In direct contrast to the Ruling Institution, the personnel of the Moslem Institution consisted, with hardly an exception, of men born of Moslem parents, and born and brought up free (Lybyer, 1913).

Early Ottoman State System and Law

Ideology and legitimacy of government of the Ottoman Empire was based on Islam (Inalcik, 1973). Although Ottoman Sultans are Turk, their empire was founded on Turkish soldiers, the state language was Turkish and the Sultans traced their lineage to Central Asia, they never claimed that they were ruling a Turkish Empire, instead they claimed that were ruling Muslim state and they took their duties as the leader of Islam very seriously. Their biggest duty was to protect Islam as well as advance the cause of Islam in the world. As a result of this understanding they respect the law and tradition of Islam also Christian and Jewish subjects of Islam were to be free to practice their religions

(McCarthy, 1997). As a result of this, Islam and its rules is dominant in the Ottoman state management from the establishment of Ottoman empire, the emperor of the Turks has no other ordinance and no other laws which regulate justice, the state and other aspects of life other than Koran (Lybyer, 1913).

Simply the function of the Ottoman state; The people paid the taxes, the Sultan collected them. In return he protected the state and Islam, defended its people and provided the other services that Sultan deemed desirable. This was actually the pattern in most monarchies before modern times. The Sultan also constrained by tradition and law. Islamic law has the absolute authority and even Sultan had to obey and he could not change the law (Lybyer, 1913). In Islamic tradition, laws originally derived from the Qur'an and called the Sharia, and universally applied across all Islamic states. Nobody has power overturn or replace these laws. For the law that is codified by Suleyman the word "*kanun*" is used. Kanun has a very specific reference which refers to situational decisions that are not covered by the Shari'ah. Even though the Shari'ah provides all necessary laws, it's recognized that some situations fall outside their parameters. In Islamic tradition, if a case fell outside the parameters of the Sharia, then a judgment or rule in the case could be arrived at through analogy with rules or cases that are covered by the Sharia (Inalcik, 1973).

Suleyman's Contribution to Law (Kanun)

Suleyman has all the characteristics of an Islamic ruler. The reign of Suleyman in Ottoman and Islamic history is generally regarded as the period of greatest justice and harmony in any Islamic state. The Europeans called him "The Magnificent," but the Ottomans called him Kanuni (The Lawgiver). The most important thing that made his place in Islamic history and worldview is his codification of laws (Inalcik, 1973).

Suleyman's time experienced an explosion of new laws, which is independent from the Sharia (Islamic Law). By his time, the kanun were a complete and independent set of laws that is large and more important than the Shari'ah. Kanun was consisting of regulations that dealt with organization of government and the military, and also dealt with the taxation and treatment of the peasantry (Hooker, 1996).

Suleyman' contribution to laws can be considered a step that took Ottoman from traditional and carry it to modernization. It is basically a rationalization in terms of reconstruction of state structure in systematic form (Eyerman, 1985). "*The distinction between traditional and modern appears in the types of legal / rational authority.*" (Juhn, & Piccoli, 2001 p.5). Suleyman's reorganization of government with kanun is a type of rationalization. In modernist systems legal forms of domination rely on impersonal purpose and obedience to abstract norms, on the other hand traditional forms of domination is rely on a strictly personal loyalty and norms that are sanctified by traditional. The legitimacy of traditional ruler is claimed for and believed in by virtue of the

sanctity of age, old rules and power, mostly rely on religion (Juhn, & Piccoli, 2001).

Islamic law originally not only to regulate the government of Ottoman State, but also conduct of its individual members. In Suleyman's time, the empire got bigger and reached its climax, it extended over three states and became an empire of a very diverse mixture of different culture and nations. At Suleyman's time Ottoman is the biggest power of the world and as a result of these developments state needed for arrangements of new law to regulate every aspect of life and regulate relation among societies. To be able to arrange new laws, fundamental principles of Islamic law must left intact, but in the matter of their application it would be possible to supplement them and give greater latitude. Indeed it was essential to do so, unless the modern Ottoman was to lose touch with the precepts of the Koran and be untrue to the faith that he professed. Suleyman saw the need and resolved to meet it and the jurists and theologians rendered him great service by giving him their expert opinion on just how far he could go without actually transgressing the law (Merriman, 1944).

Codification of laws is Suleyman's most lasting contribution to the Ottoman State system. Because of emerged needs, Suleyman's law experts recorded a great body of law that included managements system of the state and more. New designed laws (Kanun) do not based on religious principles but they were based on rational. The codes emphasis;

- The power of the Sultan and government over people and property,
- How officials named and their rights and obligations,
- How the bureaucracy function,
- The right of Sultan to confiscate property etc.

Like those Suleyman's law codes regulates many areas that traditionally were matters of the sultan and his deputy authority. Suleyman's laws covered obligation of both rulers and ruled (McCarthy, 1997).

According to Kunt, & Woodhead (1995) Suleyman's legislation and the areas that it covers seems far too insignificant to the western mind to justify his Turkish title of "Kanuni" but he at least did much more than any Sultan. Suleyman's association with law was particularly is a result of the emerged need to develop administrative bureaucratic structures to deal with the increasing size, diversity and complexity of the empire consequent upon territorial gains in Europe, North Africa and East of Anatolia.

Suleyman' Contribution To Military

His contributions also include military system, which can be described as transforming from traditional approach to modernist as we understand today's perception. The Ottoman Empire began as a military state; Sultans distinguished themselves as military leaders (McCarthy, 1997). Long before the reign of Suleyman, empire had chased to depend mainly on nomadic Turkish particular assignment, rather than for the mainstay of the army. In

traditional system was a complicated mixture of regulars, volunteers, raiding horseman, infantry, 'feudal' troops who lived on their own lands, vassals and others. A number of other military functions were performed by freeborn troops called azaps, as guards to save major roads, mountain passes, trade depots, and other strategic and commercial areas.

In Suleyman time Ottoman army was a composite force, which was formed of a salaried standing army and of units similar to the feudal levies of medieval Europe. In his time the Ottoman military had evolved into a regular army with cannon corps, quartermaster corp. etc. Besides, navy designed in the same way, not until the time of Suleyman the leader of the navy took place in the imperial council. As a result of this Ottoman military efficiency increased and Ottoman Empire doubled their land during Suleyman's time, by conquering many places in three different continentals (McCarthy, 1997).

He assured success by redesigning the army in a systematic form and can be described as rationalisation (Eyerman, 1985). Suleyman initiated ten campaigns against Europe and three others in Asia during his reign (Bridge, 1983). When he started his duty as Sultan the surface area of the empire was 6.5 million km² and when he died in 1566 it was 14.893.000 km² (the area of 1.998.000 km² in Europe, the area of 4.169.000 km² in Asia, and the area of 8.726.000 km² in Africa) (Kavalcioğlu, 1997).

His Military Campaigns to Europe

His military success starts with his invasion to Hungary and capturing Belgrade in 1521 only one year after his becoming Sultan. In 1522 Ottoman captured Rhodes from the Knights of St John Adrian of Utrecht elected as Pope Adrian VI. In 1526 Turks annihilate the Hungarian forces at the battle of Mohacs and kill King Louis of Hungary. Suleyman organized his military expedition towards Germany in the year of 1529. He besieged Vienna for 19 days, but he could not take it. In the course of this military expedition, it was one of the greatest movements of raids in the history (Bridge, 1983). All of the Austria and the Southern Germany is affected badly by this attack; three years after this attack Suleyman's armies had another expedition towards Germany. In 1537 Suleyman invaded Austria and captured Graz, after that Germany signed 'Istanbul agreement and officially acknowledged the superiority of Ottoman Empire.

In 1537 Suleyman declared war on Venice, raids southern Italy and besiege Corfu, but couldn't take it. 1543 is the year that Turkish fleet in alliance with France attacked to the coastal towns of Italy; Nice is captured and sacked, and Toulon occupied by the Turks. Barboros (Admiral of Ottoman Navy) attacked to coastal towns of Italy truce was signed between Suleyman and Ferdinand. The eight military expedition (1538) was organized against Moldavian prince because of his rebellion. A state of peace was established with Venetia in 1540. In 1541 Hungary was captured and added to Ottoman

lands under the name of Budin Governorship. King Ferdinand tried to recapture Budin with a last effort; however, his army composed of 100.000 people was totally destroyed in front of Budin in 1542. Suleyman's tenth military expedition was aiming to recapture the castle of Estergon that was the strongest castle in Hungary that had been under the domination of Germany and he conquered the castle in 1542. A peace agreement is signed in 1547 between, the King Ferdinand and Ottoman state. According to this agreement, King Ferdinand was considered to be equal in rank to the grand vizier (prime minister) in protocol, and Ferdinand accepted to pay annual tax and some other heavy conditions (Ozturkler, 2004).

Military Campaigns to East

In the East the Safavids were a continual threat due to their appeal to the heterodox and semi-nomadic inhabitants of eastern Anatolia (McCarthy, 1997). Suleyman wanted to deal with this threats and left from Istanbul in June 1534 for Bagdat until April 1535 in this campaign he had achieved two results, one of the results is formation of new province in Erzurum (a city in east part of Anatolia) and he also conquered Iraq. There had been no serious conflict with Persia since 1536. Nonetheless, local hostilities flared out from time to time in the border regions; the Sultan and the Shah still vied with each other for the uncertain allegiance of the chieftains, Muslims as well as Christian, of Armenia and the Caucasus. In the summer of 1548 Suleyman marched to Tabriz but found that the Shah had chosen to abandon it, instead of fighting for it, on the way back to Istanbul he also captured Van, and it became an Eastern frontier city (Parry, 1976).

In April 1554 Suleyman himself commanded the armies and moved against Persia, after a series of fight a former peace, the first to be made between the Ottoman and the Safavids, was signed at Amasya in May 1555. Peace consisted for two decades and set what became the permanent border between Anatolia and Iran. (Parry, 1976, & McCarthy, 1997).

All these achievement in terms of military campaigns is a result of his transformation military from traditional style. Reconstruction of Ottoman army in systematic form helped Suleyman to have more powerful military force and get more effectiveness, which resulted getting more land. These development in military were necessary, because Suleyman was the most powerful ruler of the era and he needed more sophisticated and disciplined army to ensure consistency of power. Besides, he needed to control this much power in an appropriate way. This triggered him to make changes in the army and to the whole system. This shows similarities with the industrialization era of the Western States and the domination to workers with rationalism as in Fordist type which has been considered the embodiment of rationality and efficiency within mass production (Berggre, 1980).

His concept of liberality, munificence and tolerance

Besides its military achievements and codification of law, Süleyman's time is also well known for its tolerant and good attitude towards religious and ethnic communities. Because the Ottoman Empire extended on a very large area, it has subjects from many different religion and race and origin living in the same geographic area, and they lived in peace. Muslim, Christian and Jewish families lived together in the Ottoman Empire, and Christians and Jews freely practiced their religion, customs, and laws (McCarthy, 1997).

According to the Ottoman system, a non Muslim citizen or a shepherd boy can be grand vizier (prime-minister). Süleyman's eight grand viziers were all humble Christians brought to Ottoman Empire as slaves. Most top civil administrators and the Janissaries were the same. Süleyman's admiral also was a pirate who ruled the Mediterranean, known to Europeans as Barbarossa and he led the fleet of galleys on attacks against the coast of Italy, Spain and North Africa. (McCarthy, 1997).

Jews, Christians were allowed to practice their own religion, and their benefit is not only limited to that. A very large number of peasants in Anatolia and elsewhere were protected by the Sultan's government from any kind of exploitation. At that time countries conquered by the Turks in the Balkans were often so much better treated by their new master than they had been treated by their feudal overlords, who had been their fellow Christians, so they positively welcomed the change (Bridge, 1983).

In terms of legal regulation and laws, Christian and other religion world belong to the sphere of secular and not of religious affairs (Parry, 1976). Besides the Moslem Institution, there were Greek and Armenian and Jewish national institutions and to some circumstance there were organization of the foreign colonies. Each of these institutions rested on their own religion, and all were totally independent of the Moslem Institution since they were based on personality instead of territory (Lyber, 1913).

In the state system of Ottoman; rendering of justice belonged to the Moslem Institution, but many internal matters were left to be regulated by the subject nationalities, and those were organized by churches, and by the foreign colonies, under their own laws. It is seen that these were by no means so extensive as are the activities of a progressive twentieth-century state (Lyber, 1913).

If we could only see the examples of rationality without any ethical perception in Süleyman's time there would not be this much tolerance, munificence, and liberation to subject nations, or to other religion members. There would be only norms that should be obeyed by every people of the empire without considering whether it is appropriate or not appropriate to their religion, tradition, and other specific needs which differ from culture to culture, and this would threaten society and nature as subject to blind, immutable laws that could be manipulated by a group of dominant people, but Süleyman's ideas

in this perspective match with Habermas's ideas. Habermas states that the logic of instrumental rationality governs interactions between human subjects (Agger, 1991). Moral beliefs are not subject to the same kind of theoretical analysis as the world of nature. Habermas can derive the principle of discourse ethics: a norm is valid only if it meets the free approval of every person that may be affected (Erckersley, 1990). By giving liberation to subject nations Suleyman acquire every nations', minority and religious group members' support and approval.

Conclusion

Kanuni (the Lawgiver) Sultan Suleyman, is one of the biggest ruler not only in Turkish history but also in the World history. His period is considered as the most glorious and excellent era that the Turks had obtained in the history (Gokmen, 1987). His military empire expanded greatly both to the east and west, and he threatened to overrun the heart of Europe itself. To understand his time the paper gave a brief definition of his time and his contribution of the Ottoman Empire in three areas; firstly his Military conquests, secondly his establishment of Laws, and thirdly his liberality, munificence and tolerance.

The paper concludes that Suleyman is the first Sultan (king) establishing the bases of modern State, even before the enlightenment period which is assumed as starting point for modernism movements in the world and the management of Suleyman's time is not so different than any of twentieth-century state (Lyber, 1913), in some aspects because Suleyman's time has many similar points with the western states' evolution to modern era when rationalization was dominating their system of public management.

What Suleyman did in military and legal system is a rationalization movement which can be described as "*a systematic form of transition*" and this paper pointed some systematic forms of transitions in Suleyman's time. Developments in his time cannot be explained well just with rationalization in the state system, because his understanding of liberality, munificence and tolerance also should be evaluated. Habermas's perception of rationality can well identify Suleyman's behavior about liberality, munificence and tolerance.

Considering developments in Suleyman's era; rationalization movement were not different than the development in Europe in modernization period which occurred 100-200 years after Suleyman's time. From this point; if Suleyman's management understanding could be continued, it would be possible that Ottoman had transformed from traditional and completed all the phase of modernization before any Western civilizations did, even they could identify the problems of modernization and try to eliminate them by continuing through a post modern perception of management hundreds years before it started to be pronounced in world literature.

REFERENCES :

- Agger, B. (1991) Critical Theory Post Structuralism, Postmodernism: Their sociological relevance. Annual reveal of Sociology v.17-105-131, Retrieved on 21 March 2004 from Jstor database.
- Berggre, C. (1980) Changes in the Rationalization Pattern and Organization of work within Mass Production. Acta Sociologica, v.23. n. 4
- Bridge, A. (1983) Suleiman the Magnificent, Granada Publishing, NY
- Dryzek J. S. (August, 1987) Discursive Design; Critical Thyory and Political Institution. *American Journal of Political Science*. V. 31. n. 3 656-679.
- Eckersley, R. (December, 1990) Habermas and Green Political Thought; Two Road Diverging. Theory and Society v. 19, n.6, 739-776.
- Eyerman, R. (1985), Rationalizing Intellectuals. Theory & Society, Nov 85, Vol. 14 Issue 6, p777, 31p. Retrieved on April, 1, 2004 from Ebscohost Database.
- Farmer, D. J. (1995) Language of Public Administrations, The University of Alabama Press, Alabama.
- Fleming, M. (1997) Critical Theory between modernity and postmodernity. *Philosophy Today*, Spring 1997, 41,1 p.31
- Hamon, M. (1986), Organization Theory for Public Administration, Chatelaine Pres, Burke, VA.
- Hooker, R. (1996) world Wide Web <http://www.wsu.edu:8080/~dee/ottoman/ottoman.htm>
- Juhn, D., & Piccoli W. (2001) Turkey at Crossroads. Zed Books, NY.
- Kafadar, C. (2004) Osmanlı, Modernleşme Serüvenini Kendi Dinamikleriyle 16. Yüzyılda Yaşadı, *Zaman Gazetesi*, 04.11.2004.
- Kavalcıoğlu, T. (1997), Süleyman the Magnificent. Newspot, 1997,2.
- Landau, J. M. (1984) Atatürk and the Modernization of Turkey, Westview Press, Inc. Colorado.
- Lybyer, A. H., (1913). The Government of Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent, Harvard University Press.
- Merriman, R. B. (1944), Suleiman The Magnificent, Harvard University Press, MA.
- Inacik, H. (1973) The Ottoman Empire-The Classic Age 1300-1600. Praeger Publishers, NY.
- Oguz Gokmen (February, 1987) Antika, *The Turkish Journal Of Collectable Art* , I:23.
- Planetexplorer, (2004), Available online at <http://planetexplorer.online.discovery.com/ref/history/histsuley.html>
- Parry, V.J. (1976) A History of The Ottoman Empire to 1970. Cambridge University Press, NY
- Patterson, D., (2003) Harvard Journal of Law and Public Policy, (Vol.26)
- The Metropolitan Museum of Art, (2004) Available on [http:// www. Metmuseum. org/toah/hd/suly/hd_suly.htm](http://www.Metmuseum.org/toah/hd/suly/hd_suly.htm)
- Wagner, G., Ziprian, H. (1989) Habermas on Power and Rationality. *Sociological Theory Vol. 7*, No. 1 (Spring , 1989), 102-109.

PARMAK UÇLARINDAKİ KÜLTÜREL HAZİNE: TESPİH

Cultural Treasure Of The Finger Tips: Bead

Ömer Faruk ELALTUNTAŞ*

ÖZET

Tarihi, insanlığın ilk dönemlerine kadar dayanan ve bir ibadet eşyası olan tespîh, İslamiyet'ten önce Budizm, Hinduizm ve Hıristiyanlık tarafından bilinen ve kullanılan bir nesne olmuştur. İslamiyet'e kadar sadece din adamlarının kullanımına mahsus olan tespîh, İslamiyet ile birlikte halka inmiş ve Müslümanların dini vecibelerini yerine getirmelerinde önemli bir araç olmuştur. Türklerin İslamiyet'i tanımaları ve kabul etmeleriyle birlikte, tespîh Türklere de geçmiş ve altın çağını Türk kültürü içerisinde yaşamıştır. Tespîh, Türklere sadece bir zikir vasıtası olarak kalmamış; aynı zamanda Türk el sanatları içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

Asırlar boyunca dilden dile, gönülden gönüle aktarılan dualarda önemli bir kültür mirası ögesi olarak her zaman yer alan tespîh, Türk – İslam medeniyetinde kültür motifi ve dua aracı olarak önemli bir kilometre taşı olma hüviyetine sahiptir. Bu yaklaşımla hazırladığımız çalışmada köklü bir geçmişi olan ve medeniyetimiz içerisinde yeniden şekillenerek sanatsal değere sahip olan tespîhin Türk halk kültürü içerisindeki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tespîh, Din, Kültür, El Sanatları, Değerli Taşlar

ABSTRACT

Bead, which is a prayer object and its history basing on the first periods of humanity, has been an object used and known before Islam, by supporters of Buddhism, Hinduism and Christianity. Bead was used only by reverends until Islam, but with Islam it has been common and an important tool to serve Muslims' religious duties. With the recognition and acceptance of Islam by Turks, bead has passed to Turks and has experienced its golden age in Turkish culture. It has not been only an invocation tool among Turks but it also has taken a place in Turkish Handicrafts.

Bead, which has always taken a place as an important cultural heritage element transmitted in prays from mouth to mouth and to 145ner selves through ages, has an identity to be a significant milestone as a prayer tool and cultural pattern in Turk-Islam civilization. In this study, which is prepared with this approach, it has been tried to determine the place and importance of bead that has an artistic value reshaped in our civilization, a long-standing background in Turkish folk culture.

Key Words: Bead, Religion, Culture, Handicrafts, Precious Stones

---

* Okutman, Bingöl Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, ofelaltuntas@bingol.edu.tr

1. Giriş

Ne amaçla kullanılırsa kullanılsın, tespih kültürümüzün vazgeçilmez bir parçasıdır. Kimi Allah'ın adını anmak için, ibadet amacıyla tespihini taşır. Kimi evinde dekoratif amaçla kullanmak için alır. Kimi sigarayı bırakmak için elleri oyalansın diye parmaklarından bırakmaz. Kimi ise eziciliğini vurgulamak istercesine altın ya da başka değerli taşlardan imal edilmiş tespihini ziynet eşyası olarak taşır ve sallar. Şoförlerin bazıları dikiz aynasına aksesuar, bazıları ise sinyal koluna gerdanlık olsun diye tespihini asar. Bu yalnızca ülkemizde değil, Güney Amerika'da da şoförlerin vazgeçilmez geleneğidir. Amaçları farklı da olsa, kadın – erkek, yaşlı – genç, pek çok kişi hayatının en az bir döneminde tespihle yakın temas kurmaktadır. Tespih bazılarında yaşam boyu yoldaşlık yapar.

Tespih sözcüğünün Arapça “*sübhan*” sözcüğünden türediği ve “*Sübhanallah*” diyerek Hak Teâlâ hazretlerini teziye ve takdis etme; namazdan sonra sayı saymak için hazırlanmış taneler dizisi olarak tarif edilmektedir. Bu bakımdan tespih, O'nun her türlü kusur ve sıfatlardan yoksun olduğunu dile getirmek, bu maksatla “*Allah'ım seni takdis ve tenzih ediyorum*” anlamına gelen “*Sübhanallah*” kelimesini söylemektedir. Anlam olarak böyle olmakla birlikte tespihin ilk geliştirilip kullanıma sokulduğu Hindistan'da, çok eskiden kullanılan Sanskrit dilinde “*tsepa*” dua, “*tsepian*” ise tespih anlamına gelmektedir. Buradan hareketle “*tsepian*” sözcüğünün Arapçaya, tespihin doğudan batıya göçü esnasında adıyla birlikte geçmiş olabileceği düşünülebilir. Tespihe Arapçada “*mesbaha*”, Farsçada ise “*tasbih*” denilmektedir. İngilizcede *rosary* ya da *worry beads*, İtalyancada *rosario*, Fransızca'da *chapelet*, Almanca'da ise *rosenkrantz* olarak geçmektedir. Hepsi de Latince gül bahçesi anlamı taşıyan *rosarium* sözcüğünden alınmıştır; çünkü Ortaçağ boyunca gül bahçeleri dua edilen yerler olarak kullanılmıştır. Amerika'da ise tespihe *prayer beads* denmektedir. Anglosakson dilinde *biden* dua etmek, *bede* ise dua anlamına gelmektedir. İngilizce boncuk demek olan *bead* sözcüğünün bu sözcüklerden türemiş olduğuna inanılır. (Gürsoy, 2006: 13)

İslami kültürde de gül suyu, gül yağı ve gül tespihinde olduğu gibi, dua ile gül arasında diğer çiçeklerden farklı bir ilişki kurulmaktadır. Gülün bu kutsiyeti İslam Peygamberi Hz. Muhammed'den kaynaklanmaktadır; çünkü gül aynı zamanda Peygamberimizin kokusudur ve Peygamberimize duyulan muhabbetin sembolüdür. Peygamberimize bir an muhabbetini kaybeden imanını kaybedeceğinden, yani Peygamberimize muhabbet duymak ile iman arasında çok yakın ilişki olduğundan, gül aynı zamanda iman hayatımızın da sembolü sayılır. Türk kültürünün ve edebiyatının da önemli unsurlarından olan gül, özellikle sevgi ve güzellik duygusu ile güzellik algısını yansıtmada nadir görülen aynalardan biridir. İnsanlar onu, renginin göz alıcılığı, kokusunun güzelliği, tazeliği ve narınlığı ile çiçeklerin şahı seviyesine yükseltmiştir. Bunun içindir ki maddi ve manevî hayatımızın farklı alanlarında sık sık gül ile karşılaşırız.

Türkçe Sözlükte tespih, “Belirli dini sözleri tekrarlamak veya elde oyalanmak için kullanılan, türlü maddelerden boncuk biçiminde yapılmış, genellikle otuz üç ya da doksan dokuz taneden oluşmuş dizi” (Türkçe Sözlük II. Cilt: 1998, 3537) şeklinde tanımlanmaktadır. Celal Esad Arseven, Sanat Ansiklopedisi’nde tespihi: “Nadir ve güzel taşlardan veya rengi ve kokusu güzel ağaçlardan yapılmış, ortası delik, ufak toparlakların bir ipliğe dizilerek uçlarının birleştirilmesi suretiyle yapılan dizgi” (Arseven: 1975, 39) şeklinde tanımlamaktadır; fakat bu tanıma “elde dua etmek, oyalanmak ya da stres atmak amacıyla çekilmek için yapılmış olan” açıklamasını ilave etmek gerekir. Bu eklenti olmadan verilen ansiklopedik bilgi boyna asılmak ya da bileğe takılmak amacıyla dizilmiş mücevherati de kapsayabilir. Oysa onlar tespih değildir.

Bu tanımlardan hareketle biz de şöyle bir tanımlama yapmayı uygun gördük: Tespih; değişik kültürlerde bir el sanatı olarak yer alan, dini ibadetlerde ya da bir meditasyon aracı olarak kullanılan, çeşitli hammaddelerden değişik formlarda yapılan, tane sayısı kullanım amacına bağlı olarak değişkenlik gösteren ve tanelerin ortasındaki delikten ipliğe dizilen araca denir.

Boncuk, kemik, taş gibi küçük parçaların bir ipe dizilmesi insanlık tarihi kadar eskidir. İlk insanlar avladıkları avın diş gibi bazı parçalarını ip benzeri şeylere dizip, bir sonraki avda şans ve başarı getirmesi için üzerlerine takmışlardır. Daha sonra bu tip takılar kötülüklerden ve düşmanlardan koruması için savaşlarda da takılmaya başlanmıştır. Günümüzde de bazı taşların tılsımına, koruyuculuğuna ve şans getirdiğine inanılır. Boncukların dini amaçla ve duaları saymada kullanılmasına ilk olarak Hindu ve Budist inanışlarında rastlanır. Tespihin ataları Hindistan’dan doğuya, sonra Ortadoğu’ya, en sonunda Avrupa’ya yayılır. Tespihin kullanılış amacı Müslümanlıkta, Hıristiyanlıkta, Hinduizm ve Budizm’de aynı olup hepsinde de duaları ve dualar arası bölümleri saymada kullanılmaktadır.

Anlatılan eski bir hikâyede bir papaz, bir haham ve bir de imam vapur seyahati yapmaktadır. Üçünün ortak noktası ellerinde birer tespih olması. İnanışlarındaki farklılıklardan dolayı birbirlerine soğuk ve uzak duran bu din adamları, papazın elindeki tespihi düşürmesinden sonra yavaş yavaş sohbe başlarlar. Üzerine konuştukları konu ise tespihten başka bir şey değildir. (K-4)¹

Bilindiği gibi yukarıdaki hikâyede bahsedilen haham, Musevî inancının din adamıdır. Oysaki tespih Musevî inancında hiçbir zaman yer almamıştır. Derlenen bu hikâyede tespihin farklı dini ve kültürel belleğe sahip gruplarda bile ortak ve bağlayıcı bir unsur olarak görüldüğüne değinilmektedir. Aslında tespih çekmek din adamlarına özgü bir davranışmış gibi algılanmaktadır; ama yüzyıllardır halk arasında da önemli bir alışkanlık haline gelmiştir. Tespih çekmenin daha çok kırsal kesimde yaygın olmasının bir nedeninin tespihin boş elleri meşgul edebilme özelliği olduğu düşünülebilir.

---

1 Kaynak kişilerden yapılan bu ve daha sonraki alıntılar kaynakçadaki sıralamaya göre verilmiştir.

Sıcak ayları tarımsal çalışma ile geçiren, sürekli ellerini kullanmaya alışmış insanların kış aylarında bu boşluğu tespihle doldurduklarına inanılır.

Bilimsel anlamda da tespihin önemli bir yeri vardır. Tespih bir meditasyon aracı olarak görülmektedir. Bilim insanları, beynimizin çalışma yaşamının güçlükleriyle, sorunlar, endişeler ve korkularla sürekli baskı altında tutulduğunu, bunun sonucunda sinir hücrelerinin aşırı yorulup yırandığını ve beynimizi rahatlatmak, onu özgür bırakmak, dikkatimizi başka tarafa yönlendirmek için tespih çekmenin çok etkili ve faydalı olduğunu söylemektedirler.

2. İslamiyet'te Tespih

Uzakdoğu'dan, İran yoluyla Arap yarımadasına yayılan tespih kullanma alışkanlığı, önceleri Anadolu ve Ege Adaları'ndaki Hıristiyan keşişleri tarafından sürdürülmüş ve İslamiyet'in doğuşuyla birlikte Müslüman ülkelerde de kullanılmaya başlanmıştır.

Tespihin hem Müslümanlar hem de onlardan önce Brahmanlar tarafından kullanıldığına dair görüşler yaygındır. Bir başka yaklaşım da 11. yüzyılda manastırlarda dua edilirken tespihe benzer şeylerin kullanıldığı yönündedir; ancak bu görüşlerin tutarlılığı ve elde edilen neticelerin bugünkü anlamda kullanılan tespihle mukayesesinin yapılması kesin sonuçları ortaya koymamaktadır. Bununla birlikte tespihin genellikle namazdan sonra kullanılması gelenek olduğu için, İslam'ın başlangıcına götürmek mantıklı olsa bile, bu fikri doğrulayacak deliller mevcut değildir. Buna rağmen bugünkü şekliyle tespih aletinin Hint coğrafyasından Asya'ya geldiği ve İslam âlemi tarafından kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir; fakat tespihin İslam âleminde kullanılmasıyla İslam dışında kullanılması arasında büyük farklılıklar vardır. Öncelikle İslam âleminde bir ibadet vasıtası olarak yerini alan tespih, İslamiyet dışında doğrudan bir ibadet vasıtası olmamakla birlikte bazı değişiklikler gösterir. Bu değişiklikler hem şekilde hem de kullanımda kendini gösterir. Zira İslam'da tespihin belli şekil ve sayıları olmakla birlikte İslam dışında böyle bir sınırlama ya da farklılaşma söz konusu değildir.

Kur'an'da canlı ve cansız tüm yedi gök ve yerde bulunanların Allah'ı tespih ettiği bildirilir: *“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihlerini anlamazsınız.”* (İsrâ Suresi, 44. Ayet)²

Bu ayette bizim açımızdan dikkat çeken nokta cansız bir taşın nasıl tespih edebileceğidir. Örneğin kuvarz kristalinin belli aralıklarla verdiği sinyaller o kadar hassas ve ritmik aralıklarla birbirini takip eder ki insanlar o taşı zamanı sayabilmek için kuvarz saatlerinde kullanmaktadırlar. Bu durumu taşın ibadeti ya da tespihi olarak değerlendirmek gayet mümkündür.

İman eden insanlar yaratılış, ölüm ve ölüm sonrası gibi temel soruları

---

2 Bu ve daha sonraki Kur'an-ı Kerim alıntıları, TDV mealinin 1993 baskısındanadır.

Allah'a ibadet ederek aşmaktadırlar ve çeşitli hak dinlerini Allah'a kulluk vazifelerini yerine getirmek için seçmişlerdir. Allah'ın birliğine ve mutlak hâkimiyetine teslim olan İslam âlemi, Allah'ın mükemmelliğini, yaratıcılığını, rahmetini ve bunun gibi bize bildirilmiş ve idrakimizle sınırlandırılmış 99 yüce güzel sıfatını (esmâ-i hüsnâ) tekrarlar.

Tespih ya da çoğulu tesbihat, Arapçada daim olmak, süreklilik ve bir kimseyi hayatında senâ edip övmek anlamındadır. Kur'an'da ise Allah'ı sıfatına uygun ifadelerle yâd etmektir. Bir manada Sübhanallah demektir. Yani Allah'ın yarattıkları ve eserleri karşısında duyulan hayret ve hayranlığı, O'nun her türlü eksiklikten münezzehe olduğunu ifade etmek ve bunu sürekli tekrarlamaktır. Tesbihat yapan Sübhanallah diyerek Allah'ı tespih eder. Elhamdülillah diyerek O'na hamd-ü senâ yani istifade etse de duyduğu şükrü ifade eder ve Allahuekber diyerek ona tekbir eder. Tesbihat bir zikirdir. Namaz dışında olduğu gibi namaz içinde de tesbihat vardır. Rükû ve secdede de tesbihat yapılır. Bu manada en güzel övgüler, yani tesbihat, yaratılmışlar içinde en mükemmel varlık olan insandan istenmektedir.

Ahmet Yaşar Ocak, İmam Gazali'nin Allah'ın 99 adını en iyi biçimde anlattığını söylemektedir. *"Süpha adı verilen doksan dokuzluk tespihlerin her bir tanesi Allah'ın doksan dokuz güzel adını simgeler. Dolayısıyla tespih etmek Allah'ın adlarını anmak anlamına gelir. Otuzüçlük tespihlerle de esmâ-i hüsnâ otuz üç taneciği üç kez çekerek söylenebilir. Otuzüçlük tespihler, Hz. Muhammed'in, Ebu Hüreyre'den aktarılan şu öğüdü üzerine yapılmıştır: 'Her namazın ardından her birinden otuz üçer kez olmak üzere Suphanallah, Elhamdülillah ve Allahuekber deyiniz.' Sahabeden, yani Hz. Muhammed'in yakını olmuş kişilerden Ebu Hüreyre, Hz. Muhammed'in şöyle dediğini de aktarmaktadır. 'Kim her gün yüz kere suphanallah ve bihamdihi derse, denizköpüğü kadar da olsa, günahları silinir.'"* (2002: 139-140)

Yine Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresinde: *"Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Biz hamdinle seni tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: sizin bilemeyeceğinizi herhâlde ben bilirim, dedi."* (Bakara Suresi, 30. Ayet)

Yalnızca bildiğimiz ve gördüğümüz âlemdeki canlılar ve cansızlar değil; nurdan yaratılmış meleklerin de tesbihat yaptıkları bildirilmektedir. Ancak, ilim bilmesi, bilgi sahibi olması ve ilâhi ruhun üflenmesi ile Âdem, meleklerle göre daha üstün sayılarak, yüce Allah'a halife olma göreviyle şereflendirilmiştir. Bu durumda melekler Âdem'e secde etmişse de yalnız yine bir cin taifesi olan iblis, kendisini yaratılış olarak Âdem'den üstün görerek gurura ve kibre sapmış ve bu yüzden de Allah'ın güvenini ve sevgisini kaybetmiştir. Kibir, cehalet, öz nefesine tapmak, gerçek dışı görünüm ve vaatler İblis'in şer kuvvetlerinin yani şeytanlık yönünün sıfatları olmakta ve insanoğlu kendini ancak bu azgınlıklardan ve sapıklıklardan Allah'ına ve onun esmâ-i

hüsnâ'sına sığınarak, dua ve tesbihat ile muhafaza edebilmektedir; çünkü İblis'in yaptığı bütün şer faaliyetleri de Allah'ın bilgisi ve izni dâhilindedir.

Tesbihattaki tekrarlar onun özündeki anlamı bilsek de bilmesek de, Allah'ın yüce egemenliğinin ve koruyuculuğunun içine bizleri alarak, işlerimize ve ruhumuza bereket, sükûnet ve saadet vermekte ve doğallıkla da, tesbihatın derin anlamını hissedebilenler bu lütuflardan o derece pay almaktadırlar. Tespih etmek, Allah'a sığınmaktır. Yani bencillikten ve gururdan sıyrılmaktır. Bu anlamda Pir Sultan Abdal:

“Ben dervişim diye göğsün gerersin

Hakkı zikretmeye dilin var mı?” (Avcı, 2008: 534) diye sorar.

Tespih gide gide ehlinin elinde öyle bir anlam kazanmaktadır ki zor günlerde, eza cefa zamanlarında, hapis, hastane köşelerinde dudaklar hiçbir şey söylemese de kalp, sabır ve sükûnet bulmaktadır; çünkü gerçek mümin, tesbihat yani zikirle Allah'a sığınıp onun kendisini koruduğunu hissederek, şer güçleri ve şeytanı karşısına almakta, bir diğer deyişle şeytanı taşlamaktadır. Bir müminin elindeki tespih bize, o kişinin Allah'ın emrindeki iman ordusunun bir mensubu olduğunu göstermektedir. *“Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler. Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”* (Âl-i İmran Suresi, 191. Ayet)

Bir tarafta Allah'ın ona yüklediği halifelik görevi diğer tarafta İblis'in şeytanlıkları neticesi, Âdem büyük bir imtihana tâbi tutulmakta, girdiği cennetten çıkmak zorunda kalmakta ama Allah tarafından bağışlanmaktadır. Böylece İslam dininde onun soyundan gelen insanlık, Hıristiyanlıkta öne sürülenin aksine, herhangi bir ön günah taşımamakta, temiz olarak geldiği bu âlemde hür seçimini yaparak ya İblis'e uymakta ya da onu taşlamaktadır.

Hz. Muhammed döneminde sayı saymak için yaygın olarak hurma çekirdekleriyle küçük taşların kullanıldığı bilinmektedir. Tespihle ilgili hadislerden birinde Hz. Muhammed Medineli kadınlara, tespihi parmaklarıyla çekmeleri gerektiğini; çünkü parmakların ahrette hesap vereceğini söylemektedir. Sonuç olarak tespihin, 33 ya da 99 sayısını eğitimli olmayanların doğru sayamayacağı düşüncesiyle pratik bir sayma aracı olarak ortaya çıktığı düşünülebilir.

Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin *Mesnevi*'sindeki “Nişaneleri Okumak” bahsinde Hz. Yunus'un balığın karnından tespih ederek kurtulduğu hikâye edilmektedir:

“Ey şuh ve neşeli can, dirisin, diri oğlusun. Bu dar gönül mezarında nefesin daralmıyor mu? Sen vaktin Yusuf'u, gökyüzünün güneşi. Bu çölden bu zindandan çık yüzünü göster! Yunus balığın karnında pişti. Yunus peygamber, bu beladan ancak tespihle kurtuldu.

Balık karnında tespih etmeseydi kıyamete kadar o hapiste, zindanda kalırdı. Yunus, balıktan Tanrı'yı tespih ederek halas oldu. Tespih nedir? Elest gününün nişanesi. Eğer can tespihini unutursan şu balıkların tespihini dinle.

Tanrı'yı gören Tanrı'ya mensuptur, o denizi gören, o balıktır. Balıkları görmüyorsan bile bari kulağın, tespihlerini duysun. Sabretmek, canın tespihleridir. Sabret, asıl tespih odur. O derecede hiçbir tespih yoktur.”(Akt. Gölpınarlı, 2009: 47)

Yunus Peygamber'in, kavminden ayrılıp gemiye binmesi, geminin batma tehlikesi geçirmesi ve daha sonra denize atılması sonucunda, Yunus Peygamber bir balık tarafından yutulmuştur. Yunus Peygamber, kavminden Allah'ın izni olmadan ayrılmıştır. Balık tarafından yutulduktan sonra hatasını anlayarak çok pişman olmuştur; fakat tespih ederek Allah'a yakarmıştır. Bu şekilde iman ve inançla Allah'a sığındığı için yüce Allah da onu bağışlamıştır. *“Eğer tespih edenlerden olmasaydı, (insanların) yeniden diriltilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı.”* (Saffat Suresi, 37. Ayet) Burada dikkat çeken nokta, Yunus Peygamber'in erinlenme ve olgunlaşma süreci içerisinde olduğu zamanda, yani balığın karnında, tespih ederek Allah'a yalvarması neticesinde affolunmasıdır. Bu bakımdan tespih, aşama arketipi içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

Müslüman toplumlarda tespihe baktığımızda, 33'lük ve 99'lük olmak üzere iki türlü tespih yapıldığını ve kullanılmakta olduğunu görmekteyiz. 500'lük, 999'lük, 1000'lik ve 5000'lik tekke ve şeyh tespihleri varsa da bu tespihler şeyh efendinin dini törenlerde kullanılması için yapılmaktadır. 1000'lik tespihler, cenaze törenlerinde bin defa “Lâ İlâhe İllallah” sözlerini tekrarlayabilmek için kullanılmaktadır. Şeyhlerin ya da ermişlerin, şifa için başvuranları kabulü sırasında ellerinde tuttıkları büyük taneli tespihler de vardır. Bunlara zikir tespihi de denir. Hastalar, muradı olanlar ya da nazara uğradığına inanılanlar, şeyh tarafından bu uzun tespihlerin arasından geçirilerek dualar okunur, dini ritüeller gerçekleştirilir.

Tarikatlarda ise tespihin kullanılışı ve amacı bambaşkadır. Mesela Mevlevîlikte, Allah'ın isimlerinden birini veya birkaçını tespihle zikretmeye “Halkaya girmek” adı verilir ve çoğunlukla sabah namazlarından sonra ya da ihya geceleri denilen pazar ve perşembe geceleri, kandillerde yatsı namazından sonra mescide derin bir aşk ve vecd içinde çekilir. Zikir yapılacağı zaman şeyh, mihrabın önüne serilen posta, yüzü cemaate gelecek şekilde oturur. Halkaya girecek yani zikre katılacak dervişler, halka halinde çepeçevre diz çöker. Şeyhin tam karşısında oturan derviş, kollarında taşıdığı binlik tespihin imamesini öperek şeyhe verir ve tespihi açarak halkaya yayar. Herkes kendi önüne gelen taneleri tutarak öper. Bundan sonra şeyh besmele çekerek yüksek sesle Allah der ve imameden itibaren bir tespih tanesi sapa iter. Zikir devam ettikçe tespih halka içinde sağa doğru devam eder. Şeyh zikri yeterli bulduğu anda işaret verir ve böylece zikir bir dua ile son bulur. Bundan sonra tespih, usulünce toplanır. Değişik nüanslarla her tarikatta tespih ayinleri günümüzde de devam etmektedir.

Vehhabiler ve Aleviler genellikle tespih kullanmazlar. Yalnızca Suriyeli Aleviler kırk erenler için 40 taneli tespih kullanırlar. Bektaşî

tespihlerinde ise, biri imamenin dibinde, diğerleri duraklarda olmak üzere, tespihin renginden farklı dört ayrı renk boncuk bulunur. Kırmızı boncuk Hz. Ali'yi, beyaz boncuk Hz. Fatma'yı, sarı boncuk Hz. Hasan'ı, yeşil boncuk ise Hz. Hüseyin'i temsil eder. (Gürsoy, 2006: 34)

İslamiyet'te zikir ve ibadet dışında kullanılan tespihlerin daima 33 taneli olması gerekmektedir. 99'luk tespihler ise yalnızca zikir ve ibadetlerde kullanılır. 99'luk tespihle zikir ve ibadetlerde Allah'ın büyüklüğünü gösteren sıfatlar tekrar edilerek, bilerek ya da bilmeyerek işlenmiş günahların bağışlanması dilenir. Tarikatlarda ise namaz dışında, tarikatın geleneğine özel zikir ve ibadetlerin sonrasında Allah'ın güzel adlarını anarak tespih edilir. Tarikatlarda zikir için kullanılan tespihlere "sübha-ı zâkir" yani zikredenlerin tespihi denmektedir.

Tespih istihare için de kullanılır. İstihare, Arapçada hayır dilemek anlamına gelir. Herhangi bir işi yapıp yapmamakta tereddüt eden kişi Allah'a yönelir, Kur'an'ı açar, ilk ayetin anlamından o işin hayır ya da şer olduğunu, başlaması ya da bırakması gerektiği yolunda işaret alır. Ona göre Allah'a dayanıp o işe girilir ya da o işten vazgeçilir. Buna istihare denir. Tespihle de istihare yapılır. Salâvat getirilip Allah'a sığınarak tespihten bir tutam alınır ve çift çift çekilir. Son tane tek gelirse o iş yapılmalı, çift gelirse o işten vazgeçilmelidir.

3. Tespihin Yapılışı

Tespih yapımı el sanatları arasında yer almaktadır. Bakır oymacılık, tahta işleri, halı, kilim, dokuma, seramik ürünleri gibi sayısız sanat içinde tespihçilik sanatı da vardır. Günümüzde ihtiyacımızı karşılayacak tespihlerin çoğu bakalit cinsinden fabrikasyona dayalı olarak üretilmektedir. Bu tespihler pahada değersizdir; fakat özel taş ve ağaçlardan yapılan tespihler birer sanat eseridir. Bunlar maddelerinin kıymeti kadar imal edilmiş şekliyle dolayı da değer kazanırlar. Nasıl pul, para ya da tablo gibi koleksiyonlar oluşturuluyorsa, sanat değeri taşıyan tespihler de pek çok kişinin koleksiyonlarında yer alır.

Tespihi bir sanatkâr olarak işlemek görüldüğü kadar kolay bir iş değildir. Her ne maddeden olursa olsun bunları el ile aynı büyüklük ve şekilde yapabilmek görüldüğünden daha zordur. Bir tespihçi çırağının ancak yedi seneden sonra kalfalığa geçebilmesi, bu mesleğin ne denli meşakatli olduğunun göstergesidir.

Ustası tarafından bir tespihin yapılması işleminde üç ana bölüm vardır. Birinci bölüm tanelerin çekilmesidir. 99'luk bir tespih için 110 – 120 dolaylarında tane çekilir. İçlerinden en uyumlu olanlar 99'luğa, geri kalan taneler ise 33'lük tespih için ayrılır. İkinci bölüm ise takım denilen durak, pul, düğüm yuvası, imâme, ara taneler ve tepeliğin yapıldığı bölümdür. Bu bölümde ele alınan parçalar tespihin ana özelliğine uygun ve o ana özellikten bazı öğeleri barındıracak biçimde şekillendirilir. Örneğin Bektaşî tacı biçiminde yapılacak bir imâmeye, duraklar da Bektaşî tacı biçiminde yapılarak tespihte bütünlük

sağlanır. Üçüncü ve son bölüm ise tespihin dizilmesi ve süslü bir kamçıyla tamamlanmasıdır.

Ustaların tespih tanelerini hazırlamalarına tespih çekmek denir. Makbul olan, değerli tespihlerin çıkırcı kemane denilen torna el tezgâhında göz kararıyla çekilmesidir. Aslında ayakla döndürüldüğü için bu tür tornalara ayak tornası demek daha uygun olacaktır. Yardımcı tezgâh ve araçlar ise tıraşlamak için arda, yontmak için rende, kesmek için testere ve tornayı döndürmek için kemandir.

Tespihin yapılacağı madde öncelikle testereyle uygun ende çubuklar halinde kesilir. Bu çubuklar istenilen tane boyuna göre bölünür ve tornada tam ortadan delinir. Kalıba geçirilen tane, sol elle ileri geri döndürülürken sağ eldeki ardayla da yontulur. Rendeyle de istenilen biçime sokulur. Tanelerin hepsinin aynı boyda olmaları sağlanır. Tornadan sökülmeden kaol adı verilen parlatma solüsyonuyla temizlenir ve işlem tamamlanır. Eski ustalar ise parlatma işlemini cila ile yaparlar ve hatta tanelerin deliğini dahi cilalarlar. Kemane ile tespih çekme işlemi son dönemlerde yerini elektrikli ve hatta bilgisayarlı tornalara bırakmıştır.

Usta malı bir tespih yapılırken her bir parça ayrı önemli, ayrı değerlidir. Geçmişten günümüze kadar yapılan tespihlerin başlıca parçalarına bakıldığında tane, nişâne, pul, imâme, püskül, tepelik ve çivi gibi parçaların olduğu görülür.

❖ **Tane:** Diğer bir adıyla habbe de denilen tane, değişik biçimlerde yapılabilir. Tam toparlak, yassıca yuvarlak, uçlu toparlak, beyzi, yumurta, şalgâmi (iki tarafı basık), armudi ve kesme gibi şekillendirilirler. Zenne de denen kadın tespihlerinde ise taneler daha küçük olur. Tanelerin üzerine bazen oymalarla motifler yapılır. Giderek büyüyen her boy tanenin boy sırasına göre dizildiği servi tespihler ise sanat değeri taşımaz. Günümüzde ayrıca tespih tanelerinin çeşitli motiflerle işlemeli yapılması moda olmuştur. Tanelerin üzerine binlerce altın ya da gümüş çivi çakılmakta, yakutlar, zümrütler, pırlantalar kakılmakta, yazılar ya da dualar yazılmaktadır. Örneğin 99'luk bir tespihte altın çiviyle 17.500 adet işleme yapılması ve bunların tek tek elden geçirilmesinin zahmetini sanatkârane yanını düşünmek gerekir.

❖ **Nişâne:** Diğer adıyla durak da denilen nişâne, 99'luk tespihlerde her 33 tanede bir konulan ve tane dizisinin dışına doğru sarkan çeşitli biçimlerde olabilmektedir. 33'lük tespihlerde ise 11 tanede bir ya da tespihin iki tarafındaki başlangıç tanelerinden sağ ve sol taraftaki yedinci taneden sonra olacak şekilde de kullanılabilir. 33'lük tespihlerin nişânelerine pul denmektedir. Nişâneler, dini vecibeleri yerine getirirken kullanılan tespihlerde duaların bölümlerini belirleyip karıştırmamak için kullanılmaktadır. Tasavvufi derinliğe haiz olan tespih ustaları yaptıkları 33'lük tespihlerde, ehl-i beyte telmihte bulunmak amacıyla tespihin her iki yandan beşinci tanesinden sonra pul koyarlar. 99'luk tespihlerde ise, on iki imama telmihte bulunarak her iki yandan

12. taneden sonra nişâne koyarlar. Burada Alevi kültürünün etkisine de rastlamak mümkündür.

❖ **İmâme:** Tespihin bir diğer parçası imâmedir. İmâme, tespihin uzun başlığıdır. Dizilmiş olan taneler, nişâne ve pullar, iki uç halinde bir araya getirilerek iplikler imâmeden geçirilir ve düğüm atılır. En iyi ustalar imâmeye gizli düğüm yuvası yaparlar. İmâme, tespih ustasının sanat gücünü gösteren en önemli parçalardan biridir. Osmanlı tespihlerinde imâmeler genellikle tanenin üç boyu uzunlukta olacak şekildeyken, günümüzde bu boy tanenin beş ya da altı katı olacak şekilde ve uca doğru incelerken zarif olması gereken bir parçadır. Yine çok iyi ustalar imâmelerin üzerine bir ya da birkaç halka koyarak, sikkeler giydirerek estetik zevkin en uç noktalarını zorlamaktadırlar. İmâmeler alıştığımız klasik türünün dışında fes, mevlevî sikkesi, hayat ağacı biçimlerinde de olabilmektedir.

❖ **Püskül:** Klasik tespihlerde imâmeden sonra, genellikle ipekten örülmüş bir püskül olmaktadır. Tespihçiler tarafından bazen bu püskülün üstüne taneler de dizilmektedir. Şemse adı verilen bu taneler hem estetik açıdan oldukça güzel görünür hem de tespih ipinin kopması neticesinde tanelerin kaybolması ihtimaline karşı bir nevi yedek tane görevi görür. Püskülün en kıymetlisi Erzurum'da yapılır. Tespihi dizen, imâme başlığını ipek iplik ya da sırmayla ören, kamçının ipek ipliğini bağlayan kişilere kazaz adı verilir. Günümüzde kazaz denince, ipeği işleyip ibrişim haline getiren kişiler akla gelir; fakat kazazlık mesleği geçmiş yüzyıllarda tespih püskülü imal eden kişilere verilen addır.

❖ **Kamçı:** Değerli tespihlerde imâmenin ucuna kamçı eklenir. Kamçıların altın veya gümüşten örülmüş zarif kordonlarla da yapılmış olanları vardır. Bu kordonlar imâmenin üst ucuna ya doğrudan doğruya bağlanarak üzerine yine altın veya gümüşten bir kılıf geçirilir ya da bağlanır. Kamçının üst ucunda yine altın veya gümüşten, dörtlü huzmelerle yuvarlak ya da oval örülmüş taneler bulunur ki bunlara “Türk Başı” denir. Bunlar klasik tespihteki tepelik parçasının yerini tutarlar. Bu Türk Başı'nın üst ucunda çivi parçasının yerini alan çok defa mercandan ya da başka değerli taşlardan yapılmış bir boncuk bulunur. Bazen de Türk Başı'ndan sonra küçük ve ince altın veya gümüş birkaç kordondan yapılmış ve uçlarında mercan taneleri bulunan püsküller vardır.

❖ **Tepelik:** Tespihin ucunda püskül değil de kordon kamçı varsa bu kamçının en üst ucunda tespih ustasının zevkine göre yapılmış bir parça bulunur. Bu parçaya tepelik denir. Bazen tepeliğin üzerinde hareketli halkalar da bulunur. İyi ustaların, çok zor bir iş olmasına rağmen vidalı tepelik yaptığını da görmekteyiz.

❖ **Çivi:** Tepeliğin en üst ucuna çivi adı verilen bir parça girer. Kordonun ucu çiviye bağlanarak tepeliğe sıkıştırılır. Çivi hem tespihin dizilmesini tamamlar hem de tepelik parçasının en üst şekline kalıplanır.

Tespihin Özellikleri

Bir tespihin değeri ve iyi bir ustanın elinden çıkıp çıkmadığı, aşağıda sayılan hususları taşımasıyla doğru orantılıdır. Her bir özellik tespihe ayrı bir güzellik ve zarafet katmaktadır. Tespihi yapan ustanın maharetini ortaya koyan bu özelliklere sahip tespihler günümüzün, genelde erkeklere ait, en nadide takılarıdır dersek herhalde abartmış sayılmayız. Tespihin taneleri gerek enleri gerekse boyları itibarıyla eşit ölçüde olmalıdır. Burada genellikle binde beş milimetrelilik bir sapma kabul edilebilir bir toleranstır. Tanelerin şekilleri ve biçimleri hep aynı olmalıdır. Tanelerin enine ve boyuna eksenlerinde kaçıklık olmamalıdır. Tane delikleri mümkün olduğunca ince ve konik olmalıdır. İmameden tutularak taneler aşağı bırakılıp yukarıdan bakıldığında taneler, her iki yanda muntazam bir sütun halinde durmalı, sağa sola eğrilen ve zikzaklı bir görünümü olmamalıdır. Tane deliklerinin alttakileri üst deliklere göre biraz daha geniş olmalıdır. Yani delinirken deliğin içi konik biçimde olmalıdır. Nişaneler, imame ve tepelik, taneler ile uyum içerisinde olmalı bunların ucunda iz gibi işaretler olmamalıdır. 99'luk tespihlerde nişaneler iki tane büyüklüğünde olmalıdır. İmame boyu üç ile altı tane boyu arasında olmalıdır. Şeffaflığı olan tespihlerde tanelerin dizilişinde ton uyumuna dikkat edilmelidir. Tanelerin renk tonlarındaki farklar göze batmayacak biçimde dizilmiş olmalıdır.

Tespihin belli özelliklere sahip olmasının yanında tespih taşımanın ve kullanmanın da belli özellikleri ve püf noktaları vardır. En başta tespih, temiz elle çekilmelidir. Elde bulunan yağ, kir ve özellikle yapışkan maddeler tespih tanelerinin cilasının bozulmasına, kirlenmesine ve tutukluk yapmasına neden olur.

“Yaz aylarında çekilecek tespih cinsleri kış aylarında çekilecek cinslerden farklıdır. Doğal kristal olan necef, yine bir kristal çeşidi olan şahmaksud, yeşim, akik, Kâbe toprağı tespihler yaz tespihleridir. Bunlar dışında kalanlar yazın sıcağında ele yapışır, çekilmesi zorlaşır, sıkıntı verir. Tespih çekiminde dikkat edilmesi gereken bir başka özellik de kehribar tespihlerle ilgilidir. Kehribar yumuşak bir madde olduğundan delikleri büyümesin diye ipinde çekilmez, elde âdeta okşar gibi tutulur.” (Gürsoy, 2006: 69)

Tespilh, çekildikçe pırıl pırıl olur, güzelleşir. Çekilmeyen tespih ise havanın nem ve tozunun üzerine yapışmasından dolayı donuklaşır. Böyle uzun zaman çekilmeyen tespihler donuklaşarak tutukluk yapar. Tespih küsmüştür. Bir süre çekilirse tekrar eski haline döner, parıldar. Tespihlerin çekilmediği zaman birbiriyle temas etmeyecek şekilde yatay olarak sıra sıra toz almayan bir kutu ya da camekânda öbekler halinde korunması uygundur. Daha da iyisi dikey bir camekân içine yapılmış tahta askılarda sıra sıra sallandırmaktır. Halk arasında emsalsiz güzellikte bir sanat eseri olsa da, tespihin çekilmeden asılı olarak kalması hayra yorulmaz. Çekilmeyen tespihin fakirlik getireceğine inanılır.

Çok çeşitli maddelerden yapılabilen tespihler, son derece zarif ve güzel bir görünüşe sahiptir. Bu zarif nesneyi kullanmak da bir zarafet işidir ve

belli usul ve adabı vardır. Cam parçasından zeytin çekirdeğine, maden ve tahta cinslerine kadar çok çeşitten imal edilebilen tespih taneleri için önemli olan, maddenin çok yumuşak ya da çok kolay kırılabilecek kadar sert olmamasıdır.

Tespih yapımında kullanılan malzemeleri üç ana grupta toplayabiliriz. Bunların ilki madenî tespihlerdir. Akik, altın, ametist, firuze, gümüş, kaplangözü, kehribar, kuvars, lületaşı, oltu taşı, şahmaksut taşı, yakut ve zümrüt gibi doğadaki cansız malzemelerden yapılan tespihlerdir. Madenî tespihler, malzemenin sert olması bakımından son derece zor yapılan ve yapımı çok zaman alan tespihlerdir. Bu tespihlerde malzemenin sertlik derecelerine göre çelik kalemler veya elmas uçlu kalemler kullanılmaktadır. Matkap ve torna gibi mekanik malzemelerin olmadığı dönemlerde tane deliğinin delinmesi, taneye şekil verilmesi ve her tanenin aynı büyüklükte ve ölçüde olması insan aklına durgunluk verecek bir hünerdir.

Bir diğeri organik tespihlerdir. Bunlar yabani ve ehlileştirilmiş hayvanların boynuz, kabuk, kemik ve dişlerinden yapılan tespihlerdir. Organik tespihler, madeni tespihlere göre daha kolay yapılmaktadır; ancak şekil itibarıyla gevrek olabildikleri için daha dikkatli olunması gerekir. Türk – İslam kültürü içinde tarih boyunca en fazla kullanılan organik tespih çeşitleri fildişi, inci, mercan ve sedeftir.

Sert, hoş kokulu ve motifleri güzel olan ağaçlardan yapılan tespihler ise haşebî tespihlerdir. Bu tespihler de organik tespihler gibi rahat işlenebilir şekildedir; fakat ağacın motiflerinin gözükebilmesine titizlik gösterildiği gibi çatlamaması için de çok dikkat edilmesi gerekir. Güzel kokulu olan haşebî tespihlerin kullanılmadığı zamanlarda madeni kaplarda korunması gerekir. Abanoz, gül ağacı, kuka, narçıl, pelesenk, venge ağacı, yılan ağacı ve zeytin çekirdeği en önemli haşebî tespih çeşitleridir.

4. Türk Kültüründe Tespihin Yeri ve Önemi

Türklerin eski dini olan Gök Tanrı inancıyla gösterdiği ritüel benzerlikleri açısından İslamiyet’i kolay benimseyen Türkler, günlük yaşantıları içinde İslam kültürünü de tam manasıyla yaşayabilmişlerdir. İlimden sanata, yönetimden eğitime kadar İslamiyet’in uygulanışından farz ve sünnetleri olduğu gibi tatbik ederken, ibadetleri de noksansız ifa etmeye çalışmışlardır. Farz ibadetlerden olan namaz ile birlikte tespihin de Türklere intikali söz konusudur. Gerçi tespih İslamiyet öncesinde de Türkler tarafından bilinmektedir; fakat bu, günümüzün klasik tespih anlayışından farklılık göstermektedir. Altay Şamanlığında ipe dizilmiş boncuklar önemli yer tutar; çünkü taş, taşın kutsiyetine ve taşın gücüne olan inanç Türklerde eski zamanlardan bu yana vardır. Şamanlar, taşı kimi zaman tedavi amacıyla, kimi zaman kötü ruhlara karşı korunma amacıyla üzerlerinde taşımışlar, bazen de ipe dizerek boyunlarına ya da bileklerine takmışlardır. Bununla birlikte avcı Türk toplumunda, avlanan vahşi hayvanların dişlerinden alınarak ipe dizilmesi ve yine boyuna veya bileğe takılması da bir güç göstergesi olarak gelenekselleşmiştir. Bu bakımdan

düşündüğümüzde tespihin günümüzdeki şekliyle meditasyon aracı olarak ya da güç ve cesaret göstergesi olarak kullanılmasıyla, kadim Türk düşüncesi ve inançları bağlamında yer almasının şeklen ve madden yakınlık gösterdiği anlaşılmaktadır; fakat Şamanizm’de dini vecibeleri yerine getirmede yani Şaman ayinlerinde klasik tespih anlayışı yer almamaktadır.

4.1. Hediyeleşme Aracı ve Ziyet Eşyası Olarak Tespih

Türk halk kültüründe önemli bir yeri olan hediyeleşmenin kıymet arz eden eşyalardan seçilmesine özen gösterilir. Manevi değeri olan Kur’an-ı Kerim gibi maddi değere de haiz olan hediyelerin yanı sıra kılıç, at, kaftan ve hatta altın gibi sayısını çoğaltabileceğimiz bu örneklerin içinde tespihin de yer alması çok önemli bir husustur. Nice sultan, sadr-ı âzam, vali gibi Osmanlı yönetiminde yer almış kişilerin hediye kayıtlarında veya vefatlarından sonra tutulan miras kayıtlarında çok ilginç tespih cins ve âdetleri karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyu aydınlatacak çeşitli belgelere müze ve saraylarda ulaşmamız mümkündür.

Sultan 1. Ahmed, kendi adıyla yaptırdığı Camii Şerifinde ilk Cuma namazı kılınacağı zaman, bu caminin kaç kişi alacağını merak ederek giren herkese bir ödağacı tespihi hediye edilmesini emretmiş ve bu suretle 86.000 civarında tespih gittiği anlaşılmış. Cami boşalırken de çıkana bir kalenbeki tespih hediye edilerek aynı sayı bulunmuştur.

Bir cami cemaatinin tespit edilebilmesinde o günün şartlarıyla tespihin sayım amacıyla kullanılmasından ziyade, birkaç gün içinde yaklaşık 200.000 tespihin temin edilmesi oldukça ilginçtir. Bir cami cemaati için sadece iki cins tespihten 200.000’e yakın tespihi kısa sürede yapabilecek kadar tespih zanaatkârının varlığı bu işin Türklerde tespihi normalden daha çok olağanüstü bir şekilde kültürlerinde bulundurduklarını göstermektedir. Bu durumdan da gayet net anlaşılmaktadır ki, Türklerde tespih bilhassa o yüzyıllarda zanaat haline dönüşmüştür.

Yine Osmanlı sultanlarına dair tespihle ilgili anlatılarından birinde Sultan 4. Murad’ın, Kâbe’nin 1630’da selden zarar görmesinden dolayı çatıyı tutan üç kolon dayanağın çökme ihtimaline karşı hemen devletin her yerinden usta ve işçileri seferber ederek onarımı acilen yaptırması anlatılır. Bunun üzerine o zamanki Arap eşrafi aralarında birleşip Mısır’da yaşayan, o devrin Arap dünyasının en ünlü tespihçisine çok nadide bir tespih yaptırıp şükranlarının ifadesi olarak Sultan 4. Murad’a gönderirler; fakat bu tespihin önemli bir özelliği vardır. Kâbe’nin hasar görmüş üç kolonundan alınan üç ayrı parçadan üretilmiş, üç ayrı otuz üç tane bir araya gelerek doksan dokuzu oluşturmuştur. (K-1)

Musahipzâde Celal, Eski İstanbul Yaşayışı adlı eserinde tespihin kültürümüzdeki yeri hakkında şöyle demektedir: “*Tespihçiler ve imameciler, Uzunçarşının en yüksek sanatkârları idi. Gergedan boynuzundan, mercandan, akikten, yeşimden, yüzüründen, sedeften, üzeri elmas gibi façatalı neceften,*

yıldız taşından, pelesenk, gül, kuka, öd ağaçlarından, siyah ve sarı kehribardan, anberden, sandal ağacından, Hindistan'ın ve dünyanın en nadide türlü türlü ağaçlarından yaptıkları tespihleri öyle sanatla işlerlerdi ki zenginler bu elmaslı, altın kamçılı tespihleri ellerinde taşıdıkça bir gurur duyarlardı. Devlet büyükleri, ramazanlarda bu tespihçi ustalarının yaptıkları kıymetli tespihleri elmaslı ya da incili altın kamçılarla süsleyerek birbirine iftara gittikçe dış kirası diye takdim ederlerdi. Bunlar avuç dolusu altına alınır, satılır nadir şeylerdendi. Bu tespihlerin paha biçilmeyecek derecede kıymetlileri de yapılırdı. Mesela beyaz ve siyah inciden yapılmış bir tespih sahibine kim bilir kaç mal olurdu? Bu, ancak padişahlarla eski zamanın çok zengin vezirlerine nasip olabilecek nesnelereydi. İmameciler ise kehribardan yaptıkları gümüş, altın, mineli, elmaslı, yakutlu, zümrütlü zarif bileziklerle süsledikleri imameleri iki buçuk üç arşın boyunda yasemin çubuklara takarlardı. Bu imamelerin ağza gelen kısmına baş pâre denirdi. Kırmızı lüle de bu çubukların ucuna ilave edilerek kullanılırdı.” (Musahipoğlu, 1986: 25-26)

Yukarıda bahsedilen dış kirası, Anadolu'da günümüzde de devam eden bir gelenektir. Dış kirası, eve davet edilen misafirlere yeme – içme faslından sonra hediye verilmesidir. Bu hediyeler, ev sahibinin maddi durumuna göre değişmektedir. Dış kirasının amacı eve gelen misafirin memnuniyetini arttırmak ve ağzını bağlamaktır, yani misafirin başka yerlerde memnuniyetsizliğini dile getirmesini engellemektir. Dış kirası para şeklinde verilmemektedir. Daha çok gümüş tabakalar, kehribar tespihler ya da oltu taşı ağızlıklar şeklindedir.

Osmanlı'da tespihi sadece Türkler değil, Yunanlılar, Ermeniler ve Arnavutlar da kullanmışlardır; fakat Müslüman olmayanların kullandıkları tespih dini amaçla değil, meditasyon amacıyla kullanılmaktadır. Günümüzde tespih çekmenin erkekler için saygınlık ve güç göstergesi olarak sayılması, Osmanlı döneminden gelen bir gelenektir; çünkü Osmanlı'da da halk arasında tespihin din dışı amaçla kullanılması ilk olarak kabadayılarda görülür. Özellikle efeler, 15, 17, 19 gibi standart dışı tane sayısına sahip tespih kullanmışlardır. Bu standart dışı tane sayısının sebebi, 33'lük tespihin de dini amaçla kullanılması ve eğer 33'lük tespih kullanılırsa dini vecibelere saygısızlık olabileceği düşüncesindedir.

Günümüzde tespihin dini amacıyla birlikte meditasyon amacıyla kullanıldığını da bilmekteyiz. Bu bağlamda Doğu felsefesinde meditasyona göz atmak gerekir. Yaklaşık 3500 yıl önce Çin'de uygulanmaya başlanarak günümüze kadar gelen *Feng Shui*'nin sözlük anlamı doğayı değiştirebilen iki akıcı güç olan rüzgâr ve sudur. *Feng Shui*, âlemde sürekli hareket halinde olan ve hayatımızı etkileyen enerji akışını kontrol edebilme yöntemidir. Uygulamaları Çin astrolojisine de dayanan *Feng Shui*, yaşanan mekânlarda evrensel enerji akışını hayatımıza olumlu yönde yansıtanın ve olumsuz olanları ne biçimde önlememiz gerektiğinin yöntemlerini göstermektedir. *Feng*

Shui, doğanın güçleriyle denge ve uyum içinde yaşamayı öğretir. *Altın Çağın Kalemi* adlı eserde bu enerji uyumu şöyle anlatılmaktadır:

“Tespihin her çekilişindeki konsantrasyon... yani tespih, bir meditasyon olayından başka bir şey değildir. El ve parmaklar, beyin kanalından alınan enerjileri dağıtan en güçlü odaklardır. Onun için gerek İslam gerek Hıristiyan toplumlarında, dini ortamlarda el sıvazlama vardır. Bunun bilincinde olanlar bu hareketi bilinçli yaparlar. Bazıları da insiyaki. Bazı yörelerde alışveriş yapılırken pazarlık bitmeden el bırakılmaz. Bunun mânâsı, pazarlık eden kişinin, düşünce konsantrasyonu karşılıklı ikna etme çabasından başka bir şey değildir. Her el, taşıdığı boyutun enerjisine göre şifa vermektedir. Her elde az veya çok şifa etkisi mevcuttur.” (Çorak, 1984: 65)

4.2. Türk El Sanatları İçerisinde Tespih

Her yönüyle zenginlik gösteren Türk el sanatları gösterdiği çeşitlilik bakımından Türk milletinin bu dalda ne kadar başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Motifi, malzemesi, zanaatkarının duygu ve düşüncesiyle harmanlanan ürünler ait olduğu yörenin karakterini taşıması bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Bu değerlerin korunup devamlılığının sağlanması, nesiller arasındaki kültürel alışverişin devamlılığını sağlayacaktır.

Türk el sanatlarının zenginliği dünyaca bilinmektedir. Bu el sanatları içinde günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başaran el sanatlarından birisi de taş işlemeciliğidir. *“Medeniyetin ilk çağlarında dahi ağaçtan, hayvan kemiklerinden, sert taşlardan, camdan ve muhtelif madenlerden süs ve takı için göz kamaştırıcı eserler hazırladıkları görülmektedir. Eskilerde Anadolu’da geleneksel sanat uğraşısı olan ve bugün küçük atölye haricinde yok olmuş taş işleme sanatı, sedef kakma işlemi, ser taşları tıraşlama ve yontma, taşlara yiv çekme ve cilalama ile o günün tekniğine göre ne denli sabır geçtiği bir gerçektir. Bir sürü medeniyetin beşiği olan Anadolu’da taş işleme sanatı bölgesel olarak kendini kabul ettirmiş iken Eskişehir lüle taşı saraylardan halk ozanlarının koşmalarına kadar konu olmuş, hepimizin yakından tanıdığı Erzurum taşı (siyah kehribar) gelmiş geçmiş Anadolu taş işleme sanatının ayakta kalan son uğraşısıdır.”* (Demirkan, 1984: 110)

Birçok ayrı unsuru ve yönü olan Türk taş işleme sanatı içerisinde geçmişten günümüze kadar en önemli yeri olanlardan biri de hiç şüphesiz ki tespih sanatıdır. Tespihin Türk el sanatları içerisinde önemli bir yeri vardır. İslam dünyasının en güzel tespihleri Anadolu’da yapılmıştır. Buradan İmparatorluğun her tarafına ve özellikle her yıl hac mevsiminde Kâbe’ye gönderilmiştir. Müslüman dünyasında hemen her yerde, örneğin Semerkant, Buhara ve İran’da da tespihçilik gelişmişse de bunlar daha çok kullandıkları malzemeler yönünden ün yapmıştır; fakat Anadolu’da ve özellikle de İstanbul’da tespih sadece bir zikir vasıtası olarak görülmemiş; aynı zamanda bir el sanatı olarak yerini almıştır.

Osmanlı döneminden günümüze, Türk – İslam sanatı ve kültürü çerçevesinde yeri olan tespih, günlük yaşamda da çeşitli anlamlar kazanarak insanlara huzur ve mutluluk kazandırmıştır. Toplum içerisinde özellikle erkeklerin vazgeçilmez bir aksesuarı haline gelen tespih, kullanan kişinin sosyal konumuna göre çeşitli değerlere sahip olmuştur. Osmanlı döneminde sosyal yaşamda vazgeçilmez bir eşya olan tespih, 17. Yüzyılda ise İstanbul’da önemli bir el sanatı konumuna gelmiştir. I. Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan Mahmut ve Abdülhamit gibi padişahlar ile sadrazam, vezir ve devletin ileri gelenlerinin zengin tespih koleksiyonlarının olduğu tespit edilmiştir. Seferden dönen paşaların saraya hediye olarak değerli tespihler getirdiği ve saray tarafından devlet adamlarına hediye ve ödül olarak tespih verildiği bilinmektedir. Tüm bu bilgilerden Osmanlı döneminde tespihçiliğin çok ilerlediği ve bir el sanatı haline dönüştüğünü anlamaktayız. Günümüzde geleneksel Türk el sanatlarının en güzel örneklerinden olan tespihler başta Topkapı Sarayı Müzesi olmak üzere pek çok şehirlerdeki müzelerde sergilenmekte ve özel koleksiyonlarda muhafaza edilmektedir. (Ülkümen, 1970: 111-112)

Tespih ustalığında çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa geçiş dönemi oldukça uzundur. Yaygın kanı, çıraklıktan kalfalığa en az yedi yılda, kalfalıktan ustalığa da en az yedi yılda; yani yeni başlayan birinin bu işi en az 14 yılda öğrenebileceği yönündedir; fakat Erzurum’daki ustalar çıraklarının çok daha kısa bir sürede yetiştiğini ve yeni başlayan bir çırağın iyi bir çalışmayla beş - altı yılda usta olabileceğini söylemektedirler. Bu durumun sebebini de tespihçiliğin zaten aile içerisinde yapılan bir iş olmasına bağlarlar. Çırak aynı zamanda işin de sahibi olduğu için işini sevmeli, sahiplenmeli ve bir an önce en iyi şekilde öğrenmelidir. Ustaların hepsi de, çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa geçişte aynı kıstasları esas alırlar. Bu dönemde ustanın da, kalfanın da, çırağın da belli görevleri vardır. Yeni başlayan çırak öncelikle bütün araç – gereçleri ve tespih imalinde kullanılacak taşları tanımak zorundadır. Hangi malzemenin hangi derecede sertliğe sahip olduğunu bilmelidir. Hazırlanan tanelerin pürüzsüz bir hale gelmesi için yapılan zımparalama işlemini ve tanelerin parlaması için yapılan parlatma işlemini yapmak çırağın görevleridir. Çırak bu işlemleri layıkıyla yerine getirip artık torna başına oturabilecek duruma geldiğinde kalfa olmayı da hak etmiş demektir. Kişi çıraklıktan kalfalığa geçtiğinde ustasının ona bir hediye vermesi gelenektir. Bu hediye de yöreden yöreye değişiklik gösterir. Bazı yörelerde bu hediye bir altın iken, bazı yerlerde de ustanın kendi koleksiyonundan kendi yaptığı bir tespih olabilmektedir. Kalfalık dönemi, çıraklık dönemine göre daha kısa sürmektedir. Kalfalık ara dönemdir. Bu dönemde torna başına oturan kalfa, tornada çalışmanın usullerini öğrenir. Ahşap, kuka, gül ağacı gibi yumuşak ve rahat maddeleri işler. Usta bu çalışmaları beğenip artık kalfanın sarı kehribar ve oltu taşı gibi sert taşlarla da çalışabileceğine kanaat getirdiğinde kalfa da ustalığa geçmiş olur. Kalfalıktan ustalığa geçişte de hediyeleşme çıraklıktan kalfalığa

geçişteki gibidir. Yalnız kalfanın ustalığa geçmesiyle civardaki diğer ustalar da hediyeler gönderip taze ustayı tebrik ederler.

Ülkemizde özellikle 17. yüzyıldan bu yana el sanatı olarak oldukça gelişen tespihçiliğin geçmişten günümüze kadar çok önemli ustaları yetişmiştir. bu zanaatın pirlarını sorduğumuzda, günümüze kadar birçok ustanın isminin geldiğini görmekteyiz. O kadar ki Sultan II. Mahmud'un Mevlanakapılı Mahmut Usta'nın evine hadar gelip kürevî tespih çektiirdiği anlatılır. Yine meşhur ustalardan Horoz Salih Usta'nın bütün yıl boyunca hazırladığı tespihleri arife günü bir torbaya koyup Sultan II. Mahmud'a götürdüğü ve karşılığında aldığı bir torba altınla ertesı yıl boyunca geçimini sağladığı anlatılır. 20. yüzyıla kadar yetişen büyük tespih ustaları arasında Akgerdan Mehmet Efendi, Arap Nuri, Balatlı Halil, Beşiktaşlı Sağır Rifat, Börekçi Mahmud, Eyüplü Deli Tahir, Fildişçi Burhan, Horoz Ahmed, Kalafatçı Hasan, Kalemдар Hayri, Kaymak Ali Bey, Kehribarcı Muhiddin, Kehribarcıbaşı Ali Bey, Tophaneli İsmet, Topkapılı Sadık, Topuz İsmail Sadık, Yamalı Nuri gibi ustalar yetişmiştir. Son yılların ünlü tespih ustalarına baktığımızda Elazığlı Yusuf Özgen ve oğlu İbrahim Özgen, Erzurumlu Emin Bilgin, Erzurumlu Hamid Bülbül ve oğulları Bahri, Lütfi, İhsan Bülbül, Erzurumlu Bünyamin Korucu, Urfalı Uğur Atmaca, Urfalı Şevket Canpolat, Vural ve Aziz Acar, Alparslan Babaoğlu, Hüseyin Çelik, Bülent Dölen, Ahmet Düzgünman, Yaşar Evcı, Mustafa, Abdullah Ragıp Öner kardeşler, Sadrettin Özçimi, Müştak Sakal, Niyazi Sayın, Zekâyi Şenyurt, Necip Fazıl Karadağ, Prof. Dr. Zeki Kuşoğlu, Prof. Dr. Bedii Gorbon gibi ustalar son yılların en iyi tespih ustalarıdır. (K-2)

4.3. Türk Halk Edebiyatında Tespih

Türk kültürü içerisinde önemli bir yeri olan tespih, hiç şüphesiz ki sadece bir el sanatı ya da bir dini sembol olarak kalmamış; bunun yanında halk edebiyatının değişik türlerine de konu olmuştur. Tespih, halk şiirinden anonim halk edebiyatı unsurlarına kadar hemen her türde kendine yer bulmuştur. Tespih, estetik bir nesne olarak halk edebiyatı unsurlarına konu olurken, kimi zaman dini yönüyle, kimi zaman da şekli itibariyle değerlendirilmektedir. Özellikle Dini – Tasavvufi Türk Edebiyatı içerisinde tespih bahsinin maddi ve manevi yönüyle dini bir nesne olarak kullanıldığını görmekteyiz. Halk dilinin en büyük ozanı olan Yunus Emre, ilahilerinde tespihe sık sık değinmiştir.

Bir kez yüzünü gören ömrünce unutmaya

***Tesbihi** sen olasın, ol ayrık din tutmaya*

Tâat eden zâhide nazarın erer ise

*Unuta **tesbihini**, mihrâba secdetmeye*

Yunus Emre

Yukarıda Allah'a aşkına bağlı olarak dua niteliğindeki dörtlükte tespihin maddi boyutunun dışında, doğru yol anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

*Namaz ü vird ü **tesbih**, zikir ü Kur'an
İnayet bunlara haktan gerektir
Hakikat şerbetin içen âşıklar
Başı açık, teni uryan gerektir*

Yunus Emre

Bu dörtlükte de tespih doğrudan zikir aracı olarak, yani maddi anlamıyla kullanılmıştır. Hakikat şerbetini içen tasavvuf ehli için, yolun ve yöntemin önemi yoktur. Asıl olan gönüldür. Şekilsel unsurların büyük bir kısmının riya tarafı vardır. İşte tespih de bu şekilsel unsurlardan sayılmaktadır.

*Sofuyum halk içinde
Tespih elimden gitmez
Dilim marifet söyler
Gönlüm hiç kabul etmez*

Yunus Emre

Sofu, tasavvuf ehli olan kişidir. Tasavvuf eğitiminde açık ve kapalı zikir önemlidir. Tespih de açık zikrin maddi boyutudur ve Allah'ı anmakta araçtır. Tasavvufta akıldan ve bilgiden ziyade, gönül ve aşk önemsenir. Dil, bilgiyi tespih vasıtasıyla zikreder; fakat bunun kabul ve yaşama yeri gönüldür. Yani asıl olan gönüldür.

*Pir Sultan Abdalım meydanda merdim
Her ner'ye baktımsa yarimi gördüm
Seherde **tespîhim** evradım virdim
Garip gönüllere mihman olansın*

Pir Sultan Abdal

Pir sultan Abdal bu dörtlüğünde tasavvuftaki vahdet-i vücud düşüncesini oldukça güzel bir şekilde işlemiştir; çünkü nereye *her ner'ye baktımsa yarimi gördüm* derken Allah'ın gariplerin gönlünde olduğunu söylemektedir. Tespih, bu dörtlükte güne Allah'ı anarak, hatırlayarak başlamanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

Halkın, duygularını, inancını, zevkini, acısını, neşesini, dünya görüşünü, ideallerini nakşettiği anonim ürünleri içerisinde de tespih bahsinin geçtiğini görmekteyiz. Bu ürünlerin başında türküler gelmektedir.

*Osmanımın **tesbihi** var da mercandan
Rakılar içilsin kızlar meze versin
Ağam da gerdandan
Boyunbağı ipekten bir yar sevdim yürekten de
Yangın Osmanım*

Anonim

***Tespihimin** ucu mercan
Yetişmedi nice bin can
Efendim kahve içiyor
Elinde fağfuri fincan*

Der. Ignacz Kunos

Tespîhim var od ağacı
Kani bey başlar tacı
Bu derdi senden kazandım
Sensin bunun ilacı

Der. Ignacz Kunos

Tespîhim var mercandan
Kahve içtim mercandan
Al hançeri öldür beni
Ben de geçtim bu candan

Der. Ignacz Kunos

Tespîhi sallama boşa
Utan Allah de Allah de
Ebedir sallamak haşa
Aman Allah de Allah de

Anonim

Dede dede can dede
Tesbîhi mercan dede
Yerim sal yastığım koy
O dı ölürem dede

Anonim

Anadolu halk ağızlarında tespih kelimesi, yöreler arasında farklı şekilde söylenmektedir. Örneğin, Konya'da "tesbik", Şanlıurfa'da "tösbeh", Sivas'ta "tesbeh", Bingöl'de "tisbah" olarak da kullanılmaktadır. Bu yöresel kullanımları manilerde görebilmek mümkündür.

Tesbehim yanar döner
Yarımın adı Ömer
Ömer meni almazsa
Üreğim ona yanar

Sivas Yöresi

Tösbehim al mercandan
Kahve doldır fincandan
Seviysen eşkere sev
Ben geçmişem bı candan

Şanlıurfa Yöresi

Tisbahum düzüm düzüm
Ağlıyor iki gözüm
Ağlama yar ağlama
Bekle gelirim güzün

Bingöl Yöresi

Kara yıldız taşım sen
Dadaşa yoldaşım sen

Gümüşlü nakışım sen
Kehribardır kehribar

Erzurum Yöresi

Tespihim oltu taşı
Kaleme benzer kaşı
Güzel çirkin arama
Yaşıma uygun yaşı

Erzurum Yöresi

Manzum anlatıların yanında mensur anlatılarda da tespihi görebilmek mümkündür. Fıkralar, bu türlerden biridir. Her türlü hayat hikâyelerinin konu olduğu fıkraların içinde, tespihi de bulabilmek mümkündür.

Bir gün Nasreddin Hoca, yol üstü bir hana inmiş. Han, Nuh Nebi'den mi kalmış, Kaalubela'dan mı? Her tarafı delik deşik olmuş, adeta çökmeye bir başı kalmış. Hoca'nın yüreğine bir korkudur düşmüş ama ne desin? Nihayet bir söz arasında:

- *Yahu bu senin tavan da ne kadar gıcırıyor. Beşik gibi mübarek! diyecek olmuş ama hancı baba hiç oralı olmamış. Sözü şakaya vurarak:*
- *Ağzını hayra aç Hoca, bu gıcırta beşik gıcirtısı değil; tavan tahtaları Hakk'a tespih çekiyor. demiş. Hoca'nun közü küllenir mi? Gözlerini hancının gözüne dikerek:*
- *Peki ama ya bu tavan böyle tespih çeke çeke aşka gelip de secdeye kapanırsa, bizim halimiz nice olacak! (Yardımcı, 1977: 140)*

Yukarıda Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılan fıkra, benzer şekliyle Bektaşî fıkrası olarak da anlatılmaktadır.

Nüktedan biri, bir Bektaşî dervişinin evine konuk olur. Derviş evin tavanını zayıf ve ince tahtalardan kapatmıştır. Ağır yük altında tahtalardan çıtır çıtır sesler gelmektedir. Konuk:

- *Derviş beni bu evden başka bir yere götür. Korkarım bu tavan çökecektir, der.*

Derviş:

- *Korkma, korkma. Tahtaların zikir ve tespih sesidir bu.*

Konuk:

- *Zikir çeke çeke tahtalar vecde gelir ve hep birden raks ve semaya başlayıp bir de secde ederlerse, işte ondan korkarım! (Yardımcı, 1977: 141)*

Temel fıkralarında da tespihin, bir delikanlılık simgesi olarak geçtiği görülmektedir.

Temel Trabzon'un kabadayısıdır. Elinde tespihi, sırtında ceketi ile kendinden emin bir şekilde dolaşıp durur. Bir gün yine bu halde kahvenin önünden geçer. Tam kahvedekilere selam verirken ensesine sert bir tokat yer. Ne oluyor diye tam dönerken karşısında kendisinin iki katı bir adam. Şöyle bir kahveye bakar ki herkes kendisine bakmaktadır. Temel yiğitliğe halel getirmemek için adama dönüp:

- *Birader gerçekten mi vurdun, yoksa şakadan mı?der.*

Adam kendinden emin bir şekilde:

- Gerçekten vurdum. Der.

Bunun üzerine temel bozuntuya vermeden:

- İyi öyleyse, zaten şakadan hiç hoşlanmam. (K-5)

-

Bir derviş kucak dolusu elmayla bayırlar aşan bir genç kıza rast gelmiş. Derviş:

- Nereye gidersin, o kucağına doldurduğun da nedir? diye sormuş.

Uzak bir tarlayı işaret eden kız:

- Sevdiğim orda çalışıyor, ona elma götürüyorum, demiş.

- Kaç tane? diye sormuş derviş.

Kız gayet sakin bir halde demiş ki:

- İnsan sevdiğine götürdüğü şeyi sayar mı hiç?

Derviş, usulca koparmış elindeki zikir çekerken kullandığı tespihini. (K-5)

Tespihçi dükkânına giren adam hiddetle bağırır:

- Bana gerçek fildişi diye sattığınız tespih meğer fildişi değilmiş, sahteymiş.

Tespihçi hiddetli müşteriyi dinledikten sonra sakin bir şekilde cevap verir:

- Olamaz efendim; çünkü bizim tespihlerimizin hepsi gerçek fildişindedir. Ama fil takma dış yaptırmışsa o başka... (K-5)

Türkülerde, manilerde, fıkralarda yer alan tespih, bilmeceelerde de yer almaktadır. Örneğin:

❖ *Doksan dokuz cemaat, iki müezzin bir imam.*

❖ *Yuvarlaktır düz değil, doksan dokuz yüz değil.*

❖ *Otuz üç kişi sayak da, cemaat secdede imam ayakta.*

❖ *Mancıcık mancıcık, bir sürü boncucuk.*

Bunların dışında tespihi, deyimlerde de görebilmekteyiz. Örneğin, *tespih çekmek* ve *tespihe dizer gibi dizmek* deyimleri oldukça sık kullanılan deyimlerimizdendir.

Dini – Tasavvufi Halk Edebiyatında ve Anonim Halk Edebiyatında birçok yerde görülen tespih Âşık Edebiyatında da, halk şairlerinin şiirlerinde kendini göstermektedir.

Gevheri bağlamış bir özge eda

*Elinde **tespihi** dilinde Hüda*

Dellal-i muhabbet eylemiş nida

Mecnunum olanlar dağlara gelsin

Gevherî

Tespih, bu dörtlükte bir zikir aracı olarak hem maddi hem de manevi yönüyle kullanılmıştır. Gevheri yeni bir hale bürünmüştür. Bu yeni halinde elinde tespih, dilinde Allah sevgisi vardır. Bir mecnun gibi dağlara düşmüş ve onu ancak mecnun olanların, yani akıldan geçip aşka ulaşanların anlayabileceğini söylemektedir.

*Tabiplerin ilmin ehl-i dert okur
Derd-i Seyranî'ye derman merd okur
Ham sofular **tesbih** çeker vird okur
Gözü hayvan yemin çalmada olur*

Seyranî

Dert sahipleri tabiplerin ilminden faydalanır. Seyranî'nin derdine ancak mertlik derman olur. Ham sofular, el ile tespih çekip dil ile vird okurlar. Onların niyeti dünya nimetlerinden faydalanmaktır. Asıl olan ise, Allah'ın cemaline kavuşmaktır. Sofu ya cennet ümidiyle ya da cehennem kaygısıyla hareket eder. Davranışları riyakârlıkla doludur. Onun tespih ve virdinde de şekilsellik vardır.

*Hakkın nuru dolunca şafak saklı geceden
Canlı cansız dilince zikreder her heceden
Ey Kevseri mizanda şahit olsun seccaden
Sana **tesbih** ederiz af eyle bizi Yâ Rab*

Kevseri

Varlık âlemindeki her şey Allah'ı zikreder. Zikir aracı olarak da tespih kullanır. Tasavvuf ehli için araç olması gereken nesnelere amaç olarak görülmesi yanlıştır. Tespih de bunlardan biridir. Amaç tasavvuf yoluna girmek ve bu yolda bağlanıp kalmak değil; o yola girdikten sonra Allah'ın cemaline ulaşmak için gayret etmek olmalıdır.

*Sarı durnam tel tel olmuş kanadın
Veysel'in dilinde **tespihtir** adın
Hayal mıydın gözlerimden ıradın
Ahu gözüm sümbül saçlı meralım*

Aşık Veysel

Görüldüğü gibi, çok geniş bir konu yelpazesine sahip olan Türk halk edebiyatı içerisinde tespih mevzusu da farklı yönleriyle yer bulmaktadır. Kimi zaman dini ve tasavvufi yönüyle şekli itibarıyla tespihe eleştiri yönü ön plana çıkmakta, kimi zaman tespih Allah'a yakarış ve zikir için vazgeçilmez bir nesne olarak görülmekte, kimi zaman da bir yiğitlik simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır; ama Türk kültürü içerisinde oldukça önemli bir yeri olan tespih, her yönüyle Türk halk edebiyatı içerisinde de yer almaktadır.

5. Sonuç

Boncuk, taş ya da kemik gibi parçaların ipe dizilerek kullanılması insanlık tarihi kadar eskidir. Eski insanlar avladıkları avın diş veya kemik gibi bazı parçalarını ipe dizip şans ya da tılsım amacıyla kullanmışlardır. Bu uygulama daha sonra dini bir hâl alıp Hinduizm'de, Budizm'de, İslamiyet'te ve Hıristiyanlıkta ibadet aracı olarak kullanılmıştır.

Sözcük olarak Arapça "s-b-h" kökünden gelen ve havada hızlı hareket etmek, suda yüzmek, boş vakit, geçimde tasarruf etmek, hemen işe koyulmak gibi karşılıkları olan tespih; bir terim olarak ise Allah'ı tenzih etmek anlamına

gelmektedir. Söz, fiil ve niyet olarak ibadetlerin geneli için kullanılmaktadır. Bilimsel anlamda da tespihin önemli bir yeri vardır. Tespih bir meditasyon aracı olarak görülmektedir.

Çeşit çeşit maddelerden yapılabilen tespihler, oldukça zarif ve güzel bir görünüşe sahiptir. Bu zarif nesnelere kullanmak da aynı şekilde bir zarafet işidir. Klasik tespih anlayışıyla İslamiyet sayesinde tanışan Türk kültüründe, taş ve taşın kutsiyetine olan inanışlar eski Türk dininden beri süregelmiştir. Taşlar, uzun yıllar boyunca dini ritüelleri yerine getirmenin dışında, halkın din dışı inanışlarında ve halk hekimliğinde de kullanılmıştır. Taşlarda etkili bir kuvvet olduğuna dair inanışlar, kadim Türk düşüncesi içerisinde oldukça yaygındır. Bazı taşların kişilere fiziksel ve ruhsal anlamda fayda sağladığına inanılmaktadır. Bu bağlamda Türklerin, tespihi önemsemelerinde iki ayrı amaç göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki dini amaçtır, ikincisi ise şifa ve meditasyon amacıyla kullanılmasıdır.

Türklerin tespihe bakış açıları yönüyle diğer kültürlerden farkı, tespihi bir el sanatı olarak görmeleridir; çünkü başka kültürlerde tespih sadece din adamları tarafından ayinlerde kullanılan bir nesneyken, Türkler tespihi bir el sanatı olarak görüp bir meslek haline getirmişler ve Dünya'nın en güzel tespihlerini üretmişlerdir. Türklerin ürettikleri tespihlerde tane, nişâne, pul, imâme, püskül, tepelik ve çivi gibi parçaların her biri ayrı önemli, ayrı değerlidir.

Türk kültüründe önemli bir yeri olan hediyeleşmede altın, at, kılıç ve silah gibi hediyelerin yanında tespihin de olması, tespihin kültürümüzdeki yerinin bir başka göstergesidir. Özellikle Osmanlı döneminde padişahın, padişah eşlerinin ve üst düzey yöneticilerin hediyeleşmelerinde tespihin sürekli ön planda olması ve bugün saray koleksiyonlarında çeşit çeşit değerli tespihlerin olması da konuyu destekler niteliktedir.

Tespih sadece erkekler tarafından değil kadınlar tarafından da oldukça rağbet görmüştür. *Zenne* adı verilen kadın tespihleri aynı zamanda ziynet eşyası ya da aksesuar olarak da görülmüş ve her dönem kadınlar tarafından da kullanılmıştır.

Hiç şüphesiz ki, kültürümüzde yerini bu kadar sabitleyen tespihin edebiyatımızda da önemli bir yeri olmalıdır. Konusunu halkın inanışlarından, geleneklerinden, yaşanmışlıklarından alan Türk halk edebiyatı içerisinde, halk şiirinde, türkülerde, manilerde, fıkralarda, bilmecelelerde, tekerlemelerde ve daha birçok türde, tespih kendisini göstermiştir.

Sonuç olarak, insanlığın en eski dönemlerinden günümüze kadar çeşitli kültürlerde farklı farklı şekillerde kendine yer bulan tespih altın çağını Türk – İslam Medeniyeti içerisinde yaşamıştır ve halen de yaşamaya devam etmektedir. Anadolu insanının gerek dini gerekse de din dışı amaçla yüzyıllardır kullandığı, hayatının her safhasına vazgeçilmez bir alışkanlık olarak yerleştirdiği, gelenek ve göreneklerinde önemli bir yer verdiği tespih, Türk – İslam Medeniyetini bütünleştiren önemli bir unsur olarak yaşamaktadır.

Kaynakça

A. Bibliyografya

- ALTINOK, Bilgi (1992),” *Kuzeyin Altını veya Geçmişe Açılan Pencere: Kehribar*”, **Antik Dekor Dergisi**, İstanbul.
- ANOİN, A.V. (2006), **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, Kömen Yayınları, Konya.
- ARSEVEN, Celal Esad (1975), **Sanat Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, Ankara.
- AVCI, Ali Haydar (2008), **Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri**, Nokta Kitap, İstanbul.
- BARLAS, Uğuroğlu (1976), **Tespih ve Tespihçilik**, Özer Matbaası, Karabük.
- COŞKUN, M. Bülent (1988), “*Tespih*”, **Touring Dergisi**, S. 77, İstanbul.
- ÇALIK, Mustafa (2000), “*Prayer Beads: Tespih*”, **Sky Life Dergisi**, İstanbul.
- ÇORAK, Vedia Bülent (1984),” *Meditasyon*”, **Altın Çağın Kalem Dergisi**, İstanbul.
- DEMİRKAN, Güner (1984), “*Geleneksel Anadolu Takıları, Süs Taşları ve İşleme Sanatı*”, **İzmir I. Ulusal El Sanatları Bildirileri**, İzmir.
- GORBON, Bedii (1980), “*Türk Tespihçilik Sanatı*”, **Türkiyemiz Dergisi**, S. 11, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdulkadir (2009), **Mesnevi Tercümesi**, Doğan Kitap, İstanbul.
- GÜRSEY, Deniz (2006), **Parmak Uçlarındaki Huzur**, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- GÜZEL, Abdurrahman (2009), **Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HAKGÜDEN, Mesut (1998), “*Tespih*”, **Sanat Kültür Politika Dergisi**, S. 9, İstanbul.
- İNAN, Abdulkadir (2000), **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK Yayınları, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar (2006), **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ebabil Yayınları, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar (2007a), **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I**, Lalezar Kitabevi, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar (2007b), **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları IV**, Lalezar Kitabevi, Ankara.
- KANDEMİR, Sedat (2007), **Doğal Taş ve Minerallerin Özellikleri**, Broşür Yayınları, İstanbul.
- KAYA, Doğan (2004), **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KUMAR, Vijaya (2005), **Değerli Taşlar**, Bileşim Yayınevi, İstanbul.
- LECOMTE, Pretextat (1980), **Türkiye’de Sanatlar ve Zenaatlar (19. yüzyılın sonu)**, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- MORRIS, Desmond (2005), **Koruyucu Tılsımlar**, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- MUSAHİPOĞLU, Mahmut Celalettin (1986), **Eski İstanbul Yaşayışı**, Devlet Tiyatroları İç Eğitim Dizisi, Ankara.
- NEZİROĞLU, Berat Serdar (2010), **Türk Tespih Sanatı Cilt:I, II, III**, Mas Yayınları, İstanbul.
- NUHOĞLU, Mualla Murat (1995), **Türk İslam Kültüründe tespih ve Tespih Sanatı**, Kevser Kitabevi, Ankara.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2002), “*Tasavvuf Tarihi Araştırmalarına Genel Bir Bakış*”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (1998), **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, Gerçek Yayınları, İstanbul.

- ÖRNEK, Sedat Veyis (2000), **Türk Halkbilimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZBİLGE, Füsün (1985), **Sana Tütün ve Tespih Yolluyorum**, Broy Şiir Yayın Merkezi, İstanbul.
- ÖZEN, Mine Esiner (1999), “*Tespih*”, **Art Decor Dergisi**, İstanbul.
- PARLAK, Tahsin (1989), **Kaynaktan Vitrine Oltu Taşı**, Atatürk Üni. Basımevi, Erzurum.
- SARICI, Necip (1996), “*Zikir Halkaları*”, **Sanatsal Mozaik Dergisi**, İstanbul.
- SARICI, Necip (2001), “*Dua Taneleri*” **Collection Dergisi**, İstanbul.
- SCHIMMEL, Annemarie (2000), **Sayıların Gizemi**, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- TAN, Nail (2008), **Folklor (Halkbilimi)**, Özal Matbaası, İstanbul.
- TANYU, Hikmet (2007), **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Elips Kitap, Ankara.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (1998), TDK Yayınları, Ankara.
- ÜÇÖK, Ahmet Kemal (2002), **Görüp İşıttıklarım**, Okuyan Adam Yayınları, Ankara.
- ÜLKÜMEN, Perran (1969), “*Tespihin Tarihçesi Yapılış Tekniği ve Saray Koleksiyonlarındaki Tespihler*”, **Türk Etnografya Dergisi**, S. 12, Ankara.
- YARDIMCI, Savaş (1977), **Dünyanın En Güzel Fıkraları**, Volkan Yayınları, İstanbul.
- YAZAN, Işık (1990), “*Türk Tespihçiliği*”, **Antik & Dekor Dergisi**, S. 8, İstanbul.
- YILMAZ, Asaf Atalay (2010), **Dinler Tarihi**, Alter Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, Kadri (2012), “*Divan Şiirinde Tesbihe Dair*”, **Turkish Studies**, S. 25, İstanbul.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (2006), **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, Ötüken Yayınları, İstanbul.

B. Kaynak Kişiler

Derleme yapılan kaynak kişiler soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Kişiler hakkında bilgi verilirken şu sıralamaya bağlı kalınmıştır:

1. Anlatıcının adı ve soyadı
2. Doğum yeri ve tarihi
3. Öğrenim Durumu
4. Bilgilerini kimden öğrendiği
5. Mesleği

1. Mehmet BEYİT
2. Erzurum – 1956
3. Lise
4. Babasından öğrenmiş
5. Tespih Ustası

1. Sebahattin BEYİT
2. Erzurum – 1962
3. Lise
4. Babasından öğrenmiş
5. Tespih Ustası

1. Metin KARAKUŞ
2. Sivas – 1959
3. Üniversite
4. Ustasından öğrenmiş

5. Tespih Ustası

1. Mehmet ŞAT
2. Şanlıurfa – 1985
3. İlkokul
4. Ustasından öğrenmiş
5. Tespih Ustası

1. Zekâi ŞENYURT
2. İstanbul – 1955
3. İlkokul
4. Ustasından öğrenmiş
5. Tespih Ustası

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingol University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN: 1309-6672

YAYIN İLKELERİ / THE PRINCIPLES OF THE PUBLICATION

Ulusal Hakemli olan Dergimiz, yılda en az iki sayı hâlinde yayımlanır.

This journal is published two issues in every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış
özgün araştırma makaleleri yayımlanır.

*Original articles written in Turkish or in any foreign languages are
published in the area of social science in this journal.*

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra
yayımlanır.

Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

*No part of this publication may be reproduced or utilized in any form
without referring the name of the journal.*

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

2- Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.

3- Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.

4- Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.

5- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.

6- Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.

7- Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

8- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Makale aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:

1- Kâğıt boyutu, 16,5x24,5 ebadına ayarlanır.

2- Yazılar kâğıdın bir yüzüne 12,5x19,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5 dış kenar 1,5 cm. olacaktır.) ilk sayfada üstten 2 satır boşluk bırakılır.

3- Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times New Roman karakteri ile 1,2 nk. satır aralıklı olarak yazılır.

4- Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır.

5- Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar öncesinde 12 punto sonrasında 6 nk boşluk bırakılır.

6- Başlıktan sonra 12 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı unvansız olarak yan yana sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve e.mail adresi dipnot olarak belirtilir.

7- Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.

8- Yazar adından sonra 12 nk boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.

9- Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dâhil 30 sayfayı geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır

10- Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (11,5x19,5cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.

11- Tablo, şekil, fotoğraf başlıkları ile altlarındaki tablo, fotoğraf veya şekil arasında 6 nk ara bulunacaktır. Tablo, şekil ve fotoğraf başlıkları, bold,(siyah), 1 cm içeriden sağa yaslı, 9 punto yazı ile ve “**Tablo 1:**” şeklinde olacaktır.

12- Atıfta bulunulan kaynakların dipnotta gösterilmesi esastır. Dipnotlar, ilk yazılıştta yazarın adı, soyadı , “ “ arasında makale adı, kitap veya dergi adı, yayın yeri ve yılı sıralamasına göre gösterilir. Kitap adı, dergi adı veya benzeri kaynaklar, italik olarak yazılacaktır.

13- Açıklamalar ise, aynı şekilde sayfa altında dipnotta verilir. Aynı sıralamaya göre kaynağı gösterilir.

14. Yararlanılan kaynakların, metin içerisinde gösterilmesi mecburi görülen bazı durumlarda, uluslar arası kaynak gösterme esaslarına uyulur. Ancak açıklamalar yine dipnotta gösterilir.

15- Metin içinde ve dipnotta gösterilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki Kaynakça listesine eklenir. Kaynakça, bölümünün boyutu10 puntoya ayarlanır. Bu bölümde yazar soyadı (büyük harf) ve adına göre alfabetik olarak dizilir. Çok yazarlı kaynak gösterimlerinde, ilk yazarın soyadından sonraki yazarların soyadlarının sadece ilk harfi büyük yazılır ve yazar soyaadları aynı şekilde öne alınır. Kaynakça listesinde, yazar adının bulunduğu ilk satır sonraki satırlara göre, 1 cm. içeriden asılı şekilde ayarlanır.

16- Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre A4 formatında bilgisayar ortamında hazırlanıp [www.bingol.edu.tr/ Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sosyal Bilimler Dergisi](http://www.bingol.edu.tr/Fakülteler&Bölümler/Enstitüler/SosyalBilimlerEnstitüsü/SosyalBilimlerDergisi) adresinden alınan başvuru formu ile birlikte sosbil@bingol.edu.tr e-posta adresine gönderilecektir. Aynı yazının, 1 nüsha bilgisayar çıktısı alınıp yazarlar tarafından imzalanarak Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sekreteriyasına ulaştırılacaktır.

2- Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şekli, yeniden ve aynı şekilde sosbil@bingol.edu.tr adresine ve bir nüshası imzalanarak Enstitü Sekreteriyasına gönderilir.

3- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makale yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL

Tlf: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (424) 215 1017

e-posta: sosbil@bingol.edu.tr

